

Det Humanistiske Fakultet

Speciale

Forside til specialet

Afleveringsfrist (<i>sæt x</i>)	Januar: [Årstal]	Juni: [2019] X	Andet: [03/06]
Vejleder: Dr. Peter Thaler		Studie: Historie	

Titel, dansk: Du er i hæren nu – en undersøgelse af soldaternes liv i de første faser af den permanente danske hærs tilblivelse	
Titel, engelsk: You are in the army now – a study in the soldiers' lives in the first phases of the developing permanent Danish army	
Min./max. antal typeenheder: 144.000 – 192.000 (60 – 80 normalsider) (1 normalside = 2400 typeenheder)	Din besvarelses antal typeenheder¹: 178.924
Du skal være opmærksom på, såfremt din besvarelse ikke lever op til det angivne (min./max) antal typeenheder (normalsider) vil din opgave blive afvist, og du har brugt et forsøg.	

Tro og love-erklæring		
Det erklæres herved på tro og love, at undertegnede egenhændigt og selvstændigt har udformet denne eksamensopgave. Alle citater i teksten er markeret som sådanne, og eksamensopgaven, eller væsentlige dele af den, har ikke tidligere været fremlagt i anden bedømmelsessammenhæng. Læs mere her: http://www.sdu.dk/Information_til/Studerende_ved_SDU/Eksamen.aspx		
Afleveret af:		
Fornavn: Christoffer	Efternavn: Kofoed Petersen	Fødselsdato: 120891

¹ Tælles fra første tegn i indledningen til sidste tegn i konklusionen, inkl. fodnoter. Tabeller tælles med deres antal typeenheder. Følgende tælles *ikke* med: resumé, indholdsfortegnelse, litteraturliste og bilag. Se i øvrigt eksamensbestemmelserne for disciplinen i studieordningen.

Indholdsfortegnelse

Indledning.....	3
Problemstillingen uddybet.....	4
Forskningsoversigt	5
Kilderne	12
Begrebsafklaring og afgrænsning.....	17
Metodiske overvejelser.....	18
Soldat i den danske hær fra 1614-48.....	19
Hvordan så systemet ud og hvem blev soldat?.....	20
Soldaterfremstillinger og selvforståelse	27
De økonomiske perspektiver	46
Kriminalitet	57
Vold som omgangsform?	58
Vi mødes på tinge.....	59
Konklusion	71
Abstract	74
Bilagsliste.....	75
Litteratur.....	76
Kilder	81

Indledning

I de seneste års tid er der i Danmark sket en ændring i synet på det nationale militær og militærpersonel. Siden 2009 er de udsendte danske tropper blevet fejret med en flagdag, samt brugen af støttelistermærker på biler.² Det øgede fokus på soldaterne har også haft en anden dimension, herunder fokuset på de psykiske lidelser, eksempelvis PTSD, det har medført at være udsendt.³ Soldaterne er på den måde blevet en integreret del af samfundet, der skal tages hånd om og passes på, når de har oplevet noget traumatisk. At soldaterne er vores medmennesker og vurderes til at være gode for samfundet og at samfundet skylder dem respekt, har dog ikke altid været tilfældet.

I begyndelsen det tidlige moderne Europa var der tale om en periode præget af konflikter og forandringer, men der var ingen nationale hære. Når militære konflikter skulle løses, under f.eks. Trediveårskrigen, tyede militærledere derfor til hvervning af lejetropper, når militære kampagner indledtes, men hvad var folks erfaringer med soldaterne. Schweiziske lejesoldater blev fra perioden 13-1500 beskrevet, mere som en flok hærgende marodører, end en organiseret militærgruppe, og soldaterne var tillige berygtede for deres vildskab.⁴ Derudover kostede det mange penge og var tidskrævende at hverve en hel hær af lejetropper.

For det danske kongerige var det ligeledes en tid, hvor man oplevede at miste magt og politisk indflydelse på den politiske scene i Europa. Perioden var plaget af mange mindre krige, der tilsammen udgjorde Trediveårskrigen, hvoraf de mest betydningsfulde krige med dansk deltagelse endte i nederlag. I løbet af denne konflikt skete et skred i forhold til dansk militærpolitik. Brugen af lejesoldater havde længe været normen når krige skulle udkæmpes, men omkring Trediveårskrigen begyndte der at ske en udvikling mod oprettelsen af stående nationalhære i stedet.⁵

Soldater blev derfor en del af hverdagen blandt samfundets bønder og borgere, men hvordan passede de ind i fællesskabet? Forestillingerne om soldater har været meget forskellige, når man ser på deres repræsentation. F.eks. var adelens riddervæsen i middelalderen fremstillet noble og dydige, samt

² Friedberg, Anders V. „Flagdag for 10. gang“. *Forsvaret*. Web. 12/05-19.
<https://www2.forsvaret.dk/nyheder/overige_nyheder/Pages/Flagdagfor10gang.aspx>.

³ Institut for Psykologi (red.). ”Soldater og krigstraumer”. *SDU*. Web. 18/05-19.
<https://www.sdu.dk/da/om_sdu/institutter_centre/institut_psykologi/forskning/forskningsgrupper/videnscenter_fo_r_psykotraumatologi/temasider/soldater+og+krigstraumer>.

⁴ Percy, Sarah. *Mercenaries: The History of a Norm in International Relations*. Oxford University Press, Oxford, 2007. Print. s. 83

⁵ Rasmussen, Carsten Porskrog. ”Militærets udvikling”. *Danmarkshistorien*. Web. 12/05-19.
<<http://danmarkshistorien.dk/perioder/adelsvaelden-1536-1660/militaerets-udvikling/>>.

noget alle riddere burde kæmpe for at opnå.⁶ Men i krigens uoverskuelighed og det soldaterne oplevede på slagmarkerne under Tredivårskrigen, var disse dyder formentlig en mere fjern forestilling, når en del af ens løn var bytte i krigen. Soldaternes opførsel blev i nyere tid forsøgt reguleret, som det kendes fra krigskonventionerne fra det 20. århundrede. Navnlig de multilaterale aftaler som Genèvekonventionen og Haagkonventionerne.⁷ Regler for krig og kombattanter var til gengæld ikke en ny og enestående idé fremkommet efter det 20. århundredes krige. Allerede i 15- og 1600-tallet blev der for militærpersonellet udstukket krigsartikler, de var skrevet for at mindske skaderne ved krig. Derudover tjente de som et led i disciplineringen af soldaterne, der oftest var en blanding af forskellige nationaliteter. Disse artikler blev normalt udstedt ved hver militærkampagne, men i 1683 kom et mere permanent sæt krigsartikler, der kun blev ændret i et meget lille omfang indtil 1881.⁸

Dette speciale vil derfor bidrage med en nuancering af synet på soldater gennem tiden. På baggrund af tre soldaters oplevelser i løbet af Tredivårskrigen vil følgende problemstilling blive undersøgt med særligt fokus på Danmark, men under inddragelse af internationale forhold:

Hvordan formedes soldaternes liv af krigsartikler og kulturelle normer, og hvordan var artiklerne og normerne med til at stigmatisere gruppen, og holdt dem i en økonomisk ugunstig situation, samt om følgerne af dette satte sig spor i justitsprotokollerne?

Problemstillingen uddybet

For bedre at forstå problemstillingen, vil den her blive brudt op i mindre dele, for at overskueliggøre hvilke delelementer der vil blive besvaret i dette speciale. For at få et indblik i, hvad soldaterne oplevede i forbindelse med deres liv som soldater, blev udenlandske soldaters memoirer og dagbøger benyttet til at afdække deres hverdag. Dette skyldtes det begrænsede kildemateriale danske soldater efterlod sig i starten af 1600-tallet. Soldaternes liv vil derpå blive undersøgt i en dansk kontekst. Et af problemstillingens delelementer var samtidig et af de større områder for undersøgelsen, overordnet handler det om soldaterne, der vil blive undersøgt som en socialgruppe i Danmark. Det gør altså ikke

⁶ Curry, Anne. *The Hundred Years Wars*. 2. Udgave. Hampshire: Houndmills, 2003. Print. s. 21

⁷ Gyldendal (red.). "Krig (Krigsetik - Konventioner for krigsførelse)". *Den Store Danske*. Web. 08/06-18. <[http://denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Milit%C3%A6r/Strategi,_taktik,_udrustning_og_efterretning/krig/krig_\(Krigsetik\)/krig_\(Krigsetik_-_Konventioner_for_krigsf%C3%B8relse\)](http://denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Milit%C3%A6r/Strategi,_taktik,_udrustning_og_efterretning/krig/krig_(Krigsetik)/krig_(Krigsetik_-_Konventioner_for_krigsf%C3%B8relse))>.

⁸ Gyldendal (red.). "Krigsartikler". *Den Store Danske*. Web. 08/06-18. <http://denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Jura/Milit%C3%A6rret/krigsartikler>.

den store forskel, om der var tale om bondesoldater eller lejesoldater, da begge typer var at finde i 1600-tallets danske hær, der vil til gengæld, hvor det er nødvendigt, gøres forskel på de to typer.

Hvad soldaterne angår vil det blive undersøgt, hvordan deres økonomiske forhold var, heri forstået den akkumulerede indtjening ved aflønning og plyndring. Det vil blive sammenlignet med, hvordan forholdene så ud for danske bønder og håndværkere. Dette vil blive gjort ved at undersøge, hvad bønderne kunne tjene på forskellige typer landbrugsvarer, men også hvilke udgifter der var forbundet med fæstning af en gård. Dertil kom håndværkergruppen og deres muligheder for at tjene penge. Her var det interessant at undersøge om en soldat med sin indtjening, havde muligheden for at kunne betale fæstet for en gård.

For at kunne forstå de sociale processer omkring soldaterne, var det ligeledes vigtigt at forstå, hvordan de blev set på og forstået af det omgivne samfund i 1600-tallet. I det danske samfund var allerede sociale grupper, der kunne betegnes som stigmatiserede, eller på anden måde var udstødte fra fællesskabet af gode ærlige kristne. Det kunne derfor i den sammenhæng tænkes, at man som soldat, med de særlige regler de var underlagt, havde svært ved at finde sin plads i samfundet. Endvidere om soldatergerningen medførte problemer i lokalsamfundet. Dette aspekt undersøges ud fra de sager, der blev anført i de benyttede justitsprotokoller.

Forskningsoversigt

Forskning omhandlende krig har typisk faldet indenfor en af to forskningstraditioner. Disse har ikke altid været lige klare, idet udtrykkene militær- og krigshistorie har været brugt lemfældigt. For at skabe klarhed i forskningsoversigten og resten af specialet, vil der i dette speciale benyttes militærhistorie, som udtryk for værker skrevet af faghistorikere.⁹ Hvorimod krigshistorie vil blive brugt om den tradition skrevet af hærens egne folk, til brug på officersskoler og i uddannelsen af nye officerer. At krigshistorikerne nævnes, er mestendels for at belyse de forskellige grene af den historiske tradition omhandlende krig. I dette speciale vil hovedvægten af de benyttede materialer være fra militærhistoriske undersøgelser.

A) Overbliksværker over Trediveårskrigen

Den danske forskning i Trediveårskrigen og soldaterne i den første halvdel af 1600-tallet, synes i skrivende stund at være noget begrænset. For at finde et fyldestgørende værk omhandlende Danmarks deltagelse i Trediveårskrigen, måtte der søges litteratur i internationale historiografiske værker. Som

⁹ Folk med en akademisk uddannelse i Historie

værk for den danske deltagelse benyttedes Paul Douglas Lockharts værk *Denmark in the Thirty Years' War*,¹⁰ idet den danske litteratur om Trediveårskrigen, hovedsageligt undersøgte de store politiske spændinger på det europæiske plan. I dette værk blev der fokuseret på Christian IV's rolle som nordtysk fyrste, forholdet til Sverige, problemerne med Danmarks allierede, samt forholdet mellem Christian IV og rigsrådet. Derudover var fokuset også på den danske involvering gennem Kejserkrigen og Torstenssonfejden i Trediveårskrigen.¹¹

Et værk af nyere dato end Lockharts blev også benyttet for at forstå de større strukturer i konflikten, i *Tredveårskrigen*¹² af Dick Harrison, var det hele Europa der blev undersøgt af forfatteren, værket indeholdt derfor også information om Danmark, Kejserkrigen og Torstenssonfejden. Derudover var Peter Hagendorfs dagbog også en del af kildematerialet benyttet i Harrisons analyse. I værket valgte forfatteren, formentlig grundet krigens omfang, at inddele krigen i mindre afgrænsede geografiske og periodiske dele.

For et bredere indblik i krigen og dens mange aspekter, benyttedes yderligere to værker, af de tyske historikere Johannes Arndt og Johannes Burkhardt. Selvom nyere værker blev udgivet i sammenhæng med 400 året for Trediveårskrigen begyndelse, blev værkerne fra Arndt og Burkhardt vurderet at bidrage med den nødvendige viden, til denne undersøgelse. Eksempelvis havde Arndt en social vinkling af konflikten i sit værk, hvilket ligeledes var dette speciales vinkling. Burkhardt derimod vinklede sin undersøgelse mere politisk og tilføjede vinklinger på statsdannelse.

Arndt havde i sit værk inddelt undersøgelsen af krigen i tre overordnede kategorier. Disse var 1) strukturer 2) begivenheder og 3) opfattelser. Her så han på de magtstrukturer, der var i Europa og hvordan enkelte fyrster manøvrerede på den politiske scene i konflikten. Derudover beskrev han de forskellige strømninger i forskningen, angående betydningen af de to konfessioner for konflikten under Trediveårskrigen. I den sammenhæng kom han også ind på det politiskhistoriske aspekt af konflikten, herunder de vigtigste slag og personer. Han fandt også plads til at inkludere socialhistoriske elementer, f.eks. hvilken betydning konflikten havde for soldaterne og nonkombattanterne. Til sidst inkluderede han også forskning rettet mod klimaet på tidspunktet for krigen, men også de trykte mediers betydning.¹³ Alt dette blev i hans værk beskrevet lidt overfladisk,

¹⁰ Lockhart, Paul Douglas. *Denmark in the Thirty Years' War, 1618-1648: King Christian IV and the Decline of the Oldenburg State*. Selinsgrove: Susquehanna University Press, 1996. Print.

¹¹ Arndt, Johannes. *Der Dreißigjährige Krieg 1618–1648*. Stuttgart: Reclam, 2009. Print. s. 86

¹² Harrison, Dick. *Tredveårskrigen – En Europeisk Katastrofe, 1618-1648*. Oslo: Dreyers Forlag, 2016. Print.

¹³ Arndt, s. 5

men til gengæld gjorde det omfangsrige noteapparat, samt henvisninger til andet materiale, at dette værk besad en værdi, grundet dets historiografiske egenskaber.

Burkhardt tog i sit værk et grundlæggende politiskhistorisk blik på Trediveårskrigen, rettet mod de større stridende parter, herunder den habsburgske kejsermagt, Frankrig og Sverige. Dette blev gjort ud fra et perspektiv om en konstitueringskonflikt, i organiseringen af den tidlige moderne stat. Dertil bidrog han også til den diskussion, som blev omtalt hos Arndt, nemlig konfessionskonflikten. I hans værk forekom et afsnit, hvori det diskuteredes om Trediveårskrigen havde karakter af en religionskrig, eller om der var tale om magtstrukturer og udfyldelsen af et magtvakuum. I denne forbindelse blev ligeledes verdenshandel og statshandel inddraget som en del af Burkhardts undersøgelse.¹⁴

B) Soldaten i krigsartiklerne

Som det fremgik af problemformuleringen, og det vil fremgå af afsnittet om kilderne, vil udvalgte danske krigsartikler benyttes til problemformuleringens besvarelse. Krigsartiklerne blev af Gunner Lind undersøgt i sammenhæng med studiet af den danske hærs udvikling i perioden 1614-1662, og den magt der var forbundet med militæret. I Linds værk blev det blandt andet undersøgt, hvordan hæren gradvist udvikledes fra en hær, hvor de mest benyttede soldater var hvervede udenlandske lejetropper, til en permanent nationalhær af bondesoldater.¹⁵ Lind havde derudover et perspektiv i sin undersøgelse, hvor han fandt frem til, at udviklingen fandt sted i flere europæiske lande. Der var på den måde ikke tale om en unik dansk bevægelse mod en permanent hær. Udviklingen mod en ”nationalhær”, hvor hæren primært bestod af artilleri og fodfolk, spillede en større rolle i hærens opbygning end de tidligere havde gjort. Denne evolution var en del af de spæde skridt, mod det der blev benævnt den militære revolution.¹⁶

Udover Lind, undersøgte Jeppe B. Netterstrøm også de danske krigsartikler. Netterstrøms fokus var i stedet på, hvordan forholdet mellem krigerne og dem der i dag betegnes ”civile”, udviklede sig i krigsartiklerne udgivet i perioden 1450-1700. Resultaterne fra hans undersøgelse viste, at der fra 1450 og frem til Reformationens begyndelse, var et begyndende fokus på at inkludere og beskytte flere ”civilister”. Fra Reformationen ændrede nonkombattanternes status sig igen, til at indeholde færre af de tidligere grupper, og skabte dermed en mere begrænset civil gruppe. Slutteligt fandt han, at der fra

¹⁴ Burkhardt, Johannes. *Der Dreißigjährige Krieg*. Frankfurt: Suhrkamp Verlag, 1992. Print. s. 5-6

¹⁵ Lind, Gunner. *Hæren Og Magten i Danmark 1614-1662*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1994. Print.

¹⁶ Lind (1994), s. 23

midten af 1600-tallet, på ny kom en mere inkluderende række krigsartikler, der omfattede større dele af befolkningen.¹⁷

I dette speciale bliver krigsartiklerne i stedet benyttet til at undersøge, hvordan de fungerede som et udtryk for Christian IV's ønske og opfattelse af, hvad en god soldat var? Og om hvorvidt soldaterne igennem krigsartiklernes bud, blev holdt fast i en økonomisk situation, der gjorde det svært for dem at akkumulere formue, eller på anden måde at avancere socialt.

C) Soldaten i krigstid og fredstid

I *Krigshåndværk, gudfrygtighed og den militære disciplin*¹⁸ undersøgte Hans Henrik Appel gudfrygtigheden blandt soldater under Trediveårskrigen. For at undersøge dette benyttede han blandt andet krigsartikler, til at få en forståelse af, hvad der var ønsket i forhold til soldaternes religiøse liv. I den sammenhæng blev det undersøgt, hvad der var religiøst betinget kriminalitet, og hvordan soldaterne udlevede deres religiøsitet. For at undersøge religiøsiteten i soldaternes liv, benyttede Appel ligeledes soldaterdagbogen skrevet af Peter Hagendorf, en tysk lejesoldat, og memoirerne fra Robert Monro, en skotsk lejesoldat og officer. I denne undersøgelse fandt Appel, at Hagendorf ikke pyntede på indholdet i sine dagbogsnotater med fine bønner. Oplysningerne var tværtimod præget af et format, der bedst kunne beskrives som stikord til Hagendorf selv. Dagbogen kontrasterede Monros memoirer på dette punkt, da der både var skrevet lange bønner og små hyldeststykker til Christian IV. Derudover blev Monros oplevelser efterfulgt af lektioner, til forbedring eller korrekt krigsførelse.¹⁹

Sarah Percy undersøgte i *Mercenaries: The History of a Norm in International Relations*,²⁰ hvordan lejesoldater fra europæisk middelalder til tidlig moderne tid, blev benyttet til krigsførelse i europæiske krige. Hendes fokus i værket omhandlede den kultur, der var forbundet med krigsførelsen og specielt den norm, at lejesoldater var de hyppigst forekommende soldater på slagmarkerne. Undersøgelsen af denne norm, strakte sig udover den periode, der blev undersøgt i dette speciale. I den sammenhæng

¹⁷ Netterstrøm, Jeppe B. "Soldater Og Civile i Danske Krigsartikler Fra 1500- Og 1600-Tallet". I *Temp - Tidsskrift for Historie*. Bd. 2, nr. 4, september 2012. Print. S. 12-36.

¹⁸ Appel, Hans H. "Krigshåndværk, gudfrygtighed og den militære disciplin". I *Mentalitet & Historie: Om Fortidige Forestillingsverdener*. (red.) & Peter Henningsen. Skippershoved, Ebeltoft, 2002. Print.

¹⁹ Appel (2002), s. 159

²⁰ Percy, Sarah. *Mercenaries: The History of a Norm in International Relations*. Oxford: Oxford University Press, 2007. Print.

illustrerede hun også den forandring der fandt sted, hvor de krigsførende parter gik væk fra at benytte hvervede tropper.²¹

Udover oversigtsværket omhandlende de danske forhold under Trediveårskrigen, undersøgte Paul Douglas Lockhart som titlen nævnte *Dansk Propaganda under Kejserkrigen 1625-29*.²² Heri indgik flere skrifter, hvori det var beskrevet, hvordan krigen var Guds straf for danskernes synder. Artiklen indeholdt derudover en god undersøgelse af, hvordan man forsøgte at skabe en krigsbegejstring i den danske befolkning, både hvad angik baggrunden for at starte Kejserkrigen, men også hvad befolkningen havde i vente, hvis man tabte krigen.

For at kunne besvare spørgsmålet om de sociale forhold, stillet i specialets problemformulering, var det derfor også nødvendigt at finde ud af, hvilket syn der var på soldaterne. Der var i den sammenhæng flere elementer at overveje, eksempelvis de kulturelle normer der var omkring soldaterne, men også de forestillinger der var forbundet med soldaterhvervet. Der var også forskel på krigstid og fredstid, hvilket kunne have en indvirkning på, hvad den jævne befolkning forbandt soldaterne med. Gennem forestillingerne kunne det undersøges, om de forestillinger der var i den danske befolkning, kunne virke stigmatiserende på gruppen af soldater.

D) Økonomiske perspektiver, bønder, håndværkere og soldater

David Parrots værk *The Business of War: Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe*²³, tog et økonomisk- og nærmest virksomhedshistorisk blik på konflikterne i det tidlige moderne Europa. Herunder blev der undersøgt elementer, som lønninger og forsyningslinjer til de forskellige hære under Trediveårskrigen, men også hvad mulighederne var for at akkumulere formue for officerer. Desuden undersøgte Parrot også forholdene for ansættelse, samt hærenes administrative opbygning.²⁴

*Bondens Penge*²⁵ af Bjørn Poulsen, var et regionalt studie af pengene og markedets betydning, i sønderjyske bonderegnskaber for perioden 1400-1650. Heri blev blandt andet priserne for kvæg og afgrødeproduktion undersøgt, derudover optrådte også udlåns virksomhed. Værket tjente dermed til

²¹ Percy, s. 12

²² Lockhart, Paul Douglas. "Dansk Propaganda under Kejserkrigen 1625-29". I *Historie/Jyske Samlinger*. Bd. 2, Jan. 1998. Web. 13/01-2019. <<https://tidsskrift.dk/historiejyskesamling/article/view/37834/40301>>. s. 231

²³ Parrott, David. *The Business of War: Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 2012. Print.

²⁴ Parrott, s. 19-20

²⁵ Poulsen, Bjørn. *Bondens Penge – Studier i sønderjyske regnskaber 1400-1650*. Sønderborg: Landbohistorisk Selskab, 1990. Print.

en kvalitativ undersøgelse af, hvad man som 1600-tals bonde kunne tjene penge på. Værket kunne derfor benyttes som indikation for mulighederne i akkumulering af formue. Undersøgelsen var som benævnt regional og derfor på ingen måde et repræsentativt udsnit for hele landet.

I tillæg til værket af Bjørn Poulsen blev også Fridlev Skrubbeltrangs *Det danske Landbosamfund 1500-1800*²⁶ benyttet. Dette værk udmærkede sig ved den grundige gennemgang af f.eks. priser på jordbrug, men også elementer som skatter, og hvad der skete ved gårdskifter og fæster. I modsætning til *Bondens Penge*, var de undersøgte områder af større geografisk omfang, der forekom således tal fra forskellige dele af Danmark. Undersøgelsens kvantitative art var dens styrke, da det gav mulighed for at anskue bønderne i et bredere perspektiv.

I endnu et lokalstudie *Rig of fattig i Ribe*²⁷ undersøgte Ole Degn de økonomiske forhold for Ribe og omegns beboere. Herunder undersøgte han bl.a. bønderne og håndværkernes økonomiske forhold, samt hvor begrænsningerne var i tilladelse af vareproduktion. I den sammenhæng gennemgik han dele af gildernes regler, men også de store forskelle, hvorunder håndværkere kunne tjene deres penge. Derudover indgik også resultaterne af, hvilke grupper der modtog fattighjælp.

Det økonomiske aspekt af dette speciale måtte udvides således, at ikke kun var soldaternes økonomiske forhold der blev undersøgt. Der måtte fastsættes et komparationsgrundlag, for at kunne vurdere om der var tale om fattigdom. Ved at undersøge håndværkernes og bøndernes mulige indtjening, kunne der på den måde skabes et økonomisk sammenligningsgrundlag. Hvad angår stykket om økonomi vil der være tale om indikationer, idet studiets materialer var forbundet med usikkerheder angående flere af tallene. Desuden var flere af tallene på tab eller indtjening udeladt i kildematerialet. Der kunne derfor også forskes på et mere lokalt plan, og undersøges skiftebreve, det er til gengæld ikke hensigten med dette speciale, hvorfor det ikke er inkluderet i denne besvarelse.

E) Soldaten og kriminalitet

*Crime, Gender and Social Order in Early Modern England*²⁸, var studiet af kulturen vedrørende kriminalitet i det tidlige moderne England. I den sammenhæng undersøgte bl.a. konstruktionerne af specifikke forbrydelser forbundet med køn. I dette speciale benyttedes værket til metodiske

²⁶ Skrubbeltrang, Fridlev. *Det danske Landbosamfund 1500-1800*. København: Den danske historiske Forening, 1979. Print.

²⁷ Degn, Ole. *Rig og fattig i Ribe: Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660*. 1.Bd. Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus, 1981. Print.

²⁸ Walker, Garthine. *Crime, Gender and Social Order in Early Modern England*. Cambridge University Press, Cambridge, 2003. Print.

overvejelser når elementer af kriminalitet skulle undersøges, men også i sammenhæng med lovgivningernes formuleringer. I Walkers værk var fokuset på civile og den kriminalitet de udførte og oplevede. Værket tjente i dette speciale ydermere til undersøgelsen af kulturen soldaterne var en del af.

I *Tinget, Magten Og Æren: Studier i Sociale Processer Og Magtrelationer i Et Jysk Bondesamfund i 1600-Tallet*²⁹ undersøgte Hans Henrik Appel en række forhold i Skast herred. Herunder fandt han frem til hvilken rolle militariseringen af samfundet spillede for befolkningen, samt de forhold der forandredes ved at soldaterne blev en fast del af dagligdagen på soldatergårdene, i de forskellige lægd. I denne sammenhæng bemærkede han også de konflikter der opstod, og hvordan omgangsformen generelt var mere præget af vold, end det kendes fra nutidens Danmark. Med disse konflikter var også en stor utilfreds forbundet, Appel har derfor også kunnet påpege tendenser, hvor soldaterne i Skast ikke var velanset og blev i den sammenhæng forbundet med dårlig adfærd.

Julius R. Ruff undersøgte i sit værk *Violence in Early Modern Europe 1500-1800*³⁰ forskellige syn på vold i det tidlige moderne Europa. Selvom området for undersøgelsen omhandlede Europa, var ikke alle dele repræsenteret, særligt Østeuropa var slet repræsenteret. Dette forhold skyldtes at forskningen i vold ikke var så udbredt på tidspunktet for udgivelsen, hvilket betød at Ruffs undersøgelse tog udgangspunkt i det vestlige Europa.³¹ I værket blev det undersøgt, hvordan vold fremstod i repræsentationen af skriftlig karakter, men også de fortællinger der overlevede fra den mundtlige fortælletradition. Særligt repræsentationerne af volden blandt hære og soldater, var af vigtighed for besvarelsen af specialet.

I *Der Dreißigjährige Krieg: Zeugnisse vom Leben mit der Gewalt*³², undersøgte Hans Medick forskellige beretninger om vold i Trediveårskrigen fra et mikrohistoriskperspektiv. I værket inddeltes de forskellige situationer og emner, der på den måde kunne anskuedes i løbet af krigen i forskellige kapitler. Kapitlet *Der Krieg im Alltag. Soldaten und Zivilbevölkerung zwischen Gewalt und Zusammenleben*, omhandlede således krigens hverdag, her specifikt mødet mellem soldater og civile indenfor husstanden, men også historier om magt og vold i konfessionel sammenhæng var inkluderet.

²⁹ Appel, Hans Henrik. *Tinget, Magten Og Æren: Studier i Sociale Processer Og Magtrelationer i Et Jysk Bondesamfund i 1600-Tallet*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1999. Print. s. 362

³⁰ Ruff, Julius R. *Violence in Early Modern Europe 1500-1800*. Cambridge (UK): Cambridge University Press, 2001. Print.

³¹ For en komplet liste over lande, se Ruff s. 3

³² Medick, Hans. *Der Dreißigjährige Krieg: Zeugnisse vom Leben mit der Gewalt*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2018. Print.

Endvidere benyttedes *Ret og Pligt i det 17. århundrede*³³ af Knud Korff. Heri undersøgte retspraksis, økonomiske, sociale og kriminelle forhold i Åsum Herred. De kriminelle forhold var blandt andet tyveri, vold, ærekrænkelser, men også militære anliggender. Endvidere benyttedes værket periodisering i undersøgelsen af justitsprotokollerne, for derigennem at skabe et sammenligningsgrundlag.

Til aspektet om soldater og kriminalitet var det specialets formål at give en indikation af, hvad der var soldaternes og samfundets forståelse af kriminel adfærd, samt om denne forståelse var anderledes blandt soldater og medførte en forøgelse i kriminalitet. Til besvarelsen af dette var særligt retsprotokollerne med til at besvare dette, hvilket blev begrænset til et område i Nordjylland, da materialet ellers ville få et omfang, der ikke var muligt at afdække i dette speciale.

Kilderne

Kilderne benyttet til dette speciale var af typerne memoirer, dagbøger, lovgivning og retsprotokoller transskriberet og gjort søgbare i databaser. Hvad memoirerne angik var de overordnede problemer forbundet med deres brug, at de var nedskrevne et stykke tid efter oplevelserne, hvorved muligheden for fejl eller erindringsforskydninger var tilstede. Endvidere havde forfatteren af memoirerne muligheden for at portrættere sig selv i et favorabelt lys overfor læseren. Memoirerne blev skrevet af henholdsvis islænderen Jon Olafsson³⁴ og skotten Robert Monro³⁵, mens tyskeren Peter Hagendorf³⁶ skrev dagbogen (redigeret og oversat til moderne tysk af Jan Peters).

Undersøgelsens tidsperiode gjorde det svært at finde kilder for soldater, der var en del af det danske udskrivningsvæsen før og under Tredivårskrigen. De danske udskrevne soldaters liv måtte derfor stykkes sammen af motiverne, og oplevelserne beskrevet af de udenlandske soldater. Endvidere benyttedes krigsordningerne og krigsartiklerne til undersøgelsen af, hvad der forventedes af en soldat.

For at belyse soldaternes liv vil der i specialet derfor blive foretaget en komparation af, hvad de forskellige soldater gennemlevede og valgte at berette om i deres tekster. Dette blev gjort med det in mente, at kun to af de omtalte soldater var i dansk tjeneste under Christian IV. Den eneste af

³³ Korff, Knud E. *Ret og pligt i det 17. århundrede – Retspraksis samt økonomiske, sociale og kriminelle forhold i Åsum herred 1640-48*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1997. Print.

³⁴ Olafsson, Jon. *Islænderen Jon Olafsson Oplevelser Som Bøsseskytte Under Chr. IV*. Oversat af Sigfus Bløndal. (red.) P. Fr. Rist og Julius Clausen. København: Nordisk Forlag, 1905. Print.

³⁵ Monro, Robert. *Monro, His Expedition with the Worthy Scots Regiment Called Mac-Keys*. (red.) William S. Brockington. Westport, Connecticut: Praeger, 1999. Print.

³⁶ Peters, Jan. *Ein Söldnerleben Im Dreißigjährigen Krieg: Eine Quelle Zur Sozialgeschichte*. Berlin: Akademie Verlag, 1993. Print.

soldaterne, der ikke oplevede at være i dansk tjeneste, var Peter Hagendorf. Grunden til hans beretninger om soldaterlivet blev medtaget i dette speciale var, at hans beretninger havde form af dagbogsnotater. Ved at læse disse notater, blev det muligt at undersøge memoirerne på en måde, hvorved den litterære stil med selviscenesættelsen kunne sorteres fra. Endvidere benyttedes hans oplevelser grundet de forhold, der eksisterede i Trediveårskrigens hære. Det var bl.a. muligt at blive tvangsudskrevet til fjenden, hvis man tabte et slag til dem. Det var derfor ikke utænkeligt at soldater som Hagendorf, pludseligt kunne befinde sig i en ny hær, med et nyt sæt regler og en ny hærledelse.

Derudover var Hagendorf af ikke adelig slægt, og derfor tilhørte han de almene soldater, ligesom tilfældet var med islændingen Jon Olafsson. Overfor de to undersøgte også den skotske officer Monros memoirer, for at udvide med de erfaringer, en officer gjorde sig om soldaternes liv.

Jon Olafssons erindringer indeholdt flere fortællinger, der spændte over hans rejser, samt den tid han tilbragte i både London og København, samt de perioder, hvor han sejlede med Christian IV's krigsskibe.³⁷ Selvom han sejlede med krigsskibe og var ansat til bevogtning af både Kronborg og København, oplevede han ikke at være i krig. Derimod erindrede han flere begivenheder, der var med til at give et unikt indblik i hverdagslivet som fremmed i Danmark i starten af 1600-tallet.³⁸

Det var disse erfaringer der skulle sammenlignes med, hvad Hagendorf erfarede og fandt af tilstrækkelig vigtighed, at det skulle skrives i dagbogen. Mange af Olafsson erindringer blev først skrevet ned længe efter de var hændt og ofte så detaljeret, at man har måttet antage han noterede enkelte dele for at kunne huske det hele. De samlede erfaringer vil derfor indgå i og belyse, hvordan soldaterne levede i krigstid og i fredstid. Hagendorf skrev f.eks. ned, hvad han fik efter endt krigstjeneste, men også hvad han tjente på det bytte han røvede i sammenhæng med krigens plyndringer. Tilsammen var alle disse elementer vigtige for at forstå de sociale processer, samt bevæggrunde for soldaterne i den undersøgte periode.³⁹

For ikke kun at undersøge, hvordan soldaterne oplevede tilværelsen, suppleredes memoirerne og dagbogen også med lov materiale. Lov materialet bestod af både kongelige recesser, åbne breve, forordninger og krigsartikler. Disse kilder havde normative egenskaber og skulle i specialet benyttes til at forstå, hvad holdningen var til soldaterne, men i ligeså høj grad, hvad ønsket og forventningerne var til dem fra Christian IV's side. Selvom undersøgelser af krigsartiklerne, tydede på at de var

³⁷ Olafsson, s. 44

³⁸ Olafsson, s. 106-107

³⁹ Arndt, s. 187-189

inspireret fra udlandet, var de stadig anerkendt af kongen og vil derfor være et udtryk for hans holdning.

Udover lovteksterne blev også justitsprotokoller fra Nordjylland benyttet til problemformuleringens besvarelse. Elementet der skulle undersøges var, hvordan soldaterne var repræsenteret i rets materialet, både som sagsøgere og anklagede. Ulemperne ved retsprotokollerne var til gengæld, at nogle af dem manglede data for årene 1640-48, der blev udvalgt til dette speciales undersøgelse. Nogle af justitsprotokollerne fra herrederne og birkene, vil derfor være begrænset i deres udsagns evne. Resultaterne af det fundne fra Nordjylland, vil derfor blive sammenholdt med de anførsler, der var i studiet af Åsum herreds justitsprotokoller. Grundet brugen af materialet fra databaserne, var det derfor vigtigt at opsætte en række kriterier for de protokolanførsler, der blev benyttet i dette speciale. Selvom transskribenterne kendtes var endnu et kriterie, at der skulle kunne findes sidetals anførsler i protokollerne, således at sagen kunne genfindes hvis nødvendigt. Var sidetallet i materialet markeret som herunder, blev det derfor udeladt i denne undersøgelse.

Dato	Side	Sagsøger	Sagsøgers bopæl	Anklagede	Anklagedes bopæl	Årsag
1654.05.09	xxxx	Christensen Christen for lensmanden	Rold	Lunå Christen (afd. soldat)	Skørping	fæstehus synet

Endvidere skal det bemærkes, at i sager om overfald blev der ikke taget højde for, om sagen blev rejst af samme sagsøger, der i løbet af den samme dags anførsler, kunne anklage flere personer af en omgang. I sådan et tilfælde returnerede en søgning i databasen flere registreringer, da sagerne mestendels var mellem en anklager og en sagsøger, selvom undtagelser kunne forekomme. Sagerne blev derfor udelukkende undersøgt ud fra et kvantitativt metodisk standpunkt. Det var derfor heller ikke vigtigt for besvarelsen af problemstillingen, hvad resultaterne af sagerne var. I denne sammenhæng var det kun vigtigt at undersøge, hvordan soldaterne og civilbefolkningen var repræsenterede i justitsprotokollernes sager.

Tingbogsprotokollerne blev benyttet fra hjemmesiden *protokoller.dk*, der bestyres af *Slægtshistorisk Forening for Aalborgegnen*⁴⁰ og som linkes til fra danske slægtsforskere,

⁴⁰ Christiansen, Jane. „Danske slægtsforskere Aalborg“. *Slægt og data*. Web. 25/05-19. <<https://www.slaegtogdata.dk/lokalforeninger/aalborg>>.

slaegtogdata.dk.⁴¹ Protokollernes transskriberinger blev udfærdiget af forskellige personer, men de fleste af Hans Gjedsted. Gjedsted stod personligt for indekseringen af tingbøgerne fra bl.a. Fleskum, Hellum og Nibe, der vil blive benyttet i dette speciale. Derudover publicerede han selv en række slægtshistoriske værker, som *Et lille bidrag til Støvrings historie*⁴² og *Et par sokkelsten til Gislum og Vognsild sogns historie*.⁴³

Gjedsteds produktivitet blev kort beskrevet på *arkiv.dk*⁴⁴, der bestyredes af *Sammenslutningen af Lokalarkiver og Arkibas*.⁴⁵ Desuden blev Hans Gjedsteds værk - *lidt om søfart i 1600-årene: langfart, fiskeri og færgedrift* anmeldt i 2006 af Karsten Hermansen.⁴⁶ I anmeldelsen bemærkede han, at det undersøgte, ikke var færdigbehandlet historisk, samt at de fleste oplysninger mestendels forekom som leksikalske opslag. Til gengæld beskrev han værket, som en god åbning for kildematerialet i arkiverne omkring søfart.

Ved brugen af databasen returneres resultaterne som angivet her:

Dato	Side	Sagsøger	Sagsøgers bopæl	Anklagede	Anklagedes bopæl	Årsag
1629-00-00	004b	Laursen Niels	Uttrup	Thomsen Anders	Uttrup	forlig eft. slagsmål m.m badskærløn osv.

⁴¹ Sanders, Kirsten. „Tingbøger“. *Slægt og data*. Web. 25/05-19.

<<https://www.slaegtogdata.dk/vaerktoejer/linksider/tingboeger>>.

⁴² Gjedsted, Hans. *Et lille bidrag til Støvrings historie*. Støvring: Lions Club, 1997. Print.

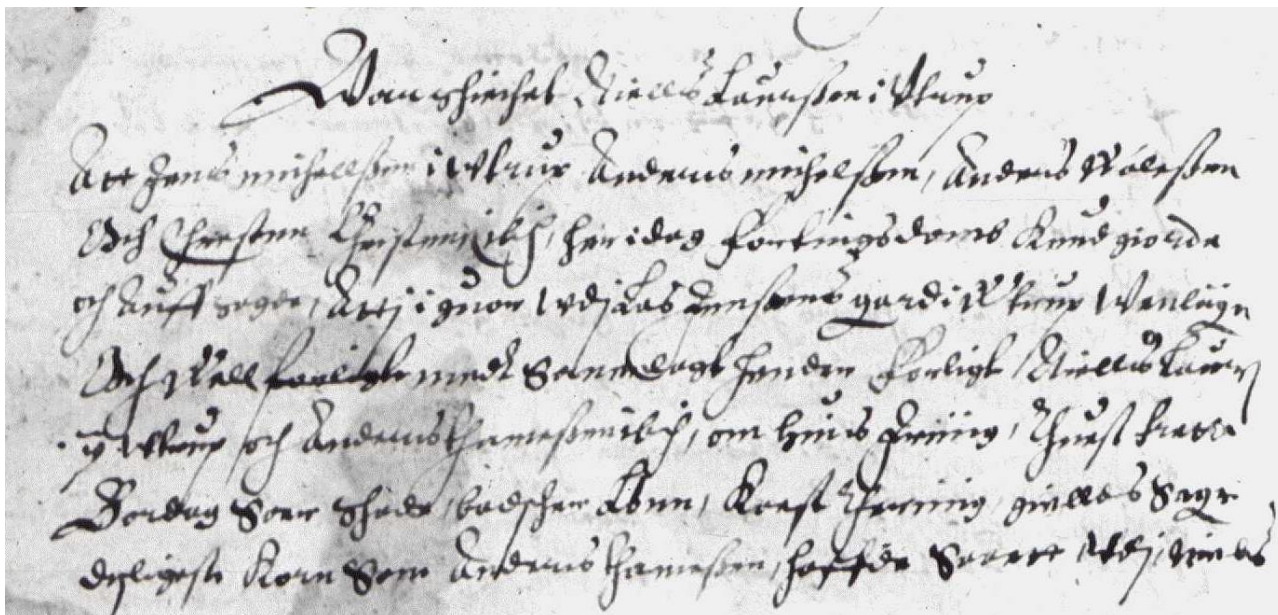
⁴³ Gjedsted, Hans. *Et par sokkelsten til Gislum og Vognsild sogns historie*. (red.) Kurt Stegger. Gislum, Lokalhistorisk Forening for Gislum og Vognsild sogne, 2002. Print.

⁴⁴ Sammenslutningen af Lokalarkiver (red.). "Hans Gjedsted". *Arkiv.dk*. Web. 25/04-19.

<<https://arkiv.dk/vis/4493987>>.

⁴⁵ Sammenslutningen af Lokalarkiver (red.). "om Arkiv.dk". *Arkiv.dk*. Web. 25/04-19. <<https://arkiv.dk/om>>.

⁴⁶ Hermansen, Karsten. "Hans Gjedsted: ... lidt om søfart i 1600-årene. Ålborg Stadsarkiv, 2004, 95 s., 75 kr". I *Tidsskrift.dk*. Fortid og nutid, 2006. Web. 28/04-19. <<https://tidsskrift.dk/fortidognutid/article/view/75363/109238>>. s. 51

Figur 1 Indscannet side 5, fra Fleskum tingbog 5⁴⁷

Teksten i Figur 1 blev forsøgt transskriberet efter bedste evne, enkelte steder var det ikke til at være sikker på, hvad der skulle stå. Derfor blev der sat punktummer de steder, hvor bogstaverne ikke syntes at give mening, eller ikke var identificerbare. Enkelte bogstaver er efter samme princip, sat i parentes, da der var tvivl omkring det var det korrekte bogstav, men hvor meningen syntes at være bibeholdt på trods af de manglende bogstaver. Den sidste linje blev ikke medtaget, da de relevante informationer kunne findes ved en transskribering af de første syv linjer. Endvidere skal det bemærkes, at der var forskellige stavemåder af navnene, når man så på anførslen fra *protokoller.dk*. Grunden til denne modernisering i stavemåden skyldes formentligt datidens manglende regler for stavning, men samtidigt ønsket om en strømlining af stavemåder i databasen.

Wor skieket Nie(e)s Laurssen i Vtrup

Att Jens Miche(e)ssen i Vtrup Anders Michessen, Anders Wolessen

Och Chrestensten ibid. Her i dag Fortings domb kund gjorde
og Auff sagde, Attj i guor wdj Las Jenssens gard i Wtrup Wenliig(n)

Och Well forligte medt Samnlagt h.nder Forligt Nie(e)s Laurss.

ij Wtrup och Anders Thamssen ibid, om huis Jrring, Thuess fre..

Bordag Soer skade, badsker Lønn, Koest Thering giellds Sagr

⁴⁷ Gjedsted, Hans. "Fleskum Tingbog 1629 opslag 005". *Protokoller.dk*. Web. 27/04-19.
<http://protokoller.dk/images/fleskum/bog01_side_005.jpg>.

Af det transskriberede materiale i sagen *Figur 1*, var det nødvendigt at finde frem til sagsøger, anklager, samt årsagen til sagen kom på tinge. Navnene på de involverede gik igen i både det transskriberede, og i sagsanførslen ovenfor. Desuden fremgik det, at der skulle forliges mellem Niels Laursen og Anders Thomsen, grundet *irring* (*Jrring*), der ifølge *Ordbog over det danske sprog* kunne betyde uenighed, trætte og strid.⁴⁸ Det fremgik af sjette linje, at striden skyldtes skade, en badskæres løn, kost og gæld. Det virker derfor rimeligt at antage, at protokollerne kan benyttes.

Begrebsafklaring og afgrænsning

I dette speciale vil begrebet husstand blive benyttet, men ikke som det kendes nu, hvor det omhandler en familie, der bor i et hus. Her benyttedes husstandsbegrebet til at indikere en legalramme, såvel som den udvidede familie, når en bonde f.eks. havde tjenestefolk, eller en soldat, boende på gården. Der var derimod tale om et fællesskab, hvorunder man boede og arbejdede sammen, mod et fælles bedste, hvilket betød at der var rettigheder forbundet med denne ramme.⁴⁹ Således ville en soldat på en gård være underlagt en husfader, der reelt var husstandens overhoved. Den udvidede familie kom bl.a. til udtryk i Iben Fønnesberg-Schmidts artikel *Danske Byboers Møde Med Lejesoldater Under Syvårskrigen*.⁵⁰ Heri beskrev hun, hvordan en husbonds tjenestepige blev forsøgt voldtaget af en skotsk lejesoldat, og da husbonden drog ud for at lede efter hende og gerningsmanden, tog han sin svend og to logerende skotske lejesoldater med sig.⁵¹ De logerende var soldater var formentlig med, for at holde deres soldaterkammerat tilbage, men også fordi det var forventet af dem.

Endvidere kan det forekomme at soldatergruppen skal differentieres i specialet, hvor nødvendigt vil det derfor blive specificeret om soldaterne tilhørte bondesoldaterne eller lejesoldaterne. Oftest vil samlebetegnelsen soldat være den benyttede, idet der ikke gjordes forskel på bonde- og lejesoldaterne i de danske krigsforordninger, eller i krigsartiklerne. I de kongelige breve kunne en sådan skelnen forekomme mellem bondesoldaterne, der skulle blive en del af den permanente hær, og lejesoldaterne hyret til at kæmpe i Kejserkrigen. Det største skel i krigsartiklerne var mellem fodfolk og rytteri til lands, og bådsmandene, der var en del af flåden.

⁴⁸ Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (red.) "III.Irring". *Ordnet*. Web. 28/04-19.
<<https://ordnet.dk/ods/ordbog?select=Irring,3&query=irring>>.

⁴⁹ Walker, s. 9

⁵⁰ Fønnesberg-Schmidt, Iben. "Danske byboers møde med lejesoldater under Syvårskrigen". I *Temp - Tidsskrift for Historie*. Bd. 2, nr. 4, september 2012. Print. s. 62-81.

⁵¹ Fønnesberg-Schmidt, s. 64

Metodiske overvejelser

Dette speciale har til formål at frembringe og benytte viden fra forskellige kilder, til en belysning af tendenser i tilværelsen hos soldater, i de første faser af processen mod en permanent stående hær. Til det formål vil der derfor være tale om forskellige mikrohistoriske undersøgelser, rettet mod en analyse af de juridiske, økonomiske og sociale forhold drøftet i problemstillingen. Ved de mikrohistoriske undersøgelser vil memoirene skrevet af soldaterne blive underlagt fortællingsanalyse. Fortællingsanalysen tjener til at finde de narrativer, der var en del af skrivetraditionen for memoirer i 1600-tallet, for derigennem at kunne forholde sig kritisk til de fortællinger, fremsat i memoirene.

Ud fra fortællingsanalysen vil diskursanalyse ligeledes blive benyttet, med henblik på termer vedrørende krig og soldaterne, da der i den ene af kilderne også var tale om et krigsdidaktisk værk. Derudover var husstanden også vigtig at indtænke diskursivt, idet husstanden var den afgrænsning individer og familier kunne forholde sig til i juridisk sammenhæng, såfremt de følte deres juridiske rettigheder var blevet krænkede. Husstanden kunne ikke kun ses i danske kilder, men også i de udenlandske kilder.

Krigsartiklerne med deres tilhørende missiver og åbne breve, skulle her tjene til besvarelsen af, om kongens lovgivning var et af de forhold, der kunne medvirke til at holde soldaterne i fattigdom. Derudover var de et normativt udtryk for, hvad der ønskedes af soldaterne fra kongens side. Blandt missiverne og de åbne breve var en række indskærpelser rettet mod soldaterne, hvori man også kunne anskue husstanden i en større sammenhæng, hvor kongen tjente som husfader i det danske rige. Lovgivningens værdi lå derfor i deres udsagn om en adfærd blandt soldaterne, der søgtes korrigeret.

Som et led i besvarelsen af soldaterne og kriminalitet benyttedes ”big data” til at besvare, hvordan soldaterne var repræsenteret i rets materialerne? Der blev derfor benyttet forskellige søgeprofiler, som et led i at finde det korrekte materiale. Kriterierne for søgeprofilerne var de samme og tjente til at skaffe oplysninger der kunne samles i en oversigt og derpå sammenlignes. De benyttede retsprotokoller var geografisk begrænset til Nordjylland, hvilket derfor gør at det ikke bliver en fyldestgørende undersøgelse, men en repræsentation af nogle tendenser ved retsinstanserne. Til sammenligning minder dele af det man kan finde i retsprotokollerne om det, der kan findes hos central retten i London under navnet *The proceedings of the Old Bailey*.⁵² Forskellene er at *Old Bailey* er lavet i et samarbejde af forskellige universiteter, mens det er private foreninger der står for

⁵² Emsley, Clive. ”The Proceedings of the Old Bailey”. *Oldbaileyonline*. (red.) Tim Hitchcock og Robert Shoemaker. Web. 23/04-19. <<https://www.oldbaileyonline.org/>>.

protokoller.dk. Da URL'erne ikke virker efter hensigten på *protokoller.dk*, vil de i stedet indgå som bilag til dette speciale.

Det skal slutteligt bemærkes, at de fleste datoer anført i det benyttede kildemateriale til specialet, stammer fra før indførslen af den gregorianske kalender. Specialet bibeholder altså stilen med benævnelsen af de julianske datoer.

Soldat i den danske hær fra 1614-48

Førend analysen påbegyndes er det vigtigt at kende den kontekst, hvorunder den permanente danske hær blev til. Herunder de udfordringer der var af pres fra udlandet, men også de forestillinger der var omkring soldaterne og deres brug i en dansk indenrigspolitisk sammenhæng.

For at kunne foretage en undersøgelse af soldaternes liv, muligheder og mulige tilbøjeligheder ud fra en dansk kontekst, må enkelte begivenheder først klarlægges. I den undersøgte periode var kun en regent, nemlig Christian IV. Det er på baggrund af hans udsendte kongebreve, vedrørende hæren i 1614 og frem til årene efter Trediveårskrigen afslutning i 1648, at soldaternes levned vil blive undersøgt. Krigene som den danske hær deltog i, var Kejserkrigen og Torstenssonfejden. Kejserkrigen forløb i, hvad kunne betegnes som to faser. Den første fase fra 1625-1627, hvor kongen og hans soldater førte en forsvarskrig i Nedersaksen imod de tyske kejsertropper.⁵³ Dette kunne lade sig gøre i kraft af Christian IV's rolle som *Kreisoberst* i den nedersaksiske rigskreds.⁵⁴ I den anden fase, efter slaget ved Lutter am Barenberg, ankom kejsertropperne i 1628 til Jylland og besatte dermed den danske halvø frem til 1629.⁵⁵

Trediveårskrigen bød udover Kejserkrigen også på dansk deltagelse i Torstenssonfejden (1643-1645), hvilken ligeledes endte i et dansk nederlag. Torstenssonfejden var anderledes fra andre konflikter i Trediveårskrigen, idet konflikten ikke havde et konfessionelt islæt, men derimod omhandlede Sveriges mulighed for at vinde magt i Østersø-regionen fra Danmark. Sveriges militær havde tidligere vist sin styrke, da det fik presset kejsertropperne helt ned til områderne omkring Østrig. Da der i denne sammenhæng skulle indgås en fredsaftale, valgte Christian IV at melde sig som mægler, for på den måde at få indflydelse på resultaterne af fredsforhandlingerne, og dermed prøvede at sikre hans

⁵³ Lockhart (1996), s. 131-132. Forfatteren anførte her at blandt nogle historikere ansås Kongens indtræden i konflikten, som en invasion af de tyske områder. Kongen selv kaldte det *krigen til forsvar af Neder Sachsen*. Det antages også at han har haft mandat til at indtræde i denne konflikt i kraft af rollen som *Kreisoberst*.

⁵⁴ Lockhart (1996), s. 126

⁵⁵ Harrison, s. 143

egen magt i Nordtyskland.⁵⁶ Den danske konge og militæret oplevede derfor kun nederlag i løbet af Trediveårskrigen.

For at kunne besvare dette speciales problemstilling, var det derfor vigtigt at gøre sig klart, at det ikke kun drejede sig om perioder med krig, men også, hvad der skete i de tider, hvor freden herskede. Christian IV's forsvar af den nedersaksiske rigskreds blev beskrevet, som et forsøg på at være alle protestantiske fyrsters forsvarer, men frygten for en fremblomstrende svensk magt var ligeledes problematisk. Usikkerheden var formentlig ikke mærket på samme måde indenfor det danske riges grænser, der var således ikke megen grund fra adelens side til at støtte op om opbyggelsen af en permanent hær i riget.⁵⁷ Dette ønske om en permanent hær, stod ligeledes i kontrast til andre magthaveres syn på hærens rolle og position. Selvom krigen havde raset længe, valgte man efter Trediveårskrigen at nedlægge den bayerske hær, på trods af den rolle hæren havde spillet.⁵⁸

Den permanente hær skulle bestå af udskrevne folk, da disse kunne mobiliseres forholdsvis hurtigt, modsat en hvervet hær. Dette valg blev blandt andet truffet, for at imødekomme de allestedsnærværende trusler kongeriget stod overfor, hvor adelens rostjeneste ikke længere var nok.⁵⁹ Der var i begyndelsen ikke tale om en permanent stående hær. Hæren skulle som så mange andre institutioner, gennem en række tilpasninger og udviklinger, startende med de førømtalte kongebreve fra 1614 og sluttende i 1662.⁶⁰ Det var primært i perioden frem til Trediveårskrigens afslutning i 1648, hvor det vil blive undersøgt, hvordan soldaternes liv adskilte sig fra bønderne og håndværkerne. Særligt med fokuset på muligheden for at akkumulere velstand i det danske samfund, dermed forstået, hvad der blev givet tilladelse til soldaterne kunne tjene på i krigsartiklerne og ordningerne. Men også hvilket syn der var på dem i befolkningen, og om hvilken repræsentation de havde i retsprotokoller.

Hvordan så systemet ud og hvem blev soldat?

I dette afsnit vil det blive undersøgt, hvad der havde betydning for, hvem der stod som soldat i Christian IV's hær. Dertil vil nogle af de vigtigste konjunkturer i perioden blive undersøgt. Derefter vil der blive fulgt op med undersøgelsen af de valgte soldaters baggrund, samt hvordan deres liv var i militær tjeneste. Peter Hagendorf var som den eneste ikke i dansk tjeneste under Trediveårskrigen.

⁵⁶ Harrison, s. 402

⁵⁷ Lockhart (1996), s. 161

⁵⁸ Lind (1994), s. 39

⁵⁹ Lind (1994), s. 14

⁶⁰ Lind (1994), s. 39

Hans motiver for deltagelse som soldat, formodes til gengæld at have været gældende blandt flere af de soldater, der var hvervet til krigstjeneste under Christian IV's ledelse.

Systemerne for ansættelse

For at kunne forstå den danske hærs udseende, opbygning og administration, er det vigtigt at forstå, at man på dette tidspunkt begyndte at eksperimentere med nye løsninger, i forhold til de gamle hærsystemer. I de gamle hære benyttedes hovedsageligt lejetropper, der kæmpede på vegne af en betalende krigsherre. Disse hæres brug var sjældent rettet mod længere konflikter, men derimod hurtigere og mindre kampagner, da pengene hurtigt kunne slippe op til soldaternes underhold. Udviklingen i den danske hær tog, som nævnt sin begyndelse i 1614. Dette medførte i første omgang, at de udskrevne soldater primært stod under Christian IV's befaling. Dette skyldtes at soldaterne udelukkende blev udskrevet fra kongens og kronens jorde. Indtil da havde en stor del af den militære magt ligget hos adelen, grundet de gamle militære beføjelser rostjenesten udgjorde. Derfor var der med disse nye militære forordninger sat gang i en udvikling, der på sigt ville lade den militære magt blive underlagt kongen. I årene før Tredivårskrigen, og i løbet af krigen, måtte rigsrådet stadig tages med på råd, når f.eks. kongen ville forsvare den nedersaksiske rigskreds. Det var først med enevældens indførelse, at kongen kom til at have total magt med hæren.⁶¹

I 1614 kom den første krigsordning, der skulle begynde udviklingen mod at have permanente tropper i Danmark, men en egentlig stående hær var der endnu ikke tale om. I stedet var der snarere tale om to regimenter af mobiliseringstropper, udskrevet blandt bønderne, som ikke fik en dybdegående uddannelse eller træning til krigshandlinger, men som med kort varsel kunne mønstres til det danske riges forsvar. Systemet for udskrivningen varierede en smule, men grundlæggende blev der udskrevet en soldat fra et lægd. Udskrivningens størrelse varierede til gengæld og lægdet bestod i perioder af op til ni gårde.⁶² Man var ej hellere, på dette tidspunkt, begyndt på at uddele hverken uniformer eller udstyr, soldaterne skulle derfor selv stille med deres egne klæder, samt deres egne våben. Våbnene og tøjet skulle soldaten til gengæld ikke betale alene. I videst muligt omfang betaltes det af bønderne fra det lægd soldaten var udskrevet fra.⁶³

Krigsskuepladsen for de europæiske konflikter havde i perioden op til Tredivårskrigen primært været domineret af en ordning, hvor brugen af lejesoldater havde været normen. Der var på trods af

⁶¹ Lind (1994), s. 43

⁶² Rockstroh, K. C. *Udviklingen af den nationale Hær i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede*. 1. Bd. København: Det Schønbergske Forlag, 1909. Print. s. 31

⁶³ Lind (1994), s. 39-40

normen for brug, ikke en fast norm angående hærenes opbygninger, de kunne variere meget i opbygning. Grundlæggende kunne anskues to poler i de forskellige hæres administration. Ved den ene yderlighed fandtes det hollandske system og på den anden var det tyske system. Begge systemers opbygning var baseret på, hvordan hærene organiseredes og hvilke personer, der var hærenes ledere i de forskellige kampagner.

Det hollandske system var en organiseringsmodel kendetegnet ved, at den kæmpende part personligt var en del af konflikten. Altså på samme måde som i det danske tilfælde, hvor Christian IV var den ledende skikkelse for hæren og var dermed også tilstede på krigens kamppladser. Dette system tillod kongen at holde hæren i et tættere administrativt greb, idet han ligeledes udnævnte stedfortrædere til hæren, i form af sine krigskommissærer. Disse kommissærer skulle føre tilsyn med hæren og de forskellige regimenter, når kongen i perioder ville være fraværende. Kommissærerne fik mange beføjelser af kongen, som når der skulle gives udnævnes officerer, eller træffes større beslutninger. Endvidere skulle de holde opsyn med om officererne gebærdede sig efter kongens ønsker.⁶⁴ En anden opgave, der var pålagt kommissærerne var, at de, så vidt muligt, skulle være tilstede ved retssager rejst ved krigsretten. Ved afholdelsen af krigsretten, skulle der også udpeges en jury af de menige soldater, der skulle være med på råd ved dommen af deres medsoldater, men overordnet havde officererne domsmyndigheden, ved både kongen og kommissærernes fravær.⁶⁵

I dette system fik de hyrede officerer sjældent poster af særlig høj militærhierarkisk status, og skulle ved tab af underofficerer have tilladelse direkte fra Christian IV, eller gennem kommissærerne, til at udfylde posterne. I dette system hyredes en officer af høj socialstatus, typisk adelig, der selv medbragte og udstyrede de soldater, som skulle være en del af kongens hær. For de fleste hvervende officerer drejede det sig hovedsageligt om hvervningen af enten et, eller få kompagnier soldater. Det kunne til gengæld forekomme, at enkelte officerer hvervede større grupper, som hele regimenter af soldater. Ved indtrædelse i hæren blev soldaterne, og officererne, placeret under kongens øverste befaling. Her skulle de afgive ed på deres tjeneste, hvorefter krigsfolkene var underlagt kongens jurisdiktion, hvilket var angivet i krigsartiklerne.⁶⁶

⁶⁴ Parrot, s. 110

⁶⁵ Secher, V. A., Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. *Forordninger, Recesser Og Andre Kongelige Breve, Danmarks Lovgivning Vedkommende, 1558-1660: Corpus Constitutionum Daniæ*. Bind 4. København: Klein, 1887. Print. §161. 1625 10. maj. Krigsartikler for fodfolk og rytteri. Stk. 14. (Herefter CCD IV)

⁶⁶ CCD IV, §161, s. 289

Når lejetropper blev benyttet i den danske hær, blev soldaterne hvervet af en officer, der havde fået en sådan opgave at hverve til Christian IV's hær. Hvervningen forløb således, at den hvervende officer fik en bestilling fra kongen, samt en forudbetaling af penge, der kunne bruges til at lette hvervningen. Denne bonus, også beskrevet som *Handgeld*⁶⁷, blev betalt ved tjenestens start og efter indtrædelse blev soldaten aflønnet efter den aftale de blev antaget under. Den hvervende officer fortsatte med at modtage penge fra kongen i løbet af kampagnen, hvorefter han kunne fordele lønnen blandt de hvervede tropper. Lønnen var ikke altid i form af rede penge, hvilket skyldtes, at kongen ligeledes skulle supplere tropperne med ammunition og proviant. De modtagne materialer blev ved kampagnens afslutning opgjort, og modregnet den endelige løn de havde fået lovning på efter endt tjeneste. Kutyme var at aflønningen fandt sted efter den endte tjenestetid, men udbetalingen var kun to tredjedele af det oprindeligt aftalte beløb, hvorefter man skulle kræve resten. Dette skete for Robert Monro og de andre officerer, der havde kæmpet for Christian IV i løbet af Kejserkrigen.⁶⁸

Det andet system der eksisterede på dette tidspunkt, var det tyske system, også kaldet *entreprenørmodellen*. Denne hær var anderledes indrettet således, at den øverste leder for hæren ikke var en konge, kejser eller anden form for fyrste. I stedet var den øverstbefalende i hæren en form for stedfortræder, der deltog i krigshandlingerne på vegne af en konge, eller en kejser. Grunden til betegnelsen "det tyske system", skyldtes dette systems udbredte benyttelse blandt de katolske hære under Trediveårskrigen. Dette system blev benyttet, da der var opstået et stort hul i finanserne hos den habsburgske kejser, grundet en tidligere og længere varende krig med venetianerne.⁶⁹ Kejseren stod derfor i en situation der var noget anderledes, end den Christian IV stod i. Hvor Christian IV's personlige formue var stor, grundet øresundstolden, og derfor kunne benyttes til at etablere og finansiere en hær, var kejserens pengebeholdning nærmest tom. Kejserens dårlige økonomi gjorde det derfor umuligt at stille den samme økonomiske sikkerhed for de hvervende officerer. Uden penge ville der ikke være et incitament, for at få de kommende soldater til at indtræde i en militær styrke på kejserens side. Hærens dannelse skulle derfor baseres på andet end betaling i rede penge, som det gjordes i det hollandske system.

Grundet den dårlige økonomiske situation hos den habsburgske kejser, måtte der derfor tænkes anderledes når ressourcerne til hæren skulle findes. Da det ikke var muligt at stille rede penge til hærens opbygning, måtte betalingen altså komme i en anden form. Den hærløsning man valgte,

⁶⁷ Parrot, s. 161

⁶⁸ Monro, s. 99

⁶⁹ Parrot, s. 116

placerede Albrecht von Wallenstein i spidsen for de kejserlige tropper. Wallenstein blev født ind i en adelig bøhmisk familie i år 1583. Han fik som ung en protestantisk opvækst og studerede ved flere universiteter, hvor han i den sammenhæng lærte både tysk og tjekkisk. På et tidspunkt mellem 1604 og 1606 gik han i tjeneste for den habsburgske kejser, i kampen mod osmannerne, hvor han også konverterede til katolicismen. Derudover indgik han to fordelagtige ægteskaber, der skaffede ham de nødvendige økonomiske redskaber, til at etablere en gruppe væbnede styrker. Disse ægteskaber gjorde ham ligeledes til en af Centraleuropas rigeste mænd.⁷⁰

I stedet for at modtage betaling fra start, blev Wallenstein tildelt forskellige patenter af den habsburgske kejser. Patenterne gav ham mulighed for at opkræve kontribution, samt at hverve soldater til hæren, fra forskellige områder i det Tysk-Romerske Rige. I Wallensteins tilfælde havde kejseren givet tilladelse til at hente 2 millioner floriner (beløbet svarede til mellem 930.000 og 1,3 millioner rigsdaler) i den nedersaksiske rigskreds. I rigskredsen var Christian IV til gengæld, som tidligere nævnt, *Kreisoberst*.⁷¹ Dette var også grunden til, at det kom til krig mellem kejsertropperne og Christian IV's hær i Nedersaksen, idet kongen havde ansvaret for at beskytte området. Kontributionstilladelsen, som Wallenstein fik af kejseren, skulle dække de udgifter der fulgte med, når kejsertropperne skulle samles og klargøres til krigshandlinger. På den måde afholdt systemet den habsburgske kejser fra de administrative omkostninger, samt fra at falde yderligere i økonomisk ruin. Endvidere skulle kejseren heller ikke deltage i krigshandlingerne, og var derfor ikke i fare på samme måde som Christian IV. Da man ikke havde kejseren til at styre hæren, og indsætte officererne, var det i stedet op til Wallenstein at vælge de officerer han ville have i sin hær. Systemet tillod derfor, at officerer der var dygtige, kunne skaffe sig gode folk til deres delinger og kunne på den måde høste stor profit. Om dette havde betydning for de gemene soldater, som musketerer og ryttere, vil blive uddybet senere.

De udvalgte soldaters baggrunde

Ud fra det anvendte kildemateriale vil der blive undersøgt tre forskellige personers møde med soldaterlivet. Disse mikrohistoriske undersøgelser vil derpå blive inddraget i en større undersøgelse af en dansk kontekst, så forholdene for soldaterne i den danske hærs første faser, kan undersøges.

I den første anvendte kilde var islændingen Jon Olafsson, der valgte at gå i frivillig soldatertjeneste, under Christian IV som bøsseskytte. Om end Olafsson indgik i militærtjeneste, skete det dog i

⁷⁰ Harrison, s. 134

⁷¹ Parrot, s. 118

fredstid, hvilket betød han aldrig oplevede krigshandlinger. Konflikter var der dog rigeligt af i hans beretninger, både hvor han selv var en deltager, men også konflikter han oplevede i det omkringliggende samfund. Valget af den frivillige tjeneste var meget anvendt blandt rejsende. Olafsson berettede, at der derfor var både islændinge, skotter og tyskere ansat i denne form for militærtjeneste.⁷² For en fremmed rejsende kunne hvervningen til soldat derfor skaffe indtjening og det nødvendige til sit underhold, når man befandt sig langt fra sin hjemstavn.

For Olafsson var soldatergerningen en vej ind til en verden, hvor han oplevede fjerne egne, i kraft af hans indtræden i den danske flåde. Som fodsoldat var han blandt andet vagt på Kronborg og senere en del af de væbnede styrker i København.⁷³ I denne sammenhæng oplevede han at være uønsket, samt at have problemer med flere personer, der på forskellige tidspunkter ønskede at skade ham, eller ville ham til livs.

Fredstid var dog langt fra normen for soldater, idet den permanente hær endnu ikke var udbredt i Europa. Peter Hagendorf var, som tidligere anført, lejesoldat i tysk tjeneste ansat efter *entreprenørmodellen*.⁷⁴ Hagendorfs situation var noget anderledes, da han startede sin militære tjeneste, som en del af de tyske kejsertropper. Han formodedes at have været katolik, men selvom han konfessionelt havde et tilhørsforhold til den kejserlige konfession, endte han kortvarigt i svensk tjeneste. Dette skifte var til gengæld ikke på samme måde frivilligt, som det f.eks. var tilfældet med Olafssons tjeneste. I 1633 blev Hagendorfs regiment nedkæmpet af svenske tropper, og efter slaget blev han og en række andre tyske soldater tvunget ind i de svenske regimenter.⁷⁵ Han vendte til gengæld senere tilbage til tysk tjeneste, efter han selv og det svenske regiment han kæmpede for, led svære tab til de spanske tropper. Derefter var det muligt for Hagendorf og de andre tvangsudskrevne soldater til svensk tjeneste, at vende tilbage til deres bayerske eller kejserlige tropper.⁷⁶

Den gemene hvervede fodsoldat var ikke den eneste type soldat, der blev hvervet til Christian IV's hær. En officer der også deltog i Kejserkrigen var obersten Robert Monro fra Skotland. I modsætning til den herkomst Olafsson og Hagendorf havde, var Monro af lavadelig herkomst. Dette gjorde hans ansættelsesvilkår anderledes, end de to andres, idet han stod i spidsen for militære enheder grundet

⁷² Olafsson, s. 24

⁷³ Olafsson, s. 59, 105 og 172

⁷⁴ Lind (1994), s. 25. Denne form blev i samtiden kaldt *den tyske manér*

⁷⁵ Peters, s. 108

⁷⁶ Appel (2002), s. 164

hans rolle som officer.⁷⁷ Man kunne i den sammenhæng antage, at de gemene skotske soldater, der fulgte med Robert Monro, havde et lignende ansættelsesforhold som Hagendorfs.

Blandt de danske udskrevne soldater var det mest almindelige under Trediveårskrigen, at de kun var mobiliseret indenfor det danske riges grænser, om end enkelte kompagnier var fulgt med Christian IV til Nedersaksen.⁷⁸ Som nævnt ovenfor, var soldaterne udskrevet fra Christian IV's jorde. Dette betød dog ikke at han havde ubetinget magt til at benytte soldaterne, som han ville. For at kunne benytte soldaterne til krig, måtte han derfor forsøge at overtale rigsrådet og adelen, til at lade ham benytte de udskrevne tropper udenfor Danmarks grænser. Ville adel og rigsråd ikke støtte, at kongen førte danske soldater ud af landet, og ind i Nedersaksen eller Holsten, fulgte Christian IV beslutningen. Kongens tropper i Kejserkrigens første fase bestod derfor overvejende af hvervede tropper. De hvervede soldater blev til gengæld suppleret af tyske soldater, der var udskrevet i den nedersaksiske rigskreds og som blev underlagt Christian IV's hærledelse. På trods af den manglende opbakning fra rigsrådet og adelen, var enkelte af de dansk udskrevne tropper at finde i den tyske fase af Kejserkrigen. De udskrevne tropper tog derfor primært del i den anden fase af krigen, efter kampene var rykket ind i det danske rige og rigsrådet tillod kongen at mobilisere den hvervede hær.

På trods af projektet med oprettelsen af landmilitser og borgervæbningen var Christian IV's projekt, syntes han ikke at have haft megen begejstring for den gruppe af individer. Personerne, der udgjorde kernen af de to instanser, blev af kongen beskrevet som værende *værre end bæster*.⁷⁹ Hvilket måske ikke var så forkert en beskrivelse, for rettede man i samtiden blikket mod udlandet fandtes der eksempler på borgermilitserns adfærd i Frankrig, der syntes at følge Christian IV's vurdering. I Frankrig måtte den franske konge se sine tropper angrebet af en lokal borgermilitser, der var vel at mærke tale om en fransk borgermilitser.⁸⁰ Erfaringerne fra udlandet antydede altså vigtigheden af, at fyrsten holdt øje med de lokale bevæbnede, da de kunne finde på at angribe kongens egne tropper. Dette til trods for de var den selv samme konges undersåtter. Det anstrengte forhold mellem soldaterne på den ene side, og borgerne og landbefolkningen på den anden side, vil blive uddybet yderligere senere i dette projekt.

⁷⁷ Appel (2002), s. 159

⁷⁸ Rockstroh, s. 60

⁷⁹ Dette syntes at være en udtalelse mange forskere har hæftet sig ved, da det både findes hos Lind (1994), s. 35 og hos Lochkhart (1996), s. 64-65

⁸⁰ Lind (1994), s. 24

Soldaterfremstillinger og selvforståelse

Dette afsnit vil omhandle fremstillingerne af soldaterne i deres samtid, men også dele af soldaternes egne erfaringer fra deres liv. For at undersøge fremstillingerne af soldaterne, benyttedes først krigsartikler, recesser og missiver, for at finde frem til, hvad Christian IV krævede af sine soldaters disciplin. Den normative fremstilling af soldaterne i lovgivningen, antages derfor at have været et udtryk for kongens og rigsrådets forestillinger om soldaterne. Dette skyldes de førnævnte godkendelser til oprettelsen af den permanente hær, fra rigsrådet. Udover lovgivningen bliver soldaternes egne erfaringer også bearbejdet, med henblik på at undersøge, hvordan deres liv var beskrevet i memoirene og dagbogen. Slutteligt vil den folkelige forestilling blive undersøgt, på baggrund af krigspropagandaen, samt et udsnit af de oplevelser civile havde med soldaterne.

Den lovformelige soldat – Soldaten i henhold til forordninger og krigsartikler

Der var mange forskellige måder, hvorpå en hær kunne være opbygget i det tidlige moderne Europa. Den kunne, som tidligere nævnt, bestå af hvervede tropper fra fyrstens egne lande, eller man kunne have hvervede tropper fra udlandet. Hvad der oftest var en fællesnævner for de militære grupperinger, var de forskellige krigsforordninger og krigsartikler. Artiklerne og forordningerne havde en opdragende funktion med henblik på disciplin, så hærene ikke brød op og benyttede deres våben til at true samfundsordenen.

Reglerne fremsat i krigsforordningerne syntes som oftest at være blevet udstukket i fredstid. De var ikke detaljerede, eller fremsatte gennemgribende regler for store dele af soldaternes liv, på samme måde som krigsartiklerne gjorde. Modsat forordningerne blev krigsartiklerne typisk udgivet lige op til begyndelsen af en militærkampagne. Derfor indgik også en ed i krigsartiklerne. Denne ed skulle alle soldaterne sværge sig til, hvorved deres troskab herefter lå hos kongen og de svor at ville overholde krigsartiklernes bud. Krigsartiklerne var i nogen grad omskiftelige i deres formuleringer fra konflikt til konflikt. Dette undersøgte Netterstrøm med henblik på udviklingen af forholdet mellem civile og soldater, i de danske krigsartikler. Her kom Netterstrøm frem til, at krigsartiklerne først fik en ensartet form i 1683, hvilken, med undtagelse af enkelte paragraffer, blev bibeholdt frem til 1881.⁸¹

Grundlæggende blev der i løbet af Christian IV's regeringsperiode forfattet en del krigsforordninger, samt krigsartikler. Der findes således flere separate artikler og forordninger, der nogle gange også var

⁸¹ Netterstrøm (2012), s. 31

sammenskrevet til et enkelt sæt bestående af både forordninger og artikler. De var indført i *Forordninger, Recesser Og Andre Kongelige Breve, Danmarks Lovgivning Vedkommende, 1558-1660: Corpus Constitutionum Daniæ bind III*.⁸²

Krigsordningerne

Der kunne derfor tælles syv krigsordninger for perioden 1600-1625, hvor den sidste forordning inden Kejserkrigen, forordningen af 12. april 1621 indeholdt 11 artikelstykker.⁸³ I denne forordning, der kun gjaldt for de udskrevne soldater, var det beskrevet, at soldaten skulle tages i tjeneste og finansieres af et lægd. Lægdet bestod af ni bønder og deres gårde. I fællesskab skulle bønderne betale soldatens løn og dele af soldatens udstyr. Det gjaldt dog kun så længe soldaten ikke var beordret på øvelser, der lå for langt væk hjemmefra, eller var blevet mobiliseret til krig. Ved krig tilfaldt ansvaret for betaling af soldaternes lønninger kongen.

Et andet vigtigt aspekt af krigsordningen var, at soldaten skulle være en ugift karl og at de ni bønder skulle have karlen på skift til at arbejde på deres gårde. Arbejdet på gårdene skulle dermed foregå sideløbende med soldatergerningen, der forløb over en treårig periode.⁸⁴ Soldatens opgaver som karl synes dog at have været vigtigere, end opgaven som soldat, i hvert fald i de perioder hvor freden herskede. I forordningen var det indskrevet, at befalingsmændene skulle forsøge at afstå fra indkaldelse til eksercits af soldaterne, i de perioder af året, hvor der skulle sås eller høstes. Medmindre det var absolut nødvendigt for riget. Her var altså en mulighed for konflikt, mellem soldaten og de bønder han arbejdede hos. Dette var formentlig søgt løst ved påbuddet i forordningen, hvor i tilfældet af en soldat ikke ville arbejde for bonden, skulle soldaten da straffes både økonomisk og korporligt.⁸⁵ Grunden til dette må have været for at undgå problemer i husstanden, så soldaten ikke havde hjemmel i loven, hvis han ville gå imod sin husbonds ønsker.

Soldaten var til gengæld sikret løn, udover det han skulle have som karl hos bønderne. Aflønningen af soldaten skulle ske af to terminer hvert år. I alt skulle han gives et par sko, krudt, lunte, samt fem mark kurant og seks skilling i rede penge (svarende til 0,9 rigsdaler) om året. Der kunne dog også forekomme situationer, hvor husbønderne måtte betale for beskadiget udstyr eller give rejsepenge.⁸⁶

⁸² Secher, V. A., Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. *Forordninger, Recesser Og Andre Kongelige Breve, Danmarks Lovgivning Vedkommende, 1558-1660: Corpus Constitutionum Daniæ*. Bind 3. København: Klein, 1887. Print. (herefter CCD III) § 583. 1621 12. apr. Krigsordinans for det danske fodfolk i Sælland, Jylland og Fyn.

⁸³ CCD III, §583, s. 653

⁸⁴ CCD III, §583, 1+2

⁸⁵ CCD III, §583, 5

⁸⁶ CCD III, §583, 3

Aflønningen skulle ske samtlige af de tre år, som soldatens tjenestetid varede. Tiden som soldat kunne til gengæld afkortes, såfremt soldaten blev for syg eller selv fæstede en gård. Skulle det ske, at soldaten dermed ikke længere kunne tjene, hverken på gården eller som soldat, tilfaldt det lensmanden at skulle finde en karl til at tjene i den afgående soldats sted.⁸⁷ Man holdt sig dermed for øje, at der kunne ske en række uforudsete hændelser i løbet af en sådan periode, og forsøgte her at inddække sig bedst muligt for tab eller skade.

Krigsartiklerne

I forhold til krigsforordningen fra 1621, var krigsartiklerne forfattet d. tiende maj 1625 med de i alt 140 artikelstykker mere detaljerede, end forordningen.⁸⁸ Som angivet tidligere udkom der forskellige omskrivninger af disse artikler og forordninger, med missiver og breve. Det nye ved krigsartiklerne fra 1625 var sammenskrivningen af artiklerne for fodfolk og rytteri. Førhen blev der udgivet et sæt forordninger og artikler for rytterfolket, samt et sæt for fodfolket, men i denne udgave var de skrevet sammen og forfattet til et samlet dokument. Derudover gjaldt de nye krigsartikler både for de hvervede og de udskrevne tropper, der var dermed ens regler uanset hvordan man tjente som soldat for Christian IV.⁸⁹ Artiklerne var mere detaljerede end tidligere, de var derfor også inddelt i 12 kapitler, der hver for sig omhandlede dele af soldatens liv, men også dem der fulgte hæren. De 12 kapitler var:

- 1) *Om Guds ords hørsomhed, dets misbrug, sværgen, banden og drikken*
- 2) *Om befaling eller kommando og oprør*
- 3) *Om justitien og regiment at underholde*
- 4) *Om forræderi, fæstningers opgivelse, over- og bortløben*
- 5) *Om parlament og opløb*
- 6) *Om andre misgerninger*
- 7) *Om mønstring*
- 8) *Om vagt, alarm og dets behør*
- 9) *Om togter, slagorden, arkeli, strejfen og lejr*
- 10) *Kvarter, marcheren og plyndring*
- 11) *Om Bytte*

⁸⁷ CCD III, §583, 10

⁸⁸ CCD IV, §161, s. 328

⁸⁹ Netterstrøm (2012), s. 25-26

12) *Om proviant og sutlere*⁹⁰

Kapitlernes overskrifter var altså indikatorer for aspekter af, hvad der ønskedes af soldaten, så længe han var under Christian IV's hærledelse. Den første kategori beskrev forhold for, hvordan soldaten skulle forholde sig omkring det konfessionelle aspekt af livet. I kapitlet var det dikteret, at alle der tjente under kongen skulle tilbede den samme Gud. Der skulle være respekt omkring gudstjenester og specielt nævntes prædikernes betydning. Som et led i den rette gudsdyrkelse, var det vigtigt ikke at være fordrunken under gudstjenesterne. Derfor skulle der lukkes for udskænkning imens kirkelige handlinger fandt sted. Dette bud gjaldt for alle andre end de syge, hvor det vurderedes nødvendigt at give dem drikke.⁹¹ Fokuset var altså på at sikre sig krigsfolkene ikke påkaldte sig Guds vrede, hvilket ville stille dem ugunstigt i krigen.

I de seks artikelstykker omhandlende det konfessionelle var straffene af meget forskellig art. De varierede fra advarsler og forringelser i løn, i de tilfælde hvor det gemene fodfolk bandede og svor unødigt.⁹² At det har været nødvendigt at påpege, det kun var i unødige tilfælde, kan skyldes forskellen på adelige og ikke adelige folk. For videre stod det skrevet, at straffen var embedsfortabelse, hvis officererne drak, da de skulle tjene forbilledligt for deres kompagni, hvilket man ikke kunne, hvis man berusede sig for meget. Da dette i højere grad var møntet på officererne, end det var tilfældet for fodfolket og rytterne, kunne det godt ligne, at man fra lovgivers side ikke havde de største forventninger til de gemene soldaters selvkontrol. I sammenhæng med druk blandt de almene soldater, lød der blot en opfordring til at udvise mådehold, men ikke et direkte krav om ædruelighed. En måde hvorpå man søgte at holde dette i hævd, var ligeledes inkluderet i artiklerne. Her var indskrevet et forbud mod at holde gilde, eller større fester på de fæstninger soldaterne var indkvarteret på.⁹³

Blandt de hårdeste straffe i denne kategori fandtes æresfortabelse, samt henrettelse. Æresfortabelse og henrettelse blev tilkendt dem, der gjorde sig skyldige i gudsbespottelse. Dette gjaldt både de jævne soldater, men også officererne.⁹⁴ Der syntes heller ikke at have været nogle former for formildende omstændigheder, når anklagen var gudsbespottelse, hvilket der var i andre sammenhænge. Det gjaldt i særdeleshed drukkenskab blandt fodfolk og ryttere. Selvom der kun blev opfordret til mådehold ved

⁹⁰ Kapitlerne er de samme, som i CCD IV, her blot gengivet i et mere moderniseret dansk, som i Appel "Krigshåndværk, gudfrygtighed og den militære disciplin", s. 153.

⁹¹ CCD IV, §161, 2

⁹² CCD IV, §161, 3

⁹³ CCD IV, §161, 6

⁹⁴ CCD IV, §161, 4

druk, kunne straffen for visse forbrydelser, forbundet med fuldskab, være dødsstraf. Herunder hørte blandt andet, hvis man glemte sit udstyr og var for fuld til at forsvare sin deling eller sig selv ved et angreb fra fjenden. Hvad angik fuldskaben, var dødsstraf ikke en given straf. Forseelsen skulle vurderes og kunne i den sammenhæng vurderes til en mildere straf, som lønforringelse, eller at få frataget sit udstyr og blive bortvist fra hæren.⁹⁵

Ud fra det første punkt må gudfrygtighed have været blandt de vigtigste egenskaber for soldaterne, som Christian IV fokuserede på. Taget i betragtning af den forskningsdiskussion, der har været omkring den konfessionelle del af Trediveårskrigen, kan det i krigsartiklerne se ud til at have haft en vis tyngde. Indenrigspolitisk var dette kapitel i krigsartiklerne en videreførelse af den konfessionalisering, der havde været en del af det danske samfund, og nu var blevet et værktøj til disciplinering.⁹⁶ Udenrigspolitisk kunne det have været et element i at vise, at den lutherske lærer havde sin berettigelse og ægthed, modsat den katolske konfession.

Forholdet til de civile blev uddybet i kapitel seks *om andre misgerninger*. Netterstrøm undersøgte dette kapitel mere i dybden og resultatet af hans undersøgelse var, at der med disse krigsartikler forekom en ændring i forholdet til blandt andet kvinder. Voldtægt var nu total forbudt og dækkede ikke kun specifikt jomfruer, gravide og gamle, men enhver *kvindespersion*.⁹⁷ Derudover var det også forbudt at angribe og plyndre kirker, hospitaler, skoler og klostre. Dette forbud gjaldt ikke kun i kongens riger, men også i fjendtligt territorie. Det formodedes at disse udvidelser, i beskyttelsen af civile, stammede fra de hollandske krigsartikler fra 1590.⁹⁸ Det at passe på civile var altså ikke et element forbeholdt for soldaterne der kæmpede for Christian IV, men formentlig i højere grad en begyndelse på at sikre nonkombattanter imod skade.

Ifølge forordningen fra 1621 skulle en soldat være en ugift karl, men i den blandede hær gjaldt det bud ikke for alle. Kapitel ti *om kvarter, march og plyndring* beskrev mere om dette. Her var husstanden og en slags privatsfære tydeligst beskrevet. Straffen for at tage en ikke anvist plads i lejren, eller kvarteret, var otte dage i jern. Endnu en gang kom det dog an på sagens grovhed og kunne forlænges alt efter, hvordan krigsrådet valgte at vurdere sagen, men otte dage syntes at have været minimum.⁹⁹ Dette var den længste straf, hvor frihedsberøvelse blev benyttet i krigsartiklerne. Hvilket

⁹⁵ CCD IV, §161, 4 og 5

⁹⁶ Ingesman, Per. "Fromhed styrker rigerne". I *Danmark og renæssancen 1500-1650*. (red.) Carsten Bach-Nielsen. København: Gads Forlag, 2006. Print. s. 130-145. s. 136-140

⁹⁷ Netterstrøm (2012), s. 26

⁹⁸ Netterstrøm (2012), s. 27

⁹⁹ CCD IV, §161, 110

måtte betyde, at man tog de allerede eksisterende retsforhold man kendte fra det civile liv, med sig over i krigslivet. De anviste områder var derfor noget soldaterne skulle respektere, på samme måde som det sås i husstandsprincippet. Det blev derfor soldatens mulighed for at opretholde en form for frirum, hvor de kunne bede andre soldater forlade deres område, og faktisk havde hjemmel til dette krav.

Vigtigheden af dette frirum kunne ligeledes anskues i det efterfølgende stykke. Her stod at man ikke måtte tiltvinge sig adgang til andre soldaters områder. Derudover måtte man heller ikke prøve at skaffe sig selv mere plads, ved at fjerne folks navne fra kvartermesterens protokoller. Gjordes nogle af disse forbrydelser, var det med muligheden for høj straf udmålt af krigsrådet.¹⁰⁰ Det var ligeledes strengt forbudt, hvis man var anvist til indkvartering hos bønder eller borgere, at gøre de derboende familier fortræd. Det gjaldt ikke kun husbonden, hans kone og deres børn, men ligeledes tjenestefolk af husstanden. Husstanden skulle dermed lades være i fred ved indkvarteringen.¹⁰¹ I Hans Medicks værk var også et uddrag fra den tysk borgmester af byen Rūthen i Vestfalen Christoph Brandis' dagbog. Heri beskrev han, hvordan nogle af byens indkvarterede soldater, andre end dem indkvarteret hos ham selv, var kommet til ham og havde truet ham til at aflevere al den mad han havde. Borgmesteren gjorde det af frygt for konsekvenserne, men frygtede derefter, hvad der skulle ske når den indkvarterede soldat kom hjem. Da den indkvarterede soldat kom hjem fortalte borgmesteren, hvad der var sket, hvorefter soldaten gik ud i byen og fandt noget mad, som han delte med familien.¹⁰² Sikkerheden var altså udvidet til også at omfatte de folk, der oprindeligt boede i det hus soldaten blev indkvarteret i. Dette var formentlig det mest sikre, for i tilfældet af det var en lejesoldat, skulle hans familie også indkvarteres. Husstandens gyldighed var altså tilstede både ved kvarter, men også når soldaterne lå i lejr i felten. I den sammenhæng var garantien givet til de små husstande, en medvirkende faktor til at skabe sikkerhed for soldaternes ejendele.

Det 11. kapitel omhandlede soldaterne og deres muligheder for at skaffe sig indtjening. Det var endnu et aspekt af soldaternes liv, der var reguleret gennem krigsartiklerne. I kapitlet blev det beskrevet, hvad det var muligt at tage og sælge af genstande, kreaturer og gidsler, samt rettighederne for den aftalte løn. Hvad ikke fremgik af krigsartiklerne var den løn soldaterne var lovet. Dette skyldtes formentlig hærens mangfoldige blanding af både hvervede og udskrevne tropper. Netop fordi mange af de gemene lejetropper ikke var hyret direkte af Christian IV, havde lønnen været dikteret af de

¹⁰⁰ CCD IV, §161, 111

¹⁰¹ CCD IV, §161, 114

¹⁰² Medick, s. 132

hvervende officerer, der tog dem i tjeneste. Ifølge et hvervepatent Lind har undersøgt, beløb lønnen sig til 4 rigsdaler pr. måned, men dette var for en almindelig soldat og i perioden inden krigsordningen fra 1621.¹⁰³

Ifølge Kersten Krüger skulle lønnen have været ens for fodfolkene og rytterne. Den skulle have ligget på 18 rigsdaler pr. år. Forskellen lå i stedet i, hvad deres underhold kostede, og her havde en rytter et underhold på 150 rigsdaler, mens fodfolket skulle nøjes med 45 rigsdaler. Derudover medregnedes også, hvad deres udstyr kostede. Totalt beløb en infanterist¹⁰⁴ sig til en årlig omkostning på 69 rigsdaler, mens en rytter beløb sig til 197 rigsdaler.¹⁰⁵

Lønningen var, såfremt underholdspengene fraegnes, altså blevet forringet betragteligt, da man nåede frem til Kejserkrigen. Lønningen var derfor fra det første hvervepatent på 48 rigsdaler årligt, faldet til kun 18 rigsdaler årligt. Med pengene til soldaternes underhold, var det dog samlet set en stigning. Det at der også var en pulje penge, beregnet til underhold, skal formentlig forstås som en del af kontributionssystemet. I det gamle hvervepatent, kunne soldaten formentligt have endt med ikke at få så meget udbetalt, da man modregnede den samlede løn, i forhold til hvad det havde kostet at indkvartere soldaten. Muligheden for at hele soldatens løn blev brugt til betaling af bønderne mindskedes formentlig med dette system. Til sammenligning var den mest almindelige løn, blandt infanterister i Europa, mellem 6,5 og 10 floriner (3-6,66 rigsdaler) pr. måned.¹⁰⁶ Disse lønninger skulle formentligt også modregnes et underhold, men det stod ikke helt klart, hvordan de europæiske hære løste dette problem.

Selv plyndringen, der var det mulige berigelseselement i kapitel 11, var reguleret gennem krigsartiklerne. De genstande der blev stjålet under plyndringen, skulle registreres hos generalens forordnede. Dette gjaldt ikke udelukkende for genstande. Havde en soldat taget en person som gidsel, skulle dette også fortælles til generalen, eller dennes forordnede, førend soldaten kunne afgive deres

¹⁰³ Lind (1994), s. 42

¹⁰⁴ Typisk var infanterister pikenerer (en slags spydmænd) eller musketerer

¹⁰⁵ Krüger, Kersten. "Dänische und schwedische Kriegsfinanzierung im Dreißigjährigen Krieg bis 1635". I *Krieg und Politik 1618-1648*. (red.) Konrad Repgen. München: R. Oldenbourg Verlag GmbH, 1988. Print. s. 279

¹⁰⁶ Parrot, s. 161. Grunden til spændet mellem 3 og 6,66 rigsdaler, var det ikke helt entydige i, hvor meget rigsdaleren var værd, jf. business of war, xvii. Derudover benyttedes følgende opslag til udregning af datidens penge. Brady, Thomas A. og James D. Tracy. "The coinages of Renaissance Europe, c.1500". I *Handbook of European History 1400-1600: Late Middle Ages, Renaissance and Reformation*. Print. Web. 20/02-19. <https://www-fulcrum-org.proxy1-bib.sdu.dk/epubs_download_interval/dr26xx57b?cfi=%2F6%2F1394%5Bxhtml00000697%5D%21%2F4%2F1%3A0&loc ale=en&title=Appendix+1%3A+The+Coinages+of+Renaissance+Europe%2C+ca.+1500+%28John+H.+Munro%2C+page+671%29>. s. 671-678.

krav om løsesum.¹⁰⁷ Der ønskedes umiddelbart kontrol med, hvad der var af genstande i lejren, for undlod man at få registreret sit bytte blev det straffet. For ikke at registrere sit bytte, fik man fratrukket en måneds sold, derudover skulle man miste alt man havde tjent på salget af de uregistrerede genstande, samt tre dage på vand og brød. Gidslerne var i artiklerne opdelt i to kategorier, der var de adelige og de ikke-adelige. De almene soldater var begrænset i forhold til hvilke gidsler de måtte kræve løsepenge fra, således var det forbudt for de gemene soldater at kræve løsepenge for adelige fanger. De skulle i stedet overdrages til officererne og holdes i deres varetægt, herefter var det op til officererne at bestemme løsesummens størrelse. Det var til gengæld stadig givende for den gemene soldat at tage adelige gidsler, idet soldaten fik en måneds løn ved overdragelsen til officeren. Derudover fik soldaten også retten til den adelige fanges gods.¹⁰⁸

Der var også andre genstande, som de gemene soldater ikke uden videre kunne tage i besiddelse ved plyndring. Foruden fæstninger, artilleriudstyr, skibe og provianthuse, der alle skulle tilfalde kongen, skulle alle trækdyr, i form af heste og æsler, tildeles artilleriet. Undtagelsen til denne regel var, at soldaterne måtte beholde trækdyrene selv, såfremt artilleriet ikke havde plads til dem, eller ikke kunne bruge dem.¹⁰⁹ Det var altså ligeså vigtigt at beholde og fordele det bytte, der kunne holde gang i Christian IV's krigsmaskine. Hvilket også fremgik af stykkerne om klovdyr og proviant.

Kom man i besiddelse af klovdyr ved slag eller ved plyndren, hvor der var givet tilladelse til dette, skulle den fundne hjord deles mellem kongen og krigsfolkene. Derudover skulle soldaterne aflevere al plyndret proviant til kommissærene, der herefter skulle lade det indgå i den samlede beholdning af proviant under proviantmesterens opsyn.¹¹⁰ Denne regel må have medvirket til ikke at skabe unødige problemer soldaterne imellem, således at en person ikke pludseligt lå inde med et stort parti proviant. Dem der fandt de forskellige byttedyr, syntes ej hellere at blive kompenseret for deres fund, hvilket antydede at overdragelsen var en selvfølge.

Det sidste kapitel der vil blive behandlet i dette speciale, er kapitlet *om proviant og sutlere*. Når krigsfolket fik bytte ved plyndringer, eller efter et endt slag, blev dette for det meste solgt, eller byttet til handelsfolkene i trosset. Trosset var den samling af folk, der fulgte hæren i krig og bestod af blandt andre soldaternes koner og børn, men også af kræmmere og handelsfolk. Handelsfolkene var de primære aftagere af soldaternes bytte og den primære kilde til at skaffe nyt udstyr, tøj eller

¹⁰⁷ CCD IV, §161, 124+127

¹⁰⁸ CCD IV, §161, 124

¹⁰⁹ CCD IV, §161, 125 & 126

¹¹⁰ CCD IV, §161, 126

drikkelse.¹¹¹ At trosset havde et helt kapitel dedikeret til, hvad der var tilladt og hvad der ikke var tilladt, måtte betyde at man forventede deres tilstedeværelse omkring hæren. De handlende i trosset var også omfattet af strenge regler, ligesom i afsnittet om drikken og gudsfrygt, var der også restriktioner på, hvornår raske måtte drikke alkohol. For kræmmerne og sutlerne var det derfor forbudt at have udskænkning om natten.¹¹² Dette element kunne fint have været en opfølger på, at man ikke måtte holde gilde i fæstninger og man sikrede sig derfor mod uro, ved ikke at have udskænkning om natten.

Soldaterne oplevede til gengæld en vis form for beskyttelse mod at blive snydt, når de handlede med kræmmerne i trosset. Handelsfolkene havde derfor forbud mod at sælge deres varer til højere pris, end de af kommissærerne fastsatte takster. Straffen for at sælge til højere takster var beslaglæggelse af alle varer, samt bortvisning fra trosset og hæren. Man sikrede sig yderligere imod dette, ved at lade taksterne blive oplæst i handelsområderne, på den måde kunne kræmmerne ikke undskylde sig med uvidenhed.¹¹³ Derudover fik de også fastsat en specifik plads til deres bod. Dette bar præg af den forordning der gav soldaterne et specifikt område, der blev dem anvist og var deres tilholdssted. Selvom det også kan ses som et simpelt organisatorisk element, havde de handlende nu et område, der kunne betegnes som deres eget.

Ligesom med kræmmerne og sutlerne, forsøgte man gennem krigsartiklernes stykke 139 at holde soldaterne fra at kunne benytte uvidenhed, som undskyldning for at bryde krigsartiklernes bud. Artiklerne blev derfor læst højt ved mønstringer, og var altid tilgængelige ved regimentets skrivere. Her kunne man få dem læst højt af skriveren, hvis der var noget man var i tvivl om. Artiklerne kunne også blive beordret læst højt for regimentet, hvis det var længe siden det sidst var sket, eller man af anden grund fandt det nødvendigt.¹¹⁴

Soldaterne skulle ifølge lovene altså leve under regulerede forhold, og med forestillingen om at deres religiøse tilhørsforhold var det samme som kongens. Der var muligheder for at tjene til sin formue, gennem de tilladte kamphandlinger, men der var begrænsninger på, hvad de måtte tjene penge på. At soldaterne blev delvist beskyttet mod de handlende, var et led i at sikre freden internt i hæren, ligesom

¹¹¹ Parrot, s. 203

¹¹² CCD IV, §161, 134

¹¹³ CCD IV, §161, 135

¹¹⁴ CCD IV, §161, 139

de anviste områder var det. Til gengæld blev der også pålagt et ansvar på soldaterne, om at holde sig opdaterede om krigsartiklernes bud.

Den virkelige soldat – en tysk lejesoldat, en skotsk officer og en islandsk bøsseskytte i tjeneste

De tre soldaters liv og erfaringer adskilte sig på mange områder, men tre grundlæggende forskelle, var oplevelserne af krig, fred og det at være officer. Hvor Jon Olafssons tjenestetid var før Kejserkrigen i perioden fra ca. 1616-1622,¹¹⁵ tjente Peter Hagendorf og Robert Monro i forskellige hære i løbet af Trediveårskrigens forløb, men deres værkers fokus var meget forskellige. De erfaringer som Peter Hagendorf valgte at anføre i sin dagbog, var livet med de lange marcher fra by til by, men også indkvarteringer og møderne med fjenden blev nedfældet. Derudover var han også den eneste af soldaterne der berettede om, hvordan det var at have sin familie med i krigen. Den sidste soldat adskilte sig på en noget anden måde, Robert Monro var af skotsk adel og officer i hæren. Endvidere var hans memoirer også af en anden litterær stilart, i forhold til Olafssons memoirer. I hvert stykke beskrev han først sine oplevelser, hvorefter han fulgte det oplevede op med en form for lektion af, hvad man kunne lære af hans oplevelser.

Selvom Peter Hagendorf ikke var i dansk tjeneste, forekom mange ligheder alligevel, når hans erfaringer sammenlignedes med de oplevelser, Jon Olafsson valgte at berette om i sine memoirer. Fælles var blandt andet de lange sygdomsforløb der gjorde, at begge soldater var sengeliggende igennem flere uger.¹¹⁶ Begge soldater nedskrev også, at de havde flere småjobs udover soldatergerningen. Hagendorf havde en fordel i forhold til indtjeningen, som Olafsson ikke havde, hvilket var muligheden for at plyndre og tage gidsler, grundet krigens eventualiteter. Hagendorf anførte også af flere omgange at han bage og solgte brød til sit kompagni, samt at han lavede et stykke håndværksarbejde, som han tjente godt på.¹¹⁷ Muligheden for at bage og sælge brød, ville til gengæld ikke have været lovlig i den danske kontekst, der skulle korn og mel have været givet til proviantmesteren.

Udover forholdene i fredstid og krigstid adskilte Hagendorf og Olafssons liv sig på et væsentligt punkt, nemlig familielivet. Hvor Olafsson kom til Danmark i en ung alder og indtrådte i militærtjeneste, stiftede han ikke familie i den undersøgte periode. Hagendorf derimod blev gift to

¹¹⁵ Han tjente på Kronborg slot fra 1616 til 1618, derudover var han også bådsmand, men det aspekt er mindre vigtigt for specialet.

¹¹⁶ Jon Olafsson lå syg i 18 uger. Olafsson, s. 46 og Peter Hagendorf var blandt andet svært syg i sommeren 1637. Peters, s. 118.

¹¹⁷ Peters, s. 101 og 111

gange i løbet af hele hans lange militære karriere og undervejs mistede han sin første kone, samt otte børn grundet sygdom.¹¹⁸

Krigens unikke muligheder

Undersøgelsen af soldaternes liv i krigen indikerede en hård hverdag hvor sygdom, uro og død var tilstede nærmest konstant. Slagene kunne bølge frem og tilbage, den ene dag kunne man være den sejrende, den næste måtte man flygte. Det må formodes at soldaterne, og deres familier, skulle have et vist overblik over deres ejendele, når man blev tvunget til skifte lokation grundet kamp. En sådan hverdag var, hvad Peter Hagendorf beskrev i sin dagbog.

At sygdom var en del af hverdagen, fremgik af Hagendorfs eget lange sygdomsforløb. Allerede i begyndelsen af hans beretning blev han syg, og var to måneder om at blive rask igen. I løbet af krigen nåede han og hans kone at fejle en del forskelligt, mens han selv oplevede at blive så syg, at han i sommeren 1637 ikke regnede med at overleve.¹¹⁹ Sygdommens tilstedeværelse i hærene var til gengæld ikke ny viden. Da krigslykken vendte for Christian IV under Kejserkrigen, ytrede adelen ønske om ikke at lade soldaterne komme til hverken Sjælland eller Lolland, grundet frygten for pest og tyveri.¹²⁰ I Hagendorfs beretninger var sygdom noget af det farligste, på trods af han selv og hans anden kone oplevede at blive skudt, overlevede de begge dette. Derimod døde hans første kone af sygdom, det samme gjaldt for næsten alle børnene, kun et barn blev så gammelt at det sendtes på skolehjem fra 1647-1649.¹²¹ I slutningen af krigen spillede de syge en større rolle i Hagendorfs hverdag. Formentligt i kraft af hans fremskredne alder og lange krigstjeneste, blev han oftere beordret til at passe de sårede og syge soldater.¹²² Hvis de samme forhold blev benyttet som Robert Monro beskrev, betød det at Hagendorf kom længere væk fra fronten.¹²³ Om dette betød, at han ikke længere var krigsduelig, skal lade være usagt, men det betød at han ikke længere oplevede samme mulighed for at miste sine ejendele i slag.

En måde at sikre sig imod sygdommens skadelige indvirkning, var at skabe et nogenlunde stabilt liv i det ellers problematiske liv i krig. I Hagendorfs lejlighed havde det stor betydning, at han blev gift og havde en kone til at holde styr på og hjælpe til med hverdagen. Med en kone skabtes en lille husholdning, og derigennem kunne man også se tegn på Walkers husstand. I kraft af sin

¹¹⁸ De fire af børnene blev født af den første kone.

¹¹⁹ Peters, s. 118

¹²⁰ Lockhart (1996), s. 161-62

¹²¹ Peters, s. 135-36

¹²² At passe de syge nævntes flere gange. Peters, s. 126, 129 & 130

¹²³ Monro, s. 38

soldatertjeneste blev Peter Hagendorf i et slag skudt to gange, hvilket gjorde ham ude af stand til at deltage på lige vilkår med resten af hæren, ved plyndringer. Uden hans kone ville han ikke have haft nogen mulighed for at profitere på det vundne slag, da hans skader gjorde ham syg i syv uger.¹²⁴ Skader som pistol- eller musketskud kunne heles, om end der ingen garanti var for at det altid førte til en rask soldat. I sammenhæng med disse skader var der ligeledes regninger der skulle betales. Under Torstenssonkrigen fik badskærer Gødrich Gødrichsen i Nakskov til opgave at behandle 12 sårede soldater. Soldaten Peder Nielsen Ruelykke var under en træfning med de svenske soldater, blevet både skudt og stukket i overkroppen, hvilket resulterede i mindst en måneds sengeleje og en regning på 12 rigsdaler hos badskæreren.¹²⁵

Mens Hagendorf helede trådte konen til og var den der stod for plyndringen. Ved hendes plyndringstogt sikrede konen familien genstande til en værdi af 12 rigsdaler.¹²⁶ At konen var i stand til at træde til, gjorde derfor, at familien ikke måtte undvære den indtjening plyndringen var. Det syntes dog langt fra at have været det mest almindelige, eller den bedste løsning ifølge Hagendorf selv. I dagbogen gjorde han meget ud af at beskrive det ubehag og den bekymring han følte, da han lod sin kone gå rundt blandt faldefærdige huse, mens han passede deres syge barn.¹²⁷

Selvom mulighederne for at skaffe indtjening forøgedes, når man var en del af en lille husstand, var det ikke en garanti for at man beholdt alt der tjentes i tillæg til soldaterlønnen. Værdigenstande og ejendele kunne enten blive stjålet, røvet, opgivet eller gik tabt under rejserne. Hvad rejserne angik tabtes der hos Hagendorfs familie, både gyldne ringe, en kjole og rede penge.¹²⁸ I dagbogen kom også en anekdote, der viste at soldaterne skulle passe på, for det var ikke kun andre soldater, der var farlige.

På et tidspunkt, hvor Hagendorfs regiment var i gang med at marchere, valgte han at gå lidt bagefter resten af regimentet for at pleje sit hoved.¹²⁹ Mens han var for sig selv, opsøgte han af tre bønder. De angreb ham og frastjal ham hans frakke, taske og noget udstyr, inden de forsvandt igen. Der gik dog kun få uger, inden han fandt frem til bønderne, og anklagede dem for tyveriet og fremsatte krav på de skulle hænges. Der blev dog indgået et kompromis, og for det stjalne fik han 12 rigsdaler som

¹²⁴ Peters, s. 105

¹²⁵ Askgaard, Finn. "Krig og ufred". I *Dagligliv i Danmark – i det syttende og attende århundrede*. (red.) Axel Steensberg. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busk, 1969. Print. s. 233

¹²⁶ Peters, s. 105

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Peters, s. 115, 122 og 134

¹²⁹ Han havde drukket tæt aftenen forinden og oplevede her bivirkningerne ved det.

kompensation.¹³⁰ Forholdet til bønderne var ligeledes et emne Monro tog op. Han omtalte bønderne som soldaternes evige fjender, som led i en af hans lektioner, idet han oplevede at en af de skotske kaptajner, ved navn Boswell, blev dræbt af bønder.¹³¹ Frygten for bønderne syntes altså at have været velbegrundet, idet de både kunne finde på at slå soldater ihjel og stjæle fra dem.

Der skal i forlængelse af alkoholindtaget bemærkes, at Hagendorfs indtag virkede til at have været udtalt. Da han en gang skulle i byen for at købe sko og udstyr, endte han på en beværtning, hvor han drak de penge op han skulle bruge på skoene. En anden gang valgte han at sælge sin hest, for at få råd til alkohol.¹³² Udover de to beskrevne situationer, nedskrev han ofte i forhold til indkvarteringerne, om det var store mængder vin eller øl, der serveredes, samt deres priser. Alkohol var derfor en prioritet i Hagendorfs liv.

Slagene var også situationer, hvor man som soldat og en del af trossen, kunne miste stort set alle ens ejendele. På den måde oplevede Hagendorf tidligt på året i 1644, at måtte efterlade sin og konens bagage til fjenden, da hans regiment tabte et slag, hvorefter regimentet i hast måtte trække sig tilbage. Til familiens held vandt de over fjenden i maj 1644 og kunne derfor få deres bagage igen, samt dele af fjendens.¹³³ Dette var det mest tydelige tegn på, hvor hurtigt man kunne komme til at tabe værdi, men også at genvinde den.

Et vigtigt element af soldaternes virkelighed, der ikke måtte undervurderes, var moralen. Her spillede mange faktorer ind, som lederskabet, proviant og løn. Et eksempel på dårlig ledelsesstil var Joachim von Mitzlaff. Mitzlaff var dansk kommissær og overtog ledelsen af hæren, efter den tidligere kommissær døde i december 1626. Grundet grådighed og dårlige ledelsesevner, fokuserede han på at skaffe rigdomme gennem plyndring, i stedet for at tænke på sine soldaters velbefindende. Hvilket resulterede i de begik mytteri imod ham i løbet af sommeren 1627.¹³⁴ Også kommandører, der handlede på denne vis, havde Monro med i sin tekst. Her beskrev han vigtigheden af, ikke at lade jordiske goder blive målet, men i stedet sørge for sin ære.¹³⁵ Christian IV og hans kommissære slap ikke for også at blive en del af denne lektie, i forhold til en blandet hær og dens morale. Under en

¹³⁰ Peters, s. 128

¹³¹ Monro, s. 15

¹³² Peters, s. 103 og 108

¹³³ Peters, s. 132

¹³⁴ Lockhart (1996), s. 154

¹³⁵ Monro, s. 84. Dette syntes at være et levn fra middelalderens ridderidealer, det forekom blandt andet hos Geoffroi de Charny. Charny var fransk adelssoldat, ridder og forfattede flere tekster om ridderlighed under Hundredårskrigen. For mere om det, se De Charny, Geoffroi. *A Knight's Own Book of Chivalry*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2005. Print.

indkvartering var der forskel i, hvad der blev givet af proviant til de forskellige soldater, hvilket fik de skotske og engelske tropper til at strides med de danske.¹³⁶ Der var altså meget at holde sig for øje, når en hær skulle holdes ved godt mod og morale.

Som allerede nævnt, endte Kejserkrigen i et nederlag for Christian IV, og soldaterne måtte derfor flygte. En hær på flugt var til gengæld ikke forbundet med noget godt, idet soldaterne ofte plyndrede de områder de flygtede igennem, som det f.eks. skete i Sønderjylland, dette vil blive uddybet senere. Flugten fra kejsertropperne bevirkede blandt andet, at store dele af de hvervede tropper endte på Fyn, og et fåtal på Lolland. På Fyn oplevedes især tyverierne fra soldaternes side, som særligt problematiske. Det fik i oktober 1627 Christian IV til at udsende et missive til de fynske lensmænd. Heri blev det påbudt alle, ikke at købe varer af soldaterne eller rytterne, medmindre de kunne påvise, at det var i deres gode ret til at sælge.¹³⁷ Hvor stort et problem det skulle være, førend kongen valgte at reagere, var ikke til at bedømme. I missivet lød det godt nok at der dagligt indkom klager, men hvor mange dage disse var indkommet vides ikke.

Stykket om soldaterne i krig er på ingen måde udtryk for alle de oplevelser der var i krig, og et speciale kunne sagtens kun omhandle dette. Det vigtigste for besvarelsen af dette speciales problemstilling er blevet belyst. I denne sammenhæng skulle det forstås, at livet var meget omskifteligt, og at værdier ikke nødvendigvis forblev i soldaternes varetægt, når de havde skaffet dem. Sygdom kunne tage soldatens liv, næsten lettere end en kugle kunne. Selvom det ikke altid var tilfældet, og at det formentlig gik Hagendorf bedre end andre soldater, idet han sikrede en daglig hjælper gennem ægteskabet og den ramme hans lille husstand skabte.

Fredens særegenhed

Med et udsnit af krigens muligheder undersøgt, er det nu på sin plads at undersøge soldaterlivet i fredstid. På trods af, at der var unikke muligheder for soldaterne i krig, var der alligevel dele af livet, som både fred og krig havde tilfælles. Tyveri, snyderi og sygdom, var ligeledes en del af Olafssons beretning.

Netop sygdom var et af de temaer, der gik igen i alle soldaternes tekster. I Jon Olafssons tilfælde rakte det helt tilbage til hans barndom på Island, hvor han beskrev sig selv som et svageligt barn, med megen sygdom. Det samme gjaldt efter hans tiltrædelse i de væbnede styrker i København og i hans

¹³⁶ Monro, s. 73-74.

¹³⁷ CCD IV, § 226. 1627 20. oktbr. Missive til lænsmandene i Fyn om, at ingen må købe noget af rytterne eller soldaterne, som ikke tilhører disse selv.

tid som vagt ved Kronborg. Kort efter hans tiltrædelse rantes Olafsson af koldfeber og var syg i 18 uger.¹³⁸ Foruden sin egen sygdom, mistede Olafsson på et tidspunkt nogle varer fra Island, da manden der skulle transportere varerne, døde af pest under en sejlads. Netop pesten var tilbagevendende i Olafssons memoirer. I hans beretninger omtalte han også en epidemi, der i 1619-20 tog livet af 7.000 mennesker på Sjælland, 4.000 i Norge og 5.000 mennesker i Jylland.¹³⁹ Det var altså ikke kun i krig, at soldaterne kunne opleve sygdommens dræbende egenskaber. Olafsson var formentlig stillet mere favorabelt, end Hagendorf og Monro, i forhold til smittefaren, da man boede tættere og under dårligere vilkår i felten.

At Olafsson boede i byerne, nævntes kun i begrænset omfang, og mest i begyndelsen af hans beretninger. Et element han var meget opsat på at beskrive, var de situationer, hvor fremmede tog sig af ham under hans rejser. På den måde blev han indlogeret hos folk, der både hjalp ham på fode igen efter at have fået frastjålet værdier af sine ejendele. Herunder var blandt andet hans tid hos familien Twidd, som han arbejdede hos kortvarigt under et ophold i England. Hos familien indtraf ulykken til gengæld, og hans rejsekiste blev brudt op og store værdier stjålet. Som godtgørelse, for det stjalne, hjalp konen i familien og hendes bror ham med nogle værdigenstande, så han kunne fortsætte sin rejse.¹⁴⁰ Det var ikke det eneste tidspunkt, hvor fremmede familier lod ham bo hos sig, det skete både i Danmark og yderligere en gang i England. Han boede ni uger hos en kok i London uden at skulle betale for indlogeringen. I København lod en ven (ved navn Magnus) Olafsson bo ved sig, hos det ægtepar han logerede hos, ligeledes uden betaling. Da Magnus en dag dræbtes, tilbød ægteparret Olafsson at overtage pladsen i hjemmet, mod betaling. Olafsson havde ikke pengene eller indkomsten til at betale for det, derfor forsøgte konen at skaffe ham et arbejde i byen.¹⁴¹ Her var familien, han boede hos, villig til at hjælpe med at skaffe ham et job, så han kunne betale for at blive boende. I denne sammenhæng kunne ægteparret have valgt at sende ham bort, grundet manglende betalingsevne, i stedet tog de hånd om ham og hjalp med arbejdssøgningen.

Ligesom i Hagendorfs tilfælde, var soldaterhvervet ikke det eneste, han havde som indtjeningskilde. Man kan til gengæld argumentere for, at to af de jobs han påtog sig, lå i forlængelse af bevogtningen af Kronborg. Han førte eksempelvis opsyn med en støber, der skulle støbe en statue for Christian IV.

¹³⁸ Olafsson, s. 46. Ifølge Den Danske Ordbog er der tale om en febersygdom, hvor man skiftevis havde hedeanfald og kulderystelser, hvilken var udbredt i epidemier i Danmark. Se Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (red.) "koldfeber". *Ordn*et. Web. 14/04-19. <<https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=koldfeber>>.

¹³⁹ Olafsson, s. 56 og 106-7

¹⁴⁰ Olafsson, s. 18

¹⁴¹ Olafsson, s. 24-25

Her skulle han sørge for, at folk ikke forstyrrede støbningsprocessen, sådan at statuen ikke gik i stykker. Som belønning for et udført job blev han lovet gode drikkepenge, men da det ikke gik som ønsket og statuen blev misdannet, måtte Olafsson nøjes med den mad han fik under opsynet.¹⁴² Ved det andet job skulle han våge over en mand, der var begyndt at opføre sig utilregneligt, grundet sygdom. Dette forløb efter forventningen og den syge blev rask igen, for dette tjente han en rigsdaler og fik også her mad og drikke, som del af betalingen.¹⁴³ Det var tydeligt at også i fredstid, var den foretrukne betalingsform naturalieydelse. Dette fremgik også af krigsordningen fra 1621, heri var det dikteret, at soldaten som en del af sin løn skulle modtage et par sko.¹⁴⁴

I fredstid var også mønstringerne og eksercits en del af soldaternes hverdag, selvom det i krigsforordningen forekom kun at være af begrænset omfang, og af mindre vigtighed end gårdens karlearbejde. Aspektet af manglende træning, fornemmedes også i beretningen om Jens Niensens søn, der under en mønstring i 1645 var så uheldig at blive skudt i brystet med en pistolkugle.¹⁴⁵ Selvom uheld forekom, kunne dette tyde på at man måske ikke trænede eller holdt træningen ved lige, som det kendtes fra de mere professionelle hære.

Endnu et lighedspunkt med krigens oplevelse var det at miste ejendele. Olafsson var til gengæld mere uheldig end Hagendorf og hans familie, da de fleste situationer, hvor han beskrev at han mistede ejendele, blev de frastjålet eller franarret ham. Som allerede nævnt, havde han haft indbrud i sin rejsekiste hos familien Twidd, men han lånte også en mand et sæt tøj og en salmebog, hvorefter vedkommende stak af med det og han så ham aldrig igen.¹⁴⁶ I memoirerne kom Olafsson derfor til at fremstille sig selv, som en noget naiv eller godhjertet person, for manden han lånte sit tøj og sin salmebog til, havde han ikke kendt længe. Endvidere berettede Olafsson, at en gang da han var på vej hjem fra vagt, mødte han en soldat, der overtalte Olafsson til at besøge en vinstue sammen, idet soldaten lovede at betale deres drikkeri. Her stak den fremmede soldat af og overlod Olafsson med regningen, hvilken han omend var i stand til at betale.¹⁴⁷

Det var ikke kun andre gemene soldater, man skulle tage sig i agt for. I løbet af krigstiden kunne soldaternes overordnede være griske, på samme måde som Joachim von Mitzlaff var det, hvor han

¹⁴² Olafsson, s. 84

¹⁴³ Olafsson, s. 100

¹⁴⁴ CCD III, §583, 3

¹⁴⁵ Rasmussen, Alan Hjorth. "Fattig og udstødt". I *Dagligliv i Danmark – i det syttende og attende århundrede*. (red.) Axel Steensberg. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busk, 1969. Print. s. 274

¹⁴⁶ Olafsson, s. 19

¹⁴⁷ Olafsson, s. 61-62

satte sin formue højere end sine troppers velfærd. Dette forekom også i fredstid, om end i et noget andet format. Hvis en soldat f.eks. søgte om lov til at blive gift, i løbet af sin tjenestetid, kunne korrupte officerer finde på at tillade dette, mod betaling. Dette gjaldt også i andre sammenhænge, som hvis man ikke mødte til træning eller mønstring, hvor betalingen modsvarede en straf, men kun af uofficiel karakter.¹⁴⁸ Mulighederne for at blive udnyttet som soldat var altså også tilstede her. Mulighederne for at klage, eller rent faktisk at vide man blev udnyttet, grundet de dobbelte retsforhold i at høre under krigsforordningen og almen lov, gjorde formentlig soldaterne usikre på deres rettigheder.

Et besynderligt sammentræf i forholdet mellem Hagendorf og Olafsson, var at de begge søgte økonomisk erstatning, fremfor at lade en gerningsmand blive henrettet. For Hagendorf var det den økonomiske erstatning bønderne betalte for hans stjålne ejendele. For Olafsson drejede det sig om en soldaterkammerat, hvis man kan beskrive ham som kammerat, der stak ham i skulderen med en kniv efter de havde skændtes. På trods af såret vurderedes til at have været dødeligt, valgte Olafsson at soldaterkammeraten blot skulle betale badskærens regning for behandlingen af hans sår. Derudover skulle han også betale badskæreren nogle drikkepenge, for ulejligheden.¹⁴⁹ Her var Olafsson i sin gode ret til at anklage sin soldaterkammerat, men valgte at forliges uden om retten. Om dette var et narrativ til at fremstille sig selv som en ekstra godhjertet mand, kunne godt overvejes, da der var tale om memoirer.

Som angivet i krigsartiklerne, skulle soldaterne også være ordentlige kristne folk og følge den sande kristne lære, hvilket i Danmark var lutherdommen. I denne sammenhæng kunne man ikke benytte Hagendorf en til en, da han var katolik. Derudover havde de litterære genre også indflydelse på forholdet til, hvor meget tid der blev brugt på bønner i skrifterne. Både Monro og Olafsson havde mange og lange lovprisninger med i deres memoirer.¹⁵⁰ Især Monro bragte det ind i sine lektioner, eksempelvis forekom de religiøse narrativer om kødets forfald i forhold til sjælens evige liv. Ved benævnelse af Christian IV var det også den store konge, der ikke frygtede andre end kongernes konge.¹⁵¹ Den ene af gangene han beskrev Christian IV, var det lige før kongen kom til at fremstå som en Messias, for alle soldaterne var udmattede og trætte, men kongens blotte tilstedeværelse gav dem styrken igen.

¹⁴⁸ Lind (2000), s. 288

¹⁴⁹ Olafsson, s. 68-69

¹⁵⁰ Monro, s. 16 og Olafsson, s. 5

¹⁵¹ Monro, s. 41,42 og 59

Selvom Hagendorf var katolik, var der ikke brugt særligt meget plads på længere religiøse vers, eller bønner om hans sjæls evige frelse. Hans mest religiøse beskrivelse var, da han lovpriste Gud for at han overlevede en voldsom sygdom i sommeren 1637.¹⁵² Derudover forekom, hvad bedst kunne betegnes som et vers, hver gang han mistede et barn eller ved tabet af den første kone, heri bad han for at Gud måtte tage imod deres sjæles tidlige opstigning. Hagendorf måtte til gengæld have haft et vist kendskab til bibelens tekster, for da han hentede sin søn fra skolehjemmet, skrev han, at han nu hentede sønnen ud af Ægypten.¹⁵³ Idet Hagendorf skrev sin dagbog under krigen, var hans fokus formentlig mere på at overleve, end at skrive i et korrekt narrativ, med tilstrækkelig brug af bibelreferencer. Dette medførte, at hans tekst måske kunne forekomme mindre religiøs, men da man ikke ved om dagbogsnotaterne blev taget med henblik på at ville udgive sine memoarer, kan der kun gisnes om det ville blive tilføjet senere.

Folkelige forestillinger og erfaringer omhandlende soldaterne

Med de ønskede egenskaber hos soldaterne på plads, samt undersøgelser af, hvordan de oplevede tilværelsen som soldater, vil dette speciale nu behandle forestillinger om soldaterne.

Det blev indirekte nævnt tidligere, men adelen og dem der sad i rigsrådet, mente ikke at de hvervede soldater bragte gode ting med sig. Der blev blandt andet ytret ønske om at holde soldaterne i Jylland eller på Fyn, da man frygtede at de ville bringe pest og plyndring med sig. Specielt i de områder hvor man lod dem indkvartere.¹⁵⁴ Frygten for pest, eller pestilens, var velbegrundet, såfremt det var sygdomme man frygtede. I artiklen *Udskrivning og Magt*¹⁵⁵ omtalte Gunner Lind et svensk studie, hvori man havde fundet at sygdomme var skyld i mange af de dødsfald, der forekom i løbet af 1600-tallets krige.¹⁵⁶

I forlængelse af sygdommen og krigen var det ikke svært at forestille sig, at dette var Guds straf. I ortodoksiens tid lagde man stor vægt på at folk ikke syndede, og man forsøgte fra kirkernes prædikestole at fortælle befolkningen, hvordan man overholdt den gode tro og dermed undgik *Guds vredes ris*.¹⁵⁷ Det var også fra prædikestolene, at den almene befolkning fik deres informationer om, hvad der foregik i løbet af Kejserkrigen. Det blev derfor benyttet til at propagandere imod den

¹⁵² Peters, s. 118

¹⁵³ Appel (2002), s. 166

¹⁵⁴ Lockhart (1996), s. 161-162

¹⁵⁵ Lind, Gunner. "Udskrivning og magt". I *Mark Og Menneske: Studier i Danmarks Historie 1500-1800 Tilegnet Karl-Erik Frandsen*. (red.) Claus Bjørn og Benedicte Fønnesbech-Wulff. Skippershoved, Ebeltoft, 2000. Print. s. 277-295.

¹⁵⁶ Lind (2000), s. 283

¹⁵⁷ Ingesmann, s. 140

habsburgske kejser, paven og de soldater, der var på vej mod Danmark. Her blev det fortalt, hvordan de fremmede tropper var på vej, for at omstyrte den kendte verden, som straf for danskernes syndige levned.¹⁵⁸ Både i områder tilknyttet den lutherske konfession og i områder tilknyttet den katolske konfession, brugte de meget tid på at dæmonisere hinanden. Paven blev bl.a. af lutherske lærde, kaldt for antikrist.¹⁵⁹ De kejserlige soldater var altså ikke kun en fremmed angrebsmagt, men de kom på vegne af selveste djævelen. Deres tilstedeværelse var altså et led i den lutherske tros undergang.¹⁶⁰ Når man som bonde oplevede plyndren og sygdom, var det formentlig ikke så fjernt med dette fremstillede fjendebillede, at bønderne frygtede soldaterne og ønskede at bekæmpe dem.

Om end denne udtalelse er uden for den undersøgte tidsperiode, havde soldaterne fra den undersøgte periode ikke medvirket til at skabe et rygte som gode folk. I 1691 beskrev præsten fra Væggerløse præstegård, at det umuligt kunne være så meget synd blandt rytterfolk og bådsmand som i tiggervæsnet.¹⁶¹ Selvom det her var tiggervæsnets folk der var i fokus, var det der sammenlignedes med stadigvæk to typer af soldater, hvilket måtte betyde at man tænkte på soldater, som værende lige over tiggerne i det sociale hierarki.

Bevidstheden blandt soldaterne om at skulle holde sig fra bønderne, oplevede Hagendorf som nævnt på egen krop. Derudover var det også gentagne gange noget, som Monro advarede omkring, både i sammenhængen med den døde kaptajn Boswell, men også når soldaterne skulle indkvarteres.¹⁶² Meget specifikt nævnte Monro også, at man som soldat under march aldrig måtte positionere sig i en sårbar stilling, samt ikke virke svagelig. Gjorde man de her nævnte ting, var man garanteret at blive angrebet, og det var ikke altid man slap levende fra det.¹⁶³

At være soldat, forekom i mange henseender også at være noget man blev tvunget til, ikke noget man valgte frivilligt. Der var således flere eksempler på, at mænd lod sig betale, for at gå i tjeneste som soldat, sådan at dem der oprindeligt stod til at skulle i tjeneste, slap for det. Blandt disse mænd skete det også, at de tog betalingen, men stak alligevel af fra tjenesten.¹⁶⁴ Selvom de fleste sager heri var

¹⁵⁸ Lockhart (1998), s. 172

¹⁵⁹ Scocozza, Benito. "Ved afgrundens rand: 1600-1700". *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*. Bd. 8. (red.) Olaf Olsen. København: Gyldendalske Boghandel, 1989. Print. s. 61

¹⁶⁰ Lockhart (1998), s. 226

¹⁶¹ Rasmussen A. (1969), s. 271

¹⁶² Monro, s. 48 og 78

¹⁶³ Monro, s. 16

¹⁶⁴ Appel (1999), s. 420 og 429

fra efter Trediveårskrigen, antages det, at dette ikke var ny adfærd blandt soldaterne. Der var f.eks. rømningsager fra 1640, men det vil blive uddybet i afsnittet om soldaterne og kriminalitet.

Opsamling af soldaten

Som det fremgik af det ovenstående, var det ikke så lige til at være soldat. Der var en lang række forventninger til dem, hvilke var dikteret af folk fra et helt andet samfundslag. Her var det tydeligt at ikke alle forestillinger skulle kunne opfyldes af de gemene soldater, eksempelvis deres muligheder for at drikke. Endvidere var den træning de modtog ikke på niveau med, hvad kunne forventes når hæren skulle professionaliseres. Derudover bestemte flere personer over soldaterne på samme tid, i nogle perioder kunne de have ni husbønder og i andre kunne de have fem. Derudover fyldte sygdom og død meget i soldaternes liv, uanset om de tjente i krigs- eller i fredstid. At det har været nødvendigt med ekstra arbejde, samtidigt med deres tjeneste, kunne i nogle tilfælde skyldes et overskud af tid, eller ønsket om akkumulering af formue. Til gengæld var den formue på ingen måde garanteret. I fredstid var der dog en vis sikring, da man havde mulighed for at tjene ni forskellige steder.

De økonomiske perspektiver

I det følgende afsnit vil det blive undersøgt, hvordan de økonomiske forhold var for soldaterne, samt de befolkningsgrupper de typisk kom fra. Blandt disse grupper vil enkelte bondegårdsregnskaber blive undersøgt, for at finde ud af, hvad mulighederne var for at akkumulere formue. Derudover vil priserne på gårdfæstning blive undersøgt og slutteligt vil undersøgelsen vise nogle resultater fra et lokalstudie af håndværkeres økonomi.

Soldatens økonomiske perspektiv

Soldaternes lønningsforhold var ofte en lige så rodet affære, som selve soldaternes liv var. Som tidligere nævnt, skulle soldatens løn i fredstid betales af de bønder han levede og arbejdede ved til hverdag. Kom det til krig, skiftede ansvaret for udbetaling af lønnen fra bønderne til kongen, der alene stod for soldaternes aflønning. Hvor lønnen lå fast i fredstid og var en blanding af naturalier, udstyr og rede penge, var lønnen i krig reguleret af flere faktorer. Et af de elementer, der f.eks. spillede ind, var modtagelsen af kontribution til hæren. Kontributionen bestod for de fleste bønder og borgeres vedkommende i at give naturalier og indkvartering til soldaterne.¹⁶⁵ Derudover kunne lønnen udbetales på flere måder, hvor den mest almindelige var at man modtog naturalier, imens krigen rasede og man lå i felten. Dertil var der i krigsartiklerne et stykke, der omhandlede lønningen. Heri blev det beskrevet hvordan lønnen kunne holdes tilbage, hvis den skulle transporteres gennem farlige

¹⁶⁵ Lind (1994), s. 27

områder.¹⁶⁶ Efter endt krigstjeneste, blev soldatens løn gjort op, både tiden i felten og ved indkvartering, samt trakeringen, blev fraregnet den endelige løn. Soldatens afsluttende betaling kaldtes for *lenning*. *Lenningen* var til gengæld sjældent en udbetaling af det fulde aftalte beløb. I stedet blev omtrent to tredjedele udbetalt. Den sidste tredjedel af lønnen skulle man henvende sig til kongen, for at få udbetalt, det blev derfor også betegnet som efterkravet.¹⁶⁷ Dette var ikke kun normal praksis for soldater i dansk tjeneste, mange europæiske hære benyttede samme princip.¹⁶⁸

Kontributionen til hæren, syntes altså ikke at have været et direkte led til berigelse, for den gemene soldat. I det danske tilfælde var kontributionen også begrænset af, hvor meget soldaterne måtte tage af værdi i krigsartiklerne. Der var til gengæld tale om et skøn fra officerernes side. Officererne kunne altså gøre dette til en mulig indtjeningskilde ved at hæve grænsen for, hvad der måtte tages i kontribution. Ved at lade byerne og bønderne betale i naturalier og rede penge, kunne den reelle løn sænkes og de hvervende officerer hæve deres indtjening.¹⁶⁹ Officererne syntes altså at være dem, der havde mulighed for en mærkbar økonomisk gevinst, det var dog ikke alle der forstod at udnytte denne mulighed. Robert Monro tjente så vidt vides ikke så meget på hans danske og svenske krigstjeneste.¹⁷⁰ Kontributionen var altså både et middel til at udskyde udbetaling af løn, men også en måde, hvorpå man som befalingsmand kunne berige sig selv.

Derimod syntes muligheden for merindtægt, blandt de gemene soldater, at have været tilstede i andre former. Gidsler og plyndringer forekom at have været de mest direkte måder, hvorpå soldaterne kunne supplere deres indkomst i krig, mens forskellige mindre jobs var mulige i fredstid. Krigstidens indtjening gennem plyndring var også registreret i den danske hær. Dette var dog ikke for at begrænse eller fraregne soldaternes løn, som kontributionen var. Det virkede mere som en ekstra sikkerhed, i tilfælde af tyveri eller ved salg til kræmmerne. Det var typisk brugsgenstande, eller forbrugsvarer, der blev taget ved plyndring. Hagendorff og hans kone tog ved plyndringerne f.eks. en hest, klæder, udstyr og naturalier.¹⁷¹ I Hagendorffs tilfælde var det muligt at sælge brød, fordi han kunne stjæle korn.¹⁷² Dette var som bekendt ikke muligt i den danske hær, da al proviant skulle gå til proviantmesteren, der fordelte dette i hæren. En hest var til gengæld et godt redskab ved transport,

¹⁶⁶ CCD IV, §161, 50

¹⁶⁷ Lind (1994), s. 26

¹⁶⁸ Parrot, s. 162

¹⁶⁹ Parrot, s. 243

¹⁷⁰ Parrot, s. 248

¹⁷¹ Peters, s. 109 og 110

¹⁷² Peters, s. 123

ved brug af en hest kunne der slæbes flere plyndrede genstande med sig væk. Derudover fungerede hesten også som reserveproviant, hvis det skulle blive nødvendigt. Stof og beklædningsgenstande var, som tidligere nævnt, genstande af værdi. Dette kunne soldaten også komme i besiddelse af i fredstid. Jon Olafsson beskrev en situation, hvor han og en gruppe soldaterkammerater blev angrebet af en gruppe, der kastede med sten. Olafsson og hans kammerater satte efter gruppen, og de greb en fra den fjendtlige gruppes kappe, der faldt af. Derefter solgte Olafsson og kammeraterne kappen for 12 rigsdaler og delte fortjenesten imellem sig.¹⁷³ Dette forekom at have været kutyme, da der ikke var nogle skrupler eller spørgsmål ved at sælge kappen.

Porskrog undersøgte i artiklen *Krigens følger for civilsamfundet – Nordslesvig i 1600-tallet*,¹⁷⁴ hvilken effekt det havde for civilsamfundet, når en hær rejste eller flygtede plyndrende igennem området. Da den tyske fase af Kejserkrigen var forbi, flygtede Christian IV's tropper op gennem Jylland. Det var her de danske bønder første gang skulle stifte bekendtskab med en besættelsesmagt, under Tredivårskrigen. I 1627 var det først kongens folk, der plyndrede bønderne, derefter fulgte besættelse af kejsertropperne under Wallenstein, fra 1627-1629. Blandt de stjalne brugsvare var husdyr, som kunne bruges til slagtning, men også trækdyr var af særlig vigtig karakter. Dette fremgik i særdeleshed af krigsartiklerne, hvor trækdyrene som nævnt skulle prioriteres til brug i artilleriet.

Enkeltindivider kunne dog også drage nytte af disse dyr, som i Hagendorfs tilfælde, hvor hans kone kunne ride mens hun var syg. Yderligere var det bemærket at der blev stjålet store mængder sengelinned, korn og service, hvilket på en gård i Genner skulle have beløbet sig til et tab på 510 mark (85 rigsdaler). Det her anførte tal kunne til gengæld sagtens have været en forhøjet vurdering, end hvad værdien reelt set var, idet bonden kunne erhverve sig økonomisk vinding, ved at oplyse et højere tal.¹⁷⁵ Hvor udbredt forsøget på at forøge godtgørelsen var, blev til gengæld ikke vurderet, og tallet kunne derfor variere fra nogle få til mange lykkeriddere. I forhold til de plyndrede genstande bemærkede Porskrog også, at grundet flugt og transport, blev mange af de stjalne genstande beskadiget og tabte derfor værdi. Endvidere var det ikke alle, der havde styr på salg og de blev af og til underbudt, hvilket betød yderligere tab af fortjeneste.¹⁷⁶

¹⁷³ Olafsson, s. 71

¹⁷⁴ Rasmussen, Carsten Porskrog. "Krigens følger for civilsamfundet – Nordslesvig i 1600-tallet". I *Temp - Tidsskrift for Historie*. Bd. 2, nr. 4, september 2012. Print. s. 82-101.

¹⁷⁵ Rasmussen, C. (2012), s. 86

¹⁷⁶ Ibid.

Det interessante ved både Hagendorf og Olafsson var, at de fokuserede mere på at opgøre deres tab, end hvad de havde af indtjening for de varer de solgte. Beløbene var dog ikke altid med, således noterede Hagendorf, at han udførte et stykke håndværksarbejde, hvilket han tog sig godt betalt for. Han beskrev til gengæld ikke, hvad der udgjorde den gode betaling, ej heller hvor længe han var om at udføre jobbet. Kort efter oplevede han til gengæld at måtte tigge for sin overlevelses skyld.¹⁷⁷ Olafsson blev, ligesom Hagendorf, hyret til mange forskellige småjobs. Herunder var det kun enkelte, der blev beskrevet i detaljer, blandt andet dengang, hvor han blev betalt for at våge over en syg mand. Da han kortvarigt var børseskytte på et skib, udførte han også forskellige arbejdsopgaver for en admiral. Admiralen lovede ham ekstra gevinst for at fjerne indvolde fra fisk, og her nævntes det blot at han ikke fik den lovede betaling, hvilket skete to gange for Olafsson.¹⁷⁸

Selvom der ikke altid var angivet, hvad deres økonomiske vinding skulle have været for et stykke udført arbejde, fandt begge parter det alligevel nødvendigt at anføre arbejdet i deres værker. Det var derfor også interessant at kun Hagendorf skrev, hvad han fik udbetalt efter han blev aftakket fra sit regiment. Beløbet syntes derimod at være ret småt. Udbetalingen svarede til tre måneders korporal løn, hvilket beløb sig til 39 gylden (mellem 18 og 26 rigsdaler). At beløbet forekom så småt, var udbetalingens størrelse på baggrund af han havde været i tjeneste fra 1625-1648, altså 23 år.¹⁷⁹ Lønnen alene syntes altså ikke at have været en særlig god grund til at indtræde i soldatertjeneste.

I Olafssons memoirer fremgik det heller ikke, hvad hele hans tjenestetid endte med at indbringe ham. Til gengæld nævnte han, hvad lønningen var, da han var en del af garnisonen på Kronborg. Her var han stationeret i to år, og lønnen lød her på 18 rigsdaler om året, samt fem slettedaler pr. måned.¹⁸⁰ Der var altså en væsentlig forskel på lønningen af Olafsson og Hagendorf. Om de fem slettedaler var til for at dække soldatens leveomkostninger, nævntes der derimod intet om. Det ville ikke være utænkeligt at forestille sig, at de i alt 36 rigsdaler Olafsson tjente på Kronborg, skulle suppleres eller modregnes hans underhold. Hvilket også var tilfældet for soldaterne i krig.

Af de undersøgte beretninger forholdt Monro sig anderledes administrativt til det økonomiske aspekt af soldaternes liv. Som oberst var hans fokus mest på fællesskabet iblandt de skotske tropper, men også hvad de danske og tyske tropper fik, sådan at der ikke opstod stridigheder. Han observerede eksempelvis en situation, hvor de tyske lejesoldater kunne få penge, samtidig med mad og drikke,

¹⁷⁷ Peters, s. 101

¹⁷⁸ Olafsson, s. 160+170

¹⁷⁹ Peters, s. 165-66

¹⁸⁰ Olafsson, s. 101

hvorimod hans skotske regiment kun kunne få mad og drikke, hvilket medførte en ubehagelig og næsten fjendtlig stemning mellem de to regimenter. Dette kunne uden tvivl ikke have været godt for moralen, da soldaterne i kamp jo helst skulle ønske at hjælpe hinanden, men her kunne det modsatte altså ske, hvorfor det i Monros optik havde været bedre, om soldaterne kun blev betalt i proviant.¹⁸¹ Han var til gengæld også bevidst om pengenes betydning, da han skulle modtage sin betaling for tjenesten i den danske hær, beskrev han systemet med *lenning* og efterkrav. I den situation var han ligeglad med den sidste tredjedel, efterkravet, da der manglede en af officererne ved *lenningens* udbetaling. Monro og de tilstedeværende officerer fik altså det aftalte og kunne efterlade efterkravet til den sidste officer.¹⁸² Grundet hans memoirers moralprædikener kunne det også være han valgte at nedtone vigtigheden af betalingen, da det kunne misforstås til at være griskhed. Derfor kunne han komme til at underminere sin egen argumentation, hvis han valgte at forfølge pengene.

Et var indtjeningen, men også tabene spillede en rolle, dette sås tydeligt hos både Hagendorf og Olafsson, der begge, gang på gang, måtte se deres værdier forsvinde. Tabet af varer syntes primært at have været i sammenhæng med transport, i Olafssons tilfælde tabtes værdigenstandene primært under rejser. Derudover oplevede han at blive narret en del gange, hvilket også gjorde at han på den måde tabte værdier. På samme måde mistede Hagendorf og hans hustru mange forskellige genstande, der var af en ikke ubetydelig værdi. Det var altså ikke givet, at bare fordi man havde taget nogle varer, var det ensbetydende med at de indgik i det endelige regnskab for indtjeningen. Netop varerne var af vigtighed, for disse kunne sælges af soldaten, når han en gang kom hjem fra endt krig, og man der skulle nyde frugterne af ens hårde arbejde. Hagendorf og konen mistede en del genstande i form af både heste, rede penge, frakker, og en kobberkedel, der kunne have hævet den samlede økonomiske vinding med mindst 30 rigsdaler, hvilket må anses at have været et rigtig fornuftigt tillæg til de 39 gylden (mellem 18 og 26 rigsdaler), hans løn bestod af.

Der kunne slutteligt ikke gives et entydigt billede af, hvad der kunne tjenes som soldat. Dette skyldtes de manglende anførsler af aflønninger, eller gevinster ved salg af varer, i både dagbøger og memoirer. I Hagendorfs tilfælde, kunne man f.eks. se at der blev drukket en del vin og øl. I den sammenhæng bemærkede han ofte prisen for et mål af drikken, men næsten ligeså mange gange, bemærkede han blot om de benyttede tilstrækkeligt store mål. Med alle tabene og de ekstra udgifter på drikke, kunne det ikke anføres korrekt, hvad Hagendorf havde af formue efter sin tjenestetid. Det eneste det vides

¹⁸¹ Monro, s. 73

¹⁸² Monro, s. 99

er at han forberedte sig på liv i det civile og flyttede til Görzke med sin familie.¹⁸³ Til gengæld blev det beskrevet at hans soldaterløn og udbytte ikke hjalp ham til et liv i fredstid, derimod hans erhvervede evner i krig.¹⁸⁴

Jon Olafsson tabte ligeledes også forskellige varer, der skulle være kommet fra Island. Dette var som nævnt ikke hans skyld, men grundet ”sælgerens” pludselige død under transporten, stod han derfor med et tab på flere rigsdaler. Her forsøgte han at blive kompenseret for sit tab, men til ingen nytte.¹⁸⁵ Kompensationen var umiddelbart noget man kunne søge, men der var ingen garanti for, at man kunne få den krævede erstatning.

Bondens økonomiske perspektiv

Det følgende afsnit vil beskæftige sig med bønderne og deres mulighed for at akkumulere formue. Denne gruppe undersøgtes, grundet de udskrevne soldaters tætte samarbejde i fredstid, men også grundet landbrugets betydning, i denne periode. For bønderne gjaldt ligeledes, at sygdom kunne ramme og resultere i tidlig død. Derudover kunne bønderne også komme ud for ulykker på gården, som gjorde det svært at passe det daglige arbejde. For at blive bonde, skulle man altså være i besiddelse af en gård og det var der flere måder, hvorpå man kunne komme til.

Ved en fæstegård var bonden ikke den egentlige ejer af gården, men derimod en slags lejer, hos enten en godsejer, eller på kongens jorde. Som det også kendtes ved lejemål i dag, var det almindeligt ved lejemål, at der skulle betales et indskud i form af indfæstning. Indfæstningen var et ikke fastsat beløb og kunne derfor variere alt efter, hvor meget der skulle betales i landgilde, men også i forhold til, hvilken tilstand fæstegården var i.¹⁸⁶ Beløbene kunne variere betragteligt fra sted til sted, men også over tid. Ved Sorø klostres gods var indfæstningen i 1604-05 gennemsnitligt 10 rigsdaler, mens den i 1624-25 var steget til 30 rigsdaler. I Roskildegård len var afgiften i 1615-1616 på 20 rigsdaler, mens ydelsen i Skanderborg, i 1610-11 og 1615-16, gennemsnitligt var 18 rigsdaler og i 1619-20 var prisen steget til 22 rigsdaler.¹⁸⁷ Muligheden for at betale indfæstningen gjordes også lettere af, at man kunne låne til den, hvis man ikke havde midlerne til at betale ydelsen med det samme.

Ved fæstning af gården udfærdigedes en kontrakt i form af et fæstebrev. Heri blev det fastlagt, hvem der fik brugsretten over gården, samt de forpligtelser bonden påtog sig, såsom landgilde og

¹⁸³ Medick, s. 115

¹⁸⁴ Medick, s. 120

¹⁸⁵ Olafsson, s. 57

¹⁸⁶ Skrubbeltrang, s. 21-22

¹⁸⁷ Skrubbeltrang, s. 81-82

hoveriarbejde. Landgilden var den årlige beskatning bonden forpligtede sig til at betale til ejeren af jorden, for brugsretten af gårdens jord. Derudover blev det i fæstebrevet fastslået, hvor mange dage om året bonden forpligtede sig til at arbejde på godsejerens eller kongens jorde.¹⁸⁸ De to ydelser var vigtige for det indbyrdes forhold, men kom senere hen til at blive et konfliktpunkt, da mange af bønderne fandt hoveriet overvældende. Også her varierede arbejds mængden efter temperamentet hos kongen eller godsejeren.¹⁸⁹ Der var altså ikke ubetinget tilfredshed med reglerne for arbejdet, hvilket måtte være udbredt, da arbejdet typisk var på samme tid, som bønderne skulle arbejde på deres egne jorde.

Landgilden skulle betales en gang årligt, og dette gjordes oftest i form af naturalieydelser. Landgilden kunne til gengæld også betales i rede penge, hvilket var lettere at opgøre værdien af, i forhold til naturalieydelser og hoveriarbejde. I modsætning til landgilden kunne hoveriarbejdet bestå af forskellige typer arbejde indenfor landbruget. Nogle gange var det endda muligt at skulle rejse et stykke, for at komme til den jord man skulle yde sit arbejde på. Ved krongodset blev der givet mellem et og tre måltider pr. hoveridag – dette var også i nogen grad udbredt hos adelen, men ikke i samme omfang.¹⁹⁰ Selvom der blev betalt i måltider, kunne det med sikkerhed anføres, at hoveriarbejdet ikke bistod til bondens formue. Til sammenligning lod det sig gøre, for de bønder der boede langt fra godsejeren og kongen, at de betalte en pengeafgift fremfor at møde til arbejdet. Dette beløb varierede mellem fire og ti rigsdaler årligt.¹⁹¹ Som en sidste del af fæsteforholdet, forpligtede fæsteren sig til at holde gården og dens inventar ved lige.

Fæstebøndernes beskatninger lå på ingen måde fast. Forud for den her undersøgte periode, var skatterne i begyndelsen meget lave for fæstebønderne. At skatterne steg i den undersøgte periode skyldtes deres primære formål, hvilket var at betale for de krige der blev ført. Grundet perioden fra 1580 til 1610 havde været uden dyre militære konflikter, havde der derfor ikke været et behov for at inddrage skatter i stort omfang. Den gennemsnitlige fæstebonde betalte i omegnen af en halv rigsdaler i skat om året, foruden landgilden. Dette stod i kontrast til den stigning der fandt sted i perioden 1620-1650, hvor prisen altså steg til mellem to og tre rigsdalers beskatning årligt, og det var for hver fæstede

¹⁸⁸ Bonderup, Gerda. "Fæstebrev". *Danmarkshistorien*. Web. 09/05-19. <<http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/faestebrev/>>.

¹⁸⁹ Skrubbeltrang, s. 87

¹⁹⁰ Skrubbeltrang, s. 86

¹⁹¹ Ibid.

gård.¹⁹² Stigningen var altså ikke ubetydelig, specielt ikke hvis man havde en gård, hvor boniteten af jorden ikke var så god.

På gården og i bondens økonomi forekom der, som i soldaternes tilfælde, forskellige måder, hvorpå denne kunne have akkumuleret formue i form af rede penge. Det var derfor muligt for gårdejereren af Nørre Vollum-gården, som beskrevet i *Bondens Penge*, at tjene penge på kornsalg og avl af okser.¹⁹³ Indtjeningen på begge varekategorier var konjunktur betinget, der forekom altså gode og dårlige år, hvor indtjeningen kunne ligge højt og andre, hvor det var begrænset. Det kunne ses i det gode år 1653, at bonden Peder Brodersen solgte korn, af forskellig art, til en samlet pris af 95 mark og to skillinger (ca. 15,8 rigsdaler) og syv okser til en værdi af 96 rigsdaler.¹⁹⁴ Usikkerheden var dog også til at få øje på i bondens regnskaber. Året forinden måtte Brodersen klare sig uden salg af en eneste okse og året 1651 blev det kun til salg af tre okser, men stadig med en indtjening på 39 rigsdaler. Selvom 1653 havde været godt for salg af okser, blev der i årene 1654-1656 solgt henholdsvis ni okser til 137,3 rigsdaler, 17 okser til hele 268 rigsdaler og i den sidste fortegnelse fra 1656, blev der solgt ti okser til 147,3 rigsdaler. Gennemsnitsprisen for okserne varierede mellem ca. 13 og 16 rigsdaler pr. okse.¹⁹⁵ Oksehandlen var altså en god forretning, når der var noget at sælge af.

Med de høje summer fik Peder Brodersen derfor muligheden for at skabe merindtægt, ved en anderledes form for virksomhed. Brodersen kunne grundet de gode forhold udlåne penge. Han udlånte flest penge i året 1652, hvilket var et af årene uden kvægsalg, det kan her tænkes, at det måske var et dårligt år for landbruget og det drejede sig om at andre havde brug for hjælp til at klare det dårlige år. I alt udlåntes 161 lybske mark (ca. 53,7 rigsdaler) fordelt på ni lånere.¹⁹⁶ Gennem udlåning af penge, syntes Brodersen at have været klar over at sikre en indtjening, selv i de år, hvor indtjeningen på landbrugsvarer var lav. Opsparing fra de år, hvor det gik godt på hans gård kunne dermed sikre ham de år, hvor gården ikke omsatte helt lige så meget. Dette bidrog til at Peder Brodersen kunne hjælpe folk med lån i de perioder, der syntes at have været økonomisk svære. Ifølge Bjørn Poulsen måtte der, i dette regnskab, også have været tale om nogle gamle penge. Tallene i udlåningsregnskabet, specielt for 1652 kunne ikke forklares ud fra det salg af korn og okser, der ellers var anført i regnskabet. Først tallene fra 1653 og frem til slutningen af indførslerne i 1657, syntes at stemme

¹⁹² Rasmussen, Carsten Porskrog. „Stigende skatter“. *Danmarkshistorien*. Web. 22/03-19. <<http://danmarkshistorien.dk/perioder/adelsvaelden-1536-1660/stigende-skatter/>>.

¹⁹³ Poulsen (1990), s. 148

¹⁹⁴ Poulsen (1990), s. 149

¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ Poulsen (1990), s. 150

overens med udlånene.¹⁹⁷ I denne sammenhæng var penge efterladt i arv, også af vigtighed for den akkumulerede formue og sociale stand.

Det blev indirekte berørt tidligere, men det var værd at bemærke, at en sådan gårds produktion kunne variere meget fra år til år. Der var derfor, som med soldaternes plyndring, ikke nogen garantier forbundet med produktionen. Der kunne opstå mange problemer i gårdens produktion, som sygdom blandt gårdens kvæg, stormfloder eller sandflugt.¹⁹⁸ Hvilket kunne medføre en forringelse i produktiviteten. Selvom krig kunne placere bondebefolkningen i pludselig armod, var år med dårligt vejr, eller sygdomme, også blandt de faktorer af betydning.

Peder Brodersens regnskaber viste ligeledes den store forskel, der var i afkastet ved oksehandel, stillet over for det han anførte ved kornsalg. Man kunne derfor antage, at hvis man kunne få studehandelen til at fungere, var mulighederne for overskud betydeligt bedre, end ved kornsalg. Derigennem medførte det en bedre mulighed for akkumulering af velstand. Bondegården i denne undersøgelse skulle derfor ikke anses for at være normativ på nogen måde, idet denne gård havde mulighed for at sælge okser, da det ikke var noget alle gårde kunne. Bjørn Poulsen beskrev at der fremkom en specialisering iblandt bønderne frem til 1600-tallet. Heri kunne det ses, at bønderne på Stevns i højere grad favoriserede korndyrkning, mens man i Odsherred begyndte at fokusere på produktion af okser.¹⁹⁹ Geografien havde derfor en stor indflydelse på, hvad der var af muligheder for at specialisere sig indenfor i landbruget. Var man derfor bosat et sted med gode muligheder for kornavl, var indtjeningen mere begrænset, end som det blev vist med avl af kreaturer.

Håndværkerens økonomiske perspektiv

Den sidste gruppe af befolkningen, der vil blive undersøgt i dette speciale, er håndværkerne og deres økonomiske vilkår. Til denne undersøgelse benyttedes et lokalstudie af Ribe, hvor de forskellige dele af Ribe bys befolkning blev undersøgt. Der var derfor tale om et lokalt område, og ikke i hele Danmark og resultaterne er i bedste fald en indikator på håndværkernes økonomiske forhold. Antagelserne var til gengæld, at visse professioner havde bedre vilkår i større byer, som tømrere og murere, men dette forhold vurderedes uvæsentligt for denne problemstilling.

¹⁹⁷ Poulsen (1990), s. 151

¹⁹⁸ Degn, s. 409-414

¹⁹⁹ Poulsen, Bjørn. "Korn Eller kvæg. Landbrugets Specialisering I Senmiddelalderen Belyst Ved Studier På Stevns Og I Odsherred". I *Bol Og By: Landbohistorisk Tidsskrift*. Bd. 1, nr. 1, 1985. 04/04-19.

<<https://tidsskrift.dk/bola/article/view/26133>>. s. 18.

I undersøgelsen af Ribe egnen beskrev Ole Degn, hvordan vilkårene var for de forskellige samfundslag, blandt andet, hvad deres rettigheder var, og hvad deres økonomiske tilstand var. Hovedsageligt var det for håndværkere, som det var for handelsfolk. De var begrænsede til kun at måtte bedrive deres hvern i byerne. Der var derfor blandt Ribes skatteborgere i 1640, under kategorien håndværkere, repræsenteret 30 forskellige håndværkstyper. Af de 30 forskellige håndværk var hovedparten beskæftiget med fremstilling af tekstil og beklædning. Derpå fulgte bygnings- og anlægsvirksomhed, så jern og metalarbejdere og til slut håndværkere i levnedsmiddel og træ.²⁰⁰ Alle håndværksfagene krævede derfor, at man kunne få lov til at slå sig ned i byen, men skulle derudover godkendes af lavenene. Dette skyldtes lavenes magt og evne til at diktere, hvem der måtte producere hvad og til hvilke priser. Lavenes magt var forsøgt opløst i 1613, men dette lykkedes ikke.²⁰¹

Udover de håndværk der var tilladte at udføre i byen, var der en række håndværk, som var nødvendige også at lave ude i landområderne og landsbyerne. Det drejede sig primært om håndværk, som havde en direkte betydning for landbruget, samt var nødvendige hverdagsartikler. De tilladte håndværk var grovsmede, tømrere, murere, garvere, skræddere, der syede i vadmæl og simple skomagere.²⁰²

Som ved både soldaterne og bøndernes indtjening, var håndværkernes løn heller ikke gennemskuelig. Det besværlige i vurderingen af håndværkernes aflønning lå i, at den blev bestemt af en blanding af personlige, sociale og naturlige forhold. Der kunne således være en væsentlig forskel i, hvad der tjentes om vinteren, i forhold til om sommeren, hvis man eksempelvis var tømrer eller murer. Ole Degn har på baggrund af sin undersøgelse regnet sig frem til en række af årslønningerne for de håndværkere, der arbejdede for byen. Resultatet af hans undersøgelse var at årslønningerne lå på mellem 50 og 80 rigsdaler. Hvor udsvingene var små i forskellene mellem tømrere, murere og snedkere. Problematikken i beregningen af lønningerne for alle håndværkere var både, at der forekom småbetaling og at der var håndværkere, som kun arbejdede på akkord, som f.eks. guldsmede, kandegydere og glarmestre. De løbende betalinger kunne f.eks. være en kande øl på en varm dag, når tømrerne gik og arbejdede i solen. Derudover var også drikkepenge almindeligt forekommende.²⁰³ De akkordlønnede problematiseredes af, at de ikke fik udbetalt en dagløn. Der skulle altså være et færdigt produkt, førend deres løn blev betalt.

²⁰⁰ Degn, s. 176

²⁰¹ Degn, s. 182-3

²⁰² Degn, s. 184

²⁰³ Degn, s. 203

Selvom man havde et håndværksfag, var det ikke en garanti for at en håndværker tjente nok til at forsørge sig selv og sin familie. Hvis man f.eks. tilhørte kurvemagerne, var man i den kategori af håndværkere, der var værst stillet. Ellers var det ikke lige til at vurdere, hvor godt en håndværker kunne leve af sit håndværk. Degns egen vurdering blev, at selvom variationen var stor fra profession til profession, og person til person, var den øvre grænse for den almindelige håndværker ikke specielt høj.²⁰⁴

Håndværkerne var altså ikke altid i stand til at forsørge sig selv. Dette fremgik også af de tal Degn fandt i forhold til modtagelsen af fattigunderstøttelse. I årene 1640-41 var den største erhvervsgruppe af fattighjælpsmodtagerne håndværkere. Ud af de i alt 150 modtagere var de 27, enten håndværkere, børn hvis fædres erhverv var håndværkere, eller enker efter håndværkere.²⁰⁵

Økonomien sammenlignet

Undersøgelserne af de økonomiske perspektiver viste, at de tal der kunne findes for indtjening, var forbundet med en række uvisheder. Hos soldaterne skrev de begge, hvad deres løn var, men i Hagendorfs tilfælde virkede det usandsynligt at blive betalt et sted mellem 18 og 26 rigsdaler efter endt tjeneste, idet han havde været i 23 års tjeneste. Hagendorf avancerede i graderne efter en årrække, og endte altså med at modtage korporal løn. Dette forhold skete ikke for Olafsson, der kun nævnte sin hyrer mens han var ved Kronborg. Med de 36 rigsdaler han skulle modtage i alt, havde Olafsson, hvis prisen ikke steg, mulighed for at fæste gård i egnen omkring Roskilde, og stadigvæk have et overskud. Derudover var der også muligheden for at låne af formuende bønder, som Brodersen.

Det mest sandsynlige erhverv for de udskrevne soldater at bestride, efter soldatertjenesten, ville for de flestes vedkommende formentligt have været i landbruget. Idet de udskrevne soldaters tjeneste i fredstid, gik med at arbejde som karle, ved det lægd de var udskrevet fra. Derudover var 80 % af den danske befolkning i denne periode beskæftiget ved landbruget.²⁰⁶ Både grundet kendskabet, men også at økonomien endnu baserede sig mest på naturalier, ville det derfor være det logiske erhverv.

Blandt de hvervede soldater, fandtes et eksempel i Iben Fønnesberg-Schmidts artikel, hvor en enkelt fremmed skotsk soldat valgte at slå sig ned som skomager i Odense. Det var til gengæld tilbage i 1500-tallet under den Nordiske Syvårskrig, men det var muligt for de fremmede soldater at slå sig

²⁰⁴ Degn, s. 185

²⁰⁵ Degn, s. 368

²⁰⁶ Rasmussen, Carsten Porskrog. "Det danske landbosamfund 1536-1660". *Danmarkshistorien*. Web. 04/04-19. <<http://danmarkshistorien.dk/perioder/adelsvaelden-1536-1660/det-danske-landbosamfund-1536-1660/>>.

ned med et håndværk. Soldaten i Fønnesberg-Schmidts artikel var af skotsk herkomst, og oplevede kun problemer med andre skotske soldater, grundet de så ham som afhopper.²⁰⁷ Mulighederne var derfor til stede for hvervede soldater at slå sig ned i byerne, specielt hvis de i forvejen kunne et håndværk, for gennem håndværket kunne de være en del af fællesskabet i lavene.

Grundet de manglende betalinger, såvel som angivelser af lønnen, for soldaternes ekstra arbejdsopgaver, var det derfor svært at vurdere, hvad soldaterne reelt indbragte på deres arbejder. Umiddelbart syntes soldaterkaldet ikke at have leveret en gunstig økonomi sammenholdt med, hvad Peder Brodersen solgte sine okser for. De 36 rigsdaler som to års tjeneste på Kronborg indbragte Olafsson, kunne på ingen måde måle sig med den indtjening der var på okserne. Blot salget af tre okser ville have udgjort hele den løn Olafsson skulle modtage, og ikke nok med det, Brodersen kunne endda nogle år sælge flere end det. De værst stillede økonomisk, syntes til gengæld at have været nogle af faggrupperne blandt håndværkerne. Dette forhold skyldtes de mange personer der modtog fattighjælp. Også selvom Hagendorf i løbet af sin soldatertid måtte tigge for at overleve.

Kriminalitet

At være udvalgt til soldatertjeneste indebar, på papiret, visse sikkerhedsmæssige fordele, som fast arbejde med en fast løn. Til gengæld var soldaten bundet til det samme område i tre år, og derudover var han begrænset af speciel lovgivning. Lovgivningen besværliggjorde det at stå op for sig selv, hvis de bønder soldaterne boede ved stillede urimelige krav. Derudover var straffen for mange af forseelserne i krigsartiklerne bøder, reduktion af lønnen, eller tab af hele lønnen. Dertil kom de manglende muligheder for berigelse, da plyndring var begrænset for de tropper, der deltog i kampagnen i den Nedersaksiske rigskreds. Da kampagnen også endte med kejsertroppers indrykning i Jylland, kunne det have været nødvendigt for nogle af soldaterne at efterlade deres bagage. I det tilfælde ville store dele af den ekstra løn være gået tabt, og formentligt have været medvirkende til at frustrere de hjemvendte soldater. Derudover var soldaterne udstyret med våben, hvilket kunne have placeret dem i en magtposition i de lokalsamfund, de skulle tilbage i.

Det følgende afsnit vil derfor undersøge, hvilke normer der var omkring udøvelsen af vold, samt hvordan det gik til, når folk følte deres rettigheder blev krænket. Til besvarelsen om, hvordan soldaterne var repræsenteret i rets materialet, vil tre herred justitsprotokoller, samt en

²⁰⁷ Fønnesberg-Schmidt, s. 79

birketingsprotokol fra Nordjylland, blive undersøgt. Soldaterne bliver i denne sammenhæng ikke kun undersøgt som anklagede, men også som sagsøgere, da de også måtte stå op for deres egne rettigheder.

Vold som omgangsform?

I en tid, hvor der ikke fandtes et monopol for, hvem der havde retten til at udføre vold, måtte det derfor antages, at man som forurettet var nødsaget til at stå op for sig selv i de situationer, hvor man følte sig krænket. Det at blive slået blev opfattet som skamfuldt og dermed satte det en plet på den forulempede i dennes sociale relationer. I et verdensbillede, hvor individets sociale status betød om man var til at stole på, var det derfor vigtigt at være ærekær. For med et uærligt ry, eller rygte, mistede man dele af den sociale kapital man havde i det fællesskab, som man indgik i. En måde hvorpå man kunne værne om sin ære var at give igen, hvis æren blev krænket, eller man kunne rejse en sag på herreds- eller birketinget.²⁰⁸ Når man skulle værne for sin ære, var det derfor ikke unormalt at dette førte til slagsmål. Til gengæld var volden aftagende i 1600-tallet og i tiden frem mod det moderne industrisamfund.²⁰⁹

På trods af denne nedgang, var det tidlig moderne samfund fyldt med våben, derudover var det ikke atypisk for tvister at ende i håndgemæng. Dette berettede Olafsson også om i sine memoirer. Heri skrev han en beretning om en borger, der generede bønder ved at kaste hestemøg efter dem, og tillige kaldte en bonde en række skændige ting. På grund af borgerens opførsel, trak bonden sin sabel og dræbte borgeren ved at stikke ham ned. I forlængelse af denne fortælling fulgte ligeledes, hvordan en dreng på syv år efter et skænderi og slagsmål, trak en pennekniv og stak en ni årig dreng ihjel.²¹⁰ Olafssons beretninger fulgte fint de forestillinger der blev fundet i flere af de undersøgelser forskere har foretaget, i forholdet til volden i det tidlig moderne samfund. Således bemærkedes det at vold, med dødelig udgang, var højere i 1600-tallets begyndelse, end det var i dets afslutning.²¹¹

I et åbent brev fra Christian IV, dateret d. 26. oktober 1627, nævntes det at kongen reagerede på et problematisk forhold.²¹² Det drejede sig om de nærmest daglige klager, der indløb fra undersåtterne på Fyn, angående de indkvarterede ryttere og soldater. Klagerne gik på at det var usikkert for både

²⁰⁸ Appel (1999), s. 272

²⁰⁹ Netterstrøm, Jeppe B. "Bønder og vold i Herlufsholm Birk – Vold og konfliktløsning i 1600-tallet". I *Det pryder vel en Ædelmand – Festskrift til Carsten Porskrog Rasmussen i anledning af hans 50-års fødselsdag*. (red.) Signe Steen Boeskov. Auning: Dansk Center for Herregårdsforskning, 2010. Print. s. 33-62. s. 33

²¹⁰ Olafsson, s. 35-36

²¹¹ Lind (1994), s. 34 og Netterstrøm (2010), s. 33

²¹² CCD IV, § 228. 1627 26. oktbr. Åb. brev om, at alle må værges sig, som de bedst kunne, mod overgreb af de soldater og ryttere, som ligge i vinterkvarter på Fyn.

byboer og landbefolkning at befærde sig langs vejene, da soldaterne og rytterne forlod deres kvarterer, og i den sammenhæng både chikanerede, stjal, røvede og plyndrede lokalbefolkningen. Dette skete i en sådan grad, at det gik ud over deres muligheder for at føre en normal hverdag. Det blev derfor ved dette missive, gjort tilladt for lokalbefolkningen at sætte sig til modværge mod soldaterne. Og denne værge måtte de i sådan en grad, at skulle soldaterne komme til skade, også alvorligt, skulle de forulempede undersåtter være fri for tiltale.

At befolkningen fik tilladelse til at gå til modværge, tydede på manglende disciplin blandt soldaterne, samt manglende respekt for krigsartiklernes bud. Særligt budene i kapitlet omhandlende *kvarter, marcheren og plyndring*, syntes ikke at have været fulgt, idet Christian IV måtte udsende dette åbne brev. Ikke nok med de forbrød sig mod krigsartiklerne, de forbrød sig også direkte mod den ed de havde svoret, ved deres tjenestetiltrædelse. Her lød det ”... *vi ville være hans kongl. majestet oc hans riger, lande oc undersaatte tro oc huld, deris gafn oc beste vide oc ramme oc derimod deris skade oc forderf med største flid efter voris yderste formue at hindre oc afvende*”.²¹³ Der kan kun gisnes om, hvorfor soldaterne valgte at gå imod den ed de havde svoret, men den manglende disciplin, samt at de indkvarterede soldater, primært var udenlandske soldater af tysk eller skotsk herkomst, kunne være gode grunde. Soldaternes manglende tilhørsforhold kunne måske have medført en manglende forståelse for dem man boede ved, og derfor kunne soldaterne have følt en ligegyldighed i forhold til deres hærgen.²¹⁴

Fokusset i forskningen har primært været på voldssager med dødelig udgang, eller manddrabssager.²¹⁵ I dette speciale blev alle sager taget i betragtning, idet spørgsmålet ikke kun omhandlede voldsperspektivet, men om soldaternes socioøkonomiske forhold, kunne ses i de rejste sager.

Vi mødes på tinge

Et var, hvad der udgik fra kongen og rigsrådet af forskellige recesser, forordninger, missiver og breve. Noget andet var, hvordan dette blev fulgt op ude ved de forskellige retsinstanter. I dette afsnit vil rets materialet blive undersøgt og sammenlignet med studiet af Åsum herred tingbøger. Hvad anklagede civile typisk soldater for? Og hvad anklagede soldater typisk de civile for?

²¹³ CCD IV, §161. Afsnittet *Æden*.

²¹⁴ Ruff, s. 61. Ruff beskrev i denne sammenhæng, at der i hvert fald i den spanske hær var et udtryk man benyttede, overfor folk der opførte sig skidt, og det var ”hvor tror du at du er, i Nederlandene?”

²¹⁵ Netterstrøm (2010), s. 36

Ved brug af tingprotokollerne skal det her bemærkes, at der med denne type materiale er forbundet forskellige usikkerheder. Det er derfor ikke til at sige om det var de civile eller soldaterne, der fik medhold i deres anklager, ej heller om de fik afklaret problemerne rejst ved tinget. Derudover fandtes en række mørke tal, idet ikke alt blev taget op på tinget, da konflikten nogle gange nåede at blive løst inden og derfor aldrig blev taget op på tinget. Dette betød at nogle konflikter aldrig har haft mulighed for at kunne sætte sig spor i protokollerne.²¹⁶ En kvalitativ undersøgelse af de forskellige sager ville muligvis kunne frembringe ikke repræsenterede konflikter, men det var ikke formålet med dette speciale at vurdere sagerne i Nordjylland. Endvidere var det ikke altid at man noterede sig de stridende parters hverv, der kan derfor være nogle gemte soldater i materialet, både som sagsøgere og anklagede.

Endnu en ting skal bemærkes ved det valgte materiale. Det har for de fleste områder været nødvendigt at begrænse tidsperioden for det undersøgte til mellem 1640-1648. Dette gjordes idet store dele af materialerne fra før 1640 er gået tabt. Derudover også grundet den periodisering benyttet i undersøgelsen af Åsum herred, der ligeledes var fra 1640-1648. Dette gjorde at komparationen kunne foretages i samme periode. Selvom det blev forsøgt undgået, var der alligevel enkelte af egnene, hvor nogle årgange i materialet var gået tabt, hvorfor de år ikke kunne undersøges.

Grunden til det lave antal af soldater fra 1641 frem til 1645 kunne skyldes, at hæren var mobiliseret i denne periode.²¹⁷ De fleste tropper var i 1643 samlet i Sønderjylland og kun et fåtal var samlet i Midt- og Nordjylland.²¹⁸ Det må derfor antages at de sønderjyske herreder havde flere soldater end andre, og der måske gik længere tid førend soldaterne fandt hjem igen. I Helligum, som angivet i tabellerne, var soldaterne repræsenteret i materialet frem til 1642 og allerede i 1645 optrådte de igen.

For hvert af stederne vil der blive lavet tre tabeller, den ene består af overfaldssager. I denne tabel, vil det blive opgjort, i hvor mange af overfaldssagerne overfaldsmanden var soldat, eller civil. Derudover vil der for hver af de undersøgte steder blive inkluderet tabeller med sager, hvor soldaterne stod som anklagede og hvor de stod som sagsøgere.

²¹⁶ Netterstrøm (2010), s. 35

²¹⁷ Rockstroh, s. 108, samt i et missive til rigsråderne d. 22. august 1641, skrev Christian IV, at han håbede de vil gøre deres for at hæren kunne holdes til fods, en tid endnu. Marquard, E. "Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold i uddrag. Udgivet af Rigsarkivet 1885-2005". *Rigsarkivet*. København: C.A. Reitzels Forlag, 1950. Web. 27/04-19. <<https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17287765#214559,40542814>>.

²¹⁸ Lind (1994), s. 72

Fleskum herred justitsprotokol

I dette afsnit vil materialet fra Fleskum herred blive undersøgt. Fleskum herred lå, ligesom herrederne Hellum og Hornum, samt købstaden Nibe, i området omkring det nuværende Ålborg. Undersøgelsen af Fleskum vil blive gjort på baggrund af de i bilag A fundne informationer.

I **tabel 1** kan det ses, at soldaternes repræsentation i overfaldssagerne var noget begrænsede. Selv hvis man fratrag de år, hvor soldaterne var mobiliserede, ville den enkelte sag fra 1641 ikke udgøre en væsentlig størrelse. Selvom antallet af soldater var småt, forekom dette tal at være lavt, sammenholdt med de andre områders justitsprotokoller, med undtagelse af Hornums. Værd at bemærke var de fåtal af sager rejst de år Torstenssonfejden rasede. Udover i 1644 var også året 1646 et af de år med få overfaldssager og sammenlignes det med året, hvor fejden sluttede, var det et meget lavt tal. I denne situation formodedes det derfor, at befolkningen havde en fælles fjende i de svenske soldater og derfor lod man de indbyrdes problemer være, indtil efter krigen.

Fleskum, overfald ²¹⁹	Civil	Soldat
1640	20	-
1641	30	1
1642	32	-
1643	-	-
1644	11	-
1645	77	-
1646	11	-
1647	27	-
1648	-	-

Tabel 1 Fleskum herred overfald

²¹⁹ Bilag A, A.1

Anklagede: Danske soldater ²²⁰	Tyveri	Overfald	Soldat meld til tjeneste	Beskyld. Trukket tilbage	Person- skade	Skade ejendom og dyr	Soldater- penge	Hærværk
1640	-	-	-	-	-	-	-	-
1641	2	1	-	-	-	-	-	-
1642	-	-	-	1	-	1	2	-
1643-44	-	-	-	-	-	-	-	-
1645	-	-	2	-	-	-	-	-
1646	-	-	-	-	1	-	-	-
1647	-	-	-	-	-	-	-	1
1648	-	-	-	-	-	-	-	-

Tabel 2 Anklagede danske soldater, Fleskum

I **tabel 2** kan det ses, hvad de danske soldater blev anklaget for ved Fleskum herredsting. Det særegne ved de anklagede her, var det høje antal rettet mod de svenske besættelsestropper. Der var derfor ikke mange sager rettet imod de danske soldater, men de sager der blev bragt omhandlede alt fra at sagsøgeren nægtede at betale soldatens løn til hærværk. Der kunne ikke ses en primær form for kriminalitet udøvet af soldaterne, da kategorierne var vidt forskellige og antallene meget ens.

Det særegne ved retsprotokollerne fra Fleskum var deres store retslige efterspil, da først de svenske soldater havde forladt landet efter Torstenssonfejden. Fra 1645 frem til 1647 fremsatte borgerne i Fleskum herred omkring 266 anklager. Anklagerne varierede en del, men den mest forekommende anklage mod de svenske soldater var tyveri. Tyverisagerne udgjorde, eller lå til grund for, 174 af sagerne taget op på tinget. Det høje tal skyldtes at sagsøgerne flere gange slog deres søgsmål sammen, sådan at bønderne nævnte tyveri og indkvartering i samme sag. De mange sager om forarmelse, fik det til at ligne at de fjendtlige tropper tog alt med sig, da de rejste fra området. **Tabellerne 3 og 4**, viste fordelingen af de sager, de svenske soldater var anklagede i.

²²⁰ Bilag A, A.2

Anklagede: Svenske soldater ²²¹	Tyveri	Brand- stiftelse	Trusler	Person- skade	Afstod ejendom	Skade ejendom og dyr	Hærværk
1645	34	1	-	1	-	1	-
1646	98	2	1	2	-	-	-
1647	42	1	-	3	1	-	(1)

Tabel 3 Anklagede svenske soldater, Fleskum

Anklagede: Svenske soldater ²²²	Krav	Plyndren	Indkvartering	Stor belastning	Produktion Standset	Ikke betaling skat
1645	1	7	35	1	1	-
1646	-	14	6	-	-	38
1647	-	-	11	-	-	-

Tabel 4 Anklagede svenske soldater, Fleskum

Derudover var flere af anklagerne også gentaget i året 1646. I denne sammenhæng plæderede bønderne for deres manglende evne til at betale skat, grundet den store forarmelse, som de svenske soldaters plyndren havde medført. Om personerne i sagerne rent faktisk var blevet så forarmede, fremgik ikke af det anførte. Som Rasmussen anførte i *Krigens følger for civilsamfundet*, virkede nogle af erstatningskravene overdrevne.²²³ Det kunne derfor tænkes at enkelte lykkeriddere var blandt dem, der søgte erstatning eller skattefritagelse. Andre syntes til gengæld at have haft en god sag, når man tager ildspåsættelserne, samt at enkelte af personskaderne blev omtalt som mishandlinger med i overvejelserne.²²⁴ Skulle en bonde eksempelvis være blevet groft mishandlet, var det derfor ikke fjernt at forestille sig, at dennes førlighed havde lidt derunder. Det daglige arbejde ville derfor have været besværliggjort med et formodet tab i høsten. Et kvalitativt studie af de her anførte sager, kunne hjælpe med finde ud af om de forarmede, faktisk var blevet frarøvet så store værdier.

²²¹ Bilag A, A.2

²²² Ibid.

²²³ Rasmussen (2012), s. 86

²²⁴ Se bilag A

Sagsøger: Soldat ²²⁵	Pant	Soldaterløn
1640	1	-
1641	-	10
1642-46	-	-
1647	-	9
1648	-	-

Tabel 5 Soldater som sagsøgere, Fleskum

Når soldaterne stod som sagsøgere i materialet fra Fleskum, handlede sagerne stort set kun om soldaternes løn, hvilket fremgik af **tabel 5**. Ud af de i alt 20 fundne sager kunne det ses, at kun en omhandlede andet end soldaterlønnen. I den sag var der tale om en vurdering af indbo for udbetalingen af pant. Der forelå altså et klart perspektiv om at stå op for sin ret. Soldaten kunne derfor, grundet begrænsningen af hans muligheder for at gå i rette med lægdets bønder, i stedet fremføre sin sag på tinget og derigennem få sin retmæssige løn. Pantsagen derimod tyder på at soldaten havde brug for flere penge, måske til at komme ud af gæld, eller at have et beløb klart til indfæstningen af hans egen gård.

Hellum herreds tingbøger

Tingbøgerne for Hellum herred forekom at være velrepræsenteret med sager for perioden 1640-1648, i forhold til både Hornums tingbøger og Nibes birketingsprotokoller. Blev der f.eks. set på overfald som lovbruddet, var der i perioden 142 optegnelser for overfald. Heraf var kun de 11 sager med soldater som anklagede. Hvilket svarede til 7,75% af alle overfald, bragt på tinget i perioden 1640-1648, var udført af soldater. Derudover kunne samme tendens ses i Hellum, som var tilfældet i Fleskum, hvor overfaldssagerne faldt i årene, hvor området var under svensk besættelse. I 1642 var der registreret 26 sager, og først efter krigsslutningen steg niveauet til det kendte fra fredstid. I modsætning til Fleskum herred steg antallet af sager ikke voldsomt, men vendte snarere tilbage til et standardniveau. Det relevante materiale for Hellum herred blev vedlagt i bilag B.

At der ikke blev fundet nogle sager i året 1647, skyldtes ikke at borgerne var stoppet med at overfalde hinanden, men derimod at tingbogen for året var gået tabt.²²⁶ Det interessante ved anførslerne i dette herred var, at antallet i overfaldssager bragt til tinge i året for Torstenssonfejdens afslutning var på

²²⁵ Bilag A, A.3

²²⁶ Gjedsted, Hans. "Hellum Herreds tingbøger 1627 til 1687". *Protokoller.dk*. Web. 13/05-19.
<http://protokoller.dk/hg_hellum_herred_tingb_1627_1687.htm>. angivet i det øverste tekststykke.

samme niveau som årene før fejden. Til gengæld var årene 1646 og 1648 lavere end før den svenske besættelse, hvilket, såfremt denne udvikling fortsatte herefter, svarede til de undersøgelser, der påviste en nedgang i vold. Det er selvfølgelig for kort et udsnit, der blev undersøgt her til at kunne lave en sådan konklusion, og at tallene ikke forandredes betydeligt i Fleskum herred, tydede mere på en lokalvariation.

Hellum, overfald ²²⁷	Civil	Soldat
1640	28	11
1641	17	-
1642	26	-
1643	5	-
1644	1	-
1645	27	-
1646	14	-
1647	0	-
1648	13	-

Tabel 6 Hellum herred overfald

I **tabel 7** over de anklagede soldaters sager, forekom sager af varierende karakter. Der tegnede sig til gengæld et interessant mønster ved sagerne i Hellum. I det første år i den undersøgte periode blev der både fremsat sager om trusler, tyverier og overfald, derudover var der sket skade på en person. 1640 var altså et år med store interne stridigheder i Hellum lokalområde, hvor soldaterne flere gange forstyrrede den etablerede orden. Året efter havde sagerne taget en drejning, der var stadigvæk elementer der lignede tvistigheder, i form af ejendomsskaderne og hærværkssagerne. Noget nyt var til gengæld lejermålsbøderne, hvilket betød, at soldaterne havde haft forhold til kvinder de ikke var gift med, hvilket havde resulteret i graviditet udenfor ægteskab.

Efter Torstenssonfejden forekom der til gengæld ikke så mange sager, men i stedet var der fire sager, hvor soldater var stukket af fra deres tjeneste. I Hellum var der altså problemer med de soldater, der boede i herredet, og det var ikke småting, når man ser på sagerne om trusler, overfald og hærværk. Det underlige i de efterfølgende år, frem til hærens mobilisering, var, at volds- og trusselssagerne fuldstændigt forsvandt og ikke forekom mere i den undersøgte periode. I stedet blev sager om lejermål og hærværk de mest almindelige. Derefter fulgte et intermezzo på seks år, hvor soldaterne var helt

²²⁷ Bilag B, B.1

fraværende, som anklagede, Hellums rets materiale indtil der anførtes sager om soldater der havde rømmet deres tjeneste. Årene 1641 til 1645 kan forklares af mobiliseringen og Torstenssonfejden, da området var besat og soldaterne derfor havde forladt området og i stedet var at finde på Fyn, Sjælland eller til søs. I modsætning til Fleskum herred var der ikke angivet klager over de svenske besættelsestropper. Dette til trods for at soldaterne syntes at have forladt området med store dele af indbyggernes ejendele.

Anklagede: Soldat ²²⁸	Tyveri	Pant	Overfald	Rømning fra tjeneste	Trusler	Personskade	Lejermåls- bøde	Skade ejendom og dyr	Hærværk
1640	3	-	11	-	8	1	-	-	-
1641	1	-	-	-	-	-	4	2	2
1642	-	2	-	-	-	-	-	-	-
1643-47	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1648	-	-	-	4	-	-	-	-	-

Tabel 7 Anklagede soldater, Hellum

Soldaterne i Hellum nåede da, ligesom de civile, at stå mål for en række lovbrud og krænkelse imod dem. Den eneste fællesbetegnelse for de her angivne sager var, at de alle havde et økonomisk perspektiv om det var indbrud, eller manglende udbetaling af løn. Her forekom til gengæld også arvesager, der har altså foruden det rent økonomiske perspektiv også været et aspekt af, hvad man havde af ret til, i forhold til arv.

Et interessant perspektiv på de her angivne år og sager var, at de voldssager soldaterne var anklagede i, ikke var grundet et økonomisk perspektiv. Soldaterne sagsøgte ingen det år, hvor der var problemer med trusler og vold. Konflikternes motiver, formodedes derfor ikke at have været økonomisk motiverede.

²²⁸ Bilag B, B.2

Sagsøger: Soldat	Soldaterløn ej betalt	Soldaterpenge	Penge skyld	Arvesag	Indbrud
1640-44	-	-	-	-	-
1645	-	-	1	1	1
1646	7	-	2	1	1
1647	-	-	-	-	-
1648	-	1	-	-	-

Tabel 8 Soldat som sagsøger, Helligum

Hornum herreds tingbøger

Tingbøgerne fra Hornum herred indeholdt ingen sager om overfald begået af soldater, derudover forekom der ikke særlig mange sager generelt. I 1642 var det højeste antal af overfald, mens flere af årgangene slet ikke indeholdt sager om overfald. Formodningen er derfor, at der i dette herred må være en del mørketal, hvad angik overfaldssagerne. Alle tabellerne i dette stykke bygger på tallene fra bilag C.

Hornum overfald ²²⁹	Civil	Soldat
1640	16	-
1641	8	-
1642	35	-
1643	-	-
1644	-	-
1645	7	-
1646-48	-	-

Tabel 9 Hornum herred overfald

Blandt de anklagede soldater, forekom der i Hornum også en række sager af varierende art, ligesom det var tilfældet i Helligum herred. I Hornum forekom sager fra tyveri, over faderskabsbestemmelse, til brandstiftelser og rømning fra tjeneste. Sagerne, hvor der var tale om skader påført andre, involverede ingen overfalds, derimod var der sagerne om påkørsler. Endvidere var der også to sager om brandstiftelse. Problemet med sager om påkørsel var, at der kunne være tale om uheld, hvis nu soldaten der førte vognen, ikke havde kontrol over trækdyrene, grundet det kvantitative i undersøgelsen, kunne hændelsen ligeså have været bevidst. Faderskabssagerne var til gengæld vigtige

²²⁹ Bilag C, C.1

for lokalsamfundet. For kunne det bevises at soldaten var faren til et barn født udenfor ægteskab, havde han forsørgerpligten.

Anklagede: Soldat ²³⁰	Tyveri	Fader- skab	Påkørsel	Brand- stiftelse	Soldater- tjeneste	Rømning fra tjeneste	Ej tilbageleveret udstyr
1640	-	-	-	-	-	1	1
1641	1	-	-	-	-	-	-
1642	-	1	3	2	-	-	-
1643	-	-	-	-	-	-	-
1644	-	-	-	-	2	-	-
1645	-	1	-	-	-	-	-
1646-48	-	-	-	-	-	-	-

Tabel 10 Anklagede soldater, Hornum

Endnu en gang kunne det økonomiske perspektiv ses, i de sager soldaterne bragte for tinget. Derudover var der også blevet rejst fire sager om ære. Æressagerne tydede på at soldaterne også havde behov for at sikre deres ære forblev intakt, hvis befolkningen fremsatte rygter om dem. Det var altså ikke kun gennem retten til løn, soldaterne sikrede sig, også ærekrænkelser blev taget op.

Sagsøger: Soldat ²³¹	Soldaterløn ej betalt	Soldaterpenge	Skyld	Æressag
1640	6	-	-	-
1641	2	1	-	4
1642	3	-	-	-
1643-48	-	-	-	-

Tabel 11 Soldat som sagsøger, Hornum

Nibe birketingsprotokol

Birketingsprotokollerne fra Nibe var de mest mangelfulde i forhold til soldaterne. På trods af de manglende årgange, og at der ingen variation var i sagernes tema, var det til gengæld det eneste område, hvor soldaterne ikke rejste nogle sager af økonomisk karakter. Derimod var rejstes kun sager om overfald, til gengæld var her en sag, hvor en soldat sagsøgte for overfald. Det var altså ikke kun soldaterne der overfaldt de civile, her var det de civile der overfaldt en soldat. Tabellerne blev udarbejdet ud fra sagerne i bilag D.

²³⁰ Bilag C, C.2

²³¹ Bilag C, C.3

Birketingsprotokollernes indhold faldt derfor udenfor i forhold til de andre undersøgte retskredse i det nordjyske område. Nibe var derfor helt isoleret fra de andre områder, i forhold til forekommende sager og må derfor ses, som den største lokalvariation, i det her undersøgte materiale.

Nibe overfald ²³²	Civil	Soldat
1640	9	-
1641	19	-
1642-46	-	-
1647	21	4
1648	51	10

Tabel 12 Nibe birk overfald

Anklagede: Soldat ²³³	Gæld	Tyveri	Påkørsel	Brandstiftelse	Overfald	Soldater- tjeneste	Rømning fra tjeneste	Ej tilbageleveret udstyr
1640-46	-	-	-	-	-	-	-	-
1647	-	-	-	-	4	-	-	-
1648	-	-	-	-	10	-	-	-

Tabel 13 Anklagede soldater, Nibe

Sagsøger: Soldat ²³⁴	Soldaterløn ej betalt	Soldaterpenge	Skyld	Æressag	Overfald
1640-46	-	-	-	-	-
1647	-	-	-	-	1
1648	-	-	-	-	-

Tabel 14 Soldat som sagsøger, Nibe

Justitsprotokollerne sammenlignet

I sagerne, hvor soldaterne stod som anklagede, virkede der til at have været en overvægt af overfaldssager. Dette med antagelsen af, at der måske fandtes flere sager, der enten ikke blev rejst på tingene, men også ud fra at de kunne have haft en så grov karakter, at sagerne skulle til en anden retsinstans. Samlet set var det sagerne rejst angående personskader, overfald, påkørsler, brand og trusler der var et tydeligt flertal af, når sagerne mod de svenske soldater udelades. Dette gjaldt også,

²³² Bilag D, D.1

²³³ Bilag D, D.2

²³⁴ Bilag D, D.3

hvis man fraregnede sagerne fra Nibe. I det tilfælde var der 12 sager, hvor soldater var anklagede for overfald. Efter sagerne om overfald fulgte trusselsager i hyppighed, hvilke der var otte af. Med syv sager om tyveri var det den tredje mest forekommende forbrydelse. På sin vis var det ikke så underligt, at der forekom mange sager af denne type, idet der også var mange sager, hvor civile havde overfaldet andre civile. Der tegnede sig et tydeligt bevis for, at når konflikter opstod, tyede befolkningen til vold og derefter bragte de sagerne på tingene. Dette var også tilfældet i Åsum, hvor sager om vold steg meget, i årene efter Torstenssonfejdens afslutning.²³⁵ Der var i Åsum også en sag vedrørende tre dragoner der generede møllersvenden Anders Hansen og stjal hans handsker og pung. Anders Hansen havde derefter taget flugten, men dragoner var reddet efter ham til gården han tjente ved. Derefter eskalerede dagen og den ene af dragonerne blev skudt og døde af sine påførte skader. I det retslige efterspil, var mølleren Ander Rasmussen med til at hjælpe møllersvenden, således at der ikke i fremtiden kunne kræves mandebod, møllersvenden kunne anklages ved retten.²³⁶ Endnu en gang fremgik husstandsprincippet, idet mølleren valgte at benytte sine ressourcer på at sikre sin møllersvend, fra fremtidig skade.

Soldaterne var til gengæld ikke kun en del af sager omhandlende vold. De stjal, stak af fra tjeneste og havde seksuelt samkvem udenfor ægteskabet, i enkelte sager skulle faderskabet af børn ligeledes vurderes. Lejermåls- og faderskabssagerne kunne skyldes det element, at soldaterne udvalgt til tjeneste skulle være ugifte karle. Når soldaten nåede en vis alder, kunne det derfor være, at han begyndte at tænke på at stifte familie, alternativt kunne det også blot være kødets lyster, han fulgte.

Sammenhængen i de sager bragt til tingene af soldaterne, syntes for det meste at dreje sig om manglende betaling af løn. Det økonomiske perspektiv havde også en fundering i princippet om ære og ret. Stod soldaten ikke fast på sin ret om udbetaling af lønnen, kunne det medføre at han mistede dele af sin ære, eller at hans rettigheder i højere grad ville blive krænket i fremtiden. Grundet kravet om ikke at gå imod sin husbond i forhold til arbejde, var tinget soldatens eneste mulighed for at sikre sig selv.

²³⁵ Korff, s. 146

²³⁶ Korff, s. 202

Konklusion

I dette speciale blev det undersøgt, *hvordan soldaternes liv formedes af krigsartikler og kulturelle normer, og hvordan artiklerne og normerne var med til at stigmatisere gruppen, og holdt dem i en økonomisk ugunstig situation, samt om situationen satte sig spor i justitsprotokollerne?* Dette gjordes ud fra undersøgelser af soldaters erfaringer i fredstid og i krigstid, hvor soldaternes erfaringer blev anskuet i en dansk kontekst. Dette til trods for soldaterne ikke var etnisk danske, og kun to af dem oplevede at være i dansk tjeneste. Valget faldt på de tre soldater, da de hver især havde et fokus på soldaterlivet, der ikke kunne findes i det danske materiale. Derfor blev beretningerne fra en tysk lejesoldat, en frivillig islandsk bøsseskytte og en skotsk officer anvendt i stedet.

Den danske hær udviklede sig ligeledes i den undersøgte periode. Der blev gjort forsøg på at skabe en hær af bondesoldater, på baggrund af et system for udskrivning, i modsætning til den dyrere hvervede hær, der ellers var normen. Christian IV's hær under Kejserkrigen bestod da også af forskellige typer soldater fra forskellige nationaliteter. Under denne krig blev der benyttet udskrevne danske soldater, udskrevne tyske kredstropper og hvervede englændere og skotter. Det eneste der bandt dem sammen, var kongens udstedte fælles krigsartikler, hvilke alle soldater havde svoret at rette sig efter. Krigsartiklerne foreskrev, at soldaterne skulle have den rette tro, respektere kongens undersåtter og indgå i krigsfællesskabet efter bedste evne. Krigsartiklerne fra 1625 gennemregulerede soldaternes liv, både i kampsituationer og under indkvarteringer. Særligt beskyttelsen af nonkombattanterne var noget der havde forandret sig fra tidligere udgivne krigsartikler. Der var nu et større fokus på at passe på de civile. Flere blev inkluderet i gruppen end tidligere, og straffen kunne være døden, hvis man forbrød sig mod de civile.

Soldaterhærene under Trediveårskrigen var også forskellige organisatorisk. I den danske hær var alle soldater underlagt Christian IV, og i hans fravær de udnævnte krigskommissærer. Den danske hær byggede altså på en gammel præmis, hvor kongen også skulle være militærleder. Kongen, eller hans kommissærer, skulle altså give tilladelse, i de tilfælde hvor der skulle udnævnes nye officerer, og det var ikke altid de udnævnte havde fokus på hærens bedste. Dette stod i kontrast til kejserhæren. Her var Albrecht von Wallenstein bevilget tilladelser til at være stedfortrædende leder af en hær, der kæmpede for den habsburgske kejsers sag. Betydningen for de gemene soldater var formentlig ikke anderledes fra den ene hær til den anden, men officererne kunne, hvis de var dygtige, profitere mere under Wallensteins ledelse.

Hvad angik de udskrevne soldaters tjenestetid bød den på mere end blot kamp og mobilisering. Fra 1614, hvor de første soldater blev udskrevet, var der en længere periode med fred frem til udbruddet af Kejserkrigen. Som soldat betød fredstiden, at man det meste af tiden, var ansat som karl i det lægd man var udskrevet fra. Dagligdagen bestod derfor mest af arbejde hos bønderne, der på skift skulle holde soldaten i deres hjem. Soldaterne skulle på skift indgå i forskellige fællesskaber, og blev derfor underlagt en husbond og det forventedes af soldaten, at han indgik i husstanden på lige vilkår med andre karle. Dette gik ikke altid som foreskrevet, men der var eksempler, fra udlandet, på at soldaten kom godt ud af det med dem han var indkvartere hos, selv ved indkvarteringer i krigstid. Derudover blev soldaten med jævne mellemrum indkaldt til eksercits, men det var langt fra ordentlig kamptræning, hvilket f.eks. situationerne med vådeskudsulykker vidnede om.

Soldaternes økonomiske forhold, sammenholdt med bøndernes og håndværkernes indtjening, viste at bønder, der handlede okser, var bedst stillede økonomisk. Også her var der forskelle i mulighederne for indtjening for de forskellige grupper. Ikke alle bønder kunne f.eks. skabe tilstrækkelig indtjening, og særligt ikke i kølvandet på krige, eller ugunstigt vejr, der kunne føre til at nogle bønder måtte forlade deres gårde. Gik det til gengæld godt, som for Brodersen, der kunne sælge mange okser, kunne indtjeningen være på mere end 100 rigsdaler om året. Dette oversteg langt de 18 rigsdaler og kostpenge Olafsson fik om året, for at være en del af vagten på Kronborg.

Håndværkerne var den mest brogede gruppe, og det var langt fra alle der havde en håndværksprofession, hvor det var muligt at ernære sig ved sit erhverv. De var tillige den gruppe, hvor flest var på fattigunderstøttelse, og enkelte gange var det et nichejob, hvor der kunne gå langt imellem man blev hyret til en opgave. I den sammenhæng var soldaten bedre stillet, da han var udskrevet til et lægd. Det var derfor lægdet, der skulle stå for at forpleje soldaten. Selvom der af og til var problemer med, at soldaten ikke fik udbetalt sin løn, fik han formentlig sit daglige brød. Ordningen var lavet sådan, at soldaten ikke blev ved den samme gård hele sin tjenestetid, det må derfor antages at han kunne flyttes, hvis husbonden og hans familie ikke havde nok til at traktere soldaten.

Soldaternes muligheder for at få rede penge, syntes at have været begrænset til, hvad de kunne plyndre, efter kampe eller endt indkvartering. Det var i hvert fald tilfældet for borgerne og bønderne i Fleskum herred og i Sønderjylland. Her var mange sager om tyveri og hævdet forarmelse, grundet soldaternes plyndren. Til gengæld var det at have stjålet varer og rede penge ikke en garanti for at soldaten havde akkumuleret formue. Både Jon Olafsson, og i særdeleshed Peter Hagendorf, oplevede

at miste værdier på deres rejser. Hertil spillede de uventede betalinger for deres velfærd også en rolle, i forhold til den økonomiske gevinst de kunne have akkumuleret.

De egne der blev undersøgt i dette speciale, viste at når soldaterne blev anklaget på tingene, var den mest forekommende anklage overfald. Sammenholdt med de tal der sås blandt de civile, viste det tegn på, at det var en noget mere normal omgangsform, end det kendes i dag. Endvidere var trusselsager den næstmest forekommende sagstype. Soldaterne var altså indblandet i flere stridigheder, hvilket formentlig medførte flere af de problemer frembragt ved tingene. De tredje mest forekommende sager, var om tyveri, medmindre man talte de fremmede soldaters tyverier med, hvor det ville have været den mest forekommende forbrydelse. Soldaterne tjente ikke meget, og det kunne derfor godt have føltes nødvendigt at stjæle for overlevelsens skyld.

I de tilfælde hvor soldaterne rejste sager ved tingene, var to motiver tydelige, det drejede sig om økonomi og ære. De fleste sager der blev rejst, omhandlede manglende udbetaling af løn, der var her tale om både ret og økonomi. Tog soldaten ikke sagen op kunne det medføre, at han kom til at stå dårligt i det lokale samfund. Soldaten kunne derfor ende med at blive trådt under fode og kunne i den sammenhæng miste sin ære, hvilket ville have ført til yderligere stigmatisering. At være en almindelig soldat var altså ikke en ærefuld stilling, det var derimod forbundet med uærlige mennesker og folk der drak.

Som det fremgik af indledningen, er synet på soldater i dag et, der ligger meget langt fra soldaterne der blev undersøgt i dette speciale. Der var ikke nogen hæder forbundet med soldaterhvervet, derimod var der tale om en tilstand, hvor man blev sammenlignet med tiggere. Christian IV's forestilling, synes næsten at have været gennemgribende i det meste af det danske samfund, at soldaterne *var værre end bæster*.

Abstract

You are in the army now

– a study in the soldiers' lives in the first phases of the developing permanent Danish army

The subject investigated in this thesis was the lives of the soldiers in the Danish army in the beginning of the change towards a standing national army. The Danish army started the evolution from 1614 and was subject to influence from outside of the Danish realm during the time of the Thirty Years war, starting in 1618 and concluding in 1648. During this time the Danish ruler Christian IV instigated different processes taking away the military might, rooted in the nobility, instead establishing an army based on national conscription.

Due to the lack of sources for the soldiers in this early period, sources of international origin were used to find patterns in the self-understanding of soldiers. These findings were then compared to what was expected of the soldiers by the Danish ruler through the articles of war, missives, and laws. It was found that Christian IV expected much of his officers, but less from the common soldiers. Drinking was not allowed for the officers in the articles of war, but the common soldiers were only mildly encouraged to drink in moderation. In addition to the drinking, the soldiers also needed to be God-fearing people and the punishment for blasphemy was death.

In times of war it was possible to acquire wealth through pillaging and ransoming hostages, but since the Danish king lost all the wars he participated in during the Thirty Years War, the amount of goods pillaged were mostly from the Danish subjects, which only gave the soldiers a bad reputation and not much wealth.

Through these sources it was also investigated, what the possibility of economic sustainability were for the soldiers in the Danish army. The sources suggest, that in times of peace soldiers became part of a local household. These household were themselves part of a recruiting area, which consisted of between five to nine households. In these recruiting areas the farmers payed the soldiers' salaries, as well as their living expenses by giving them food and lodging. The soldiers' salaries were not great compared to what a farmer selling livestock could earn, but the provisions provided by the household might have meant that they did not need final assistance, such as poor relief.

Lastly it was found, that in the cases which made it to the things of the districts, the soldiers were often accused of acts regarding harmful conduct, be it threats or assault. Theft was the third most common illegal act in the records of the district. In the cases where the soldiers accused civilians, it

was clear that most of the cases that were brought about had an economic dimension. Mostly, it was because the farmers of the recruiting area did not pay the soldier his salary, making the soldiers claim their overdue payment.

The thesis concludes, that soldiering was not a well-reputed line of work, even though some officers tried making it out to be a noble occupation. Also, it was much easier to sustain a family when living as a farmer. As a farmer it was also possible to accumulate wealth which might only have been possible for soldiers in war time, but due to the amount of goods lost during travels, it seems impossible for the common soldier, except maybe for military leaders such as Albrecht von Wallenstein.

Bilagsliste

Bilag A – Sager fra Fleskum herred justitsprotokoller

Bilag B – Sager fra Hellum herred justitsprotokoller

Bilag C – Sager fra Hornum herred justitsprotokoller

Bilag D – Sager fra Nibe birketingsprotokoller

Litteratur

Appel, Hans Henrik. ”Krigshåndværk, gudfrygtighed og den militære disciplin”. I *Mentalitet & Historie: Om Fortidige Forestillingsverdener*. (red.) Peter Henningsen. Ebeltoft: Skippershoved, 2002. Print. s. 143-172.

Appel, Hans Henrik. *Tinget, Magten Og Æren: Studier i Sociale Processer Og Magtrelationer i Et Jysk Bondesamfund i 1600-Tallet*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1999. Print.

Arndt, Johannes. *Der Dreißigjährige Krieg 1618–1648*. Stuttgart: Reclam, 2009. Print.

Askgaard, Finn. ”Krig og ufred”. I *Dagligliv i Danmark – i det syttende og attende århundrede*. (red.) Axel Steensberg. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busk, 1969. Print. s. 223-246.

Bonderup, Gerda. ”Fæstebrev”. *Danmarkshistorien*. Web. 09/05-19.

<<http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/faestebrev/>>.

Brady, Thomas A. og James D. Tracy. ”The coinages of Renaissance Europe, c.1500”. I *Handbook of European History 1400-1600: Late Middle Ages, Renaissance and Reformation*. Print. Web. 20/02-19. <https://www-fulcrum-org.proxy1-bib.sdu.dk/epubs_download_interval/dr26xx57b?cfi=%2F6%2F1394%5Bxhtml00000697%5D%21%2F4%2F1%3A0&locale=en&title=Appendix+1%3A+The+Coinages+of+Renaissance+Europe%2C+ca.+1500+%28John+H.+Munro%2C+page+671%29>. s. 671-678.

Burkhardt, Johannes. *Der Dreißigjährige Krieg*. Frankfurt: Suhrkamp Verlag, 1992. Print.

Christiansen, Jane. „Danske slægtsforskere Aalborg“. *Slægt og data*. Web. 25/05-19.

<<https://www.slaegtogdata.dk/lokalforeninger/aalborg>>.

Curry, Anne. *The Hundred Years Wars*. 2. Udgave. Hampshire: Houndmills, 2003. Print.

De Charny, Geoffroi. *A Knight's Own Book of Chivalry*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2005. Print.

Degn, Ole. *Rig og fattig i Ribe: Økonomiske og sociale forhold i Ribe-samfundet 1560-1660*. 1.Bd. Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus, 1981. Print

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (red.). ”III.Irring”. *Ordnet*. Web. 28/04-19.

<<https://ordnet.dk/ods/ordbog?select=Irring.3&query=irring>>.

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (red.). "koldfeber". *Ordnet*. Web. 14/04-19.

<<https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=koldfeber>>.

Emsley, Clive. "The Proceedings of the Old Bailey". *Oldbaileyonline*. (red.) Tim Hitchcock og Robert Shoemaker. Web. 23/04-19. <<https://www.oldbaileyonline.org/>>.

Fonnesberg-Schmidt, Iben. "Danske byboers møde med lejesoldater under Syvårskrigen". I *Temp - Tidsskrift for Historie*. Bd. 2, nr. 4, september 2012. Print. s. 62-81.

Friedberg, Anders V. „Flagdag for 10. gang“ *Forsvaret*. Web. 12/05-19.

<https://www2.forsvaret.dk/nyheder/overige_nyheder/Pages/Flagdagfor10gang.aspx>.

Gjedsted, Hans. *Et lille bidrag til Støvrings historie*. Støvring: Lions Club, 1997. Print.

Gjedsted, Hans. *Et par sokkelsten til Gislum og Vognsild sogns historie*. (red.) Kurt Stegger.

Gislum, Lokalthistorisk Forening for Gislum og Vognsild sogne, 2002. Print.

Gyldendal (red.). "Krig (Krigsetik - Konventioner for krigsførelse)". *Den Store Danske*. Web. 08/06-18.

<[http://denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Milit%C3%A6r/Strategi,_taktik,_udrustning_og_efterretning/krig/krig_\(Krigsetik\)/krig_\(Krigsetik_-_Konventioner_for_krigsf%C3%B8relse\)](http://denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Milit%C3%A6r/Strategi,_taktik,_udrustning_og_efterretning/krig/krig_(Krigsetik)/krig_(Krigsetik_-_Konventioner_for_krigsf%C3%B8relse))>.

Gyldendal (red.). "Krigsartikler". *Den Store Danske*. Web. 08/06-18.

<http://denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Jura/Milit%C3%A6rret/krigsartikler>.

Harrison, Dick. *Tredveårskrigen – En Europeisk Katastrofe, 1618-1648*. Oslo: Dreyers Forlag, 2016. Print.

Hermansen, Karsten. "Hans Gjedsted: ... lidt om søfart i 1600-årene. Ålborg Stadsarkiv, 2004, 95 s., 75 kr". I *Tidsskrift.dk*. Fortid og nutid, 2006. Web. 28/04-19.

<<https://tidsskrift.dk/fortidognutid/article/view/75363/109238>>. s. 51

Ingesman, Per. "Fromhed styrker rigerne". I *Danmark og renæssancen 1500-1650*. (red.) Carsten Bach-Nielsen. København: Gads Forlag, 2006. Print. s. 130-145.

Institut for Psykologi (red.). "Soldater og krigstraumer". *SDU*. Web. 18/05-19.

<https://www.sdu.dk/da/om_sdu/institutter_centre/institut_psykologi/forskning/forskningsgrupper/videnscenter_for_psykotraumatologi/temasider/soldater+og+krigstraumer>.

Jespersen, Knud J. V. & Ole L. Frantzen. *Danmarks krigshistorie 1 – 700-1814*. København: Gads Forlag, 2008. Print.

Korff, Knud E. *Ret og pligt i det 17. århundrede – Retspraksis samt økonomiske, sociale og kriminelle forhold i Åsum herred 1640-48*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1997. Print.

Krüger, Kersten. "Dänische und schwedische Kriegsfinanzierung im Dreißigjährigen Krieg bis 1635". I *Krieg und Politik 1618-1648*. (red.) Konrad Repgen. München: R. Oldenbourg Verlag GmbH, 1988. Print. s. 275-298.

Lind, Gunner. *Hæren Og Magten i Danmark 1614-1662*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1994. Print.

Lind, Gunner. "Rigets sværd: krig og krigsvæsen under Christian IV". I *Christian IV's Verden*. (red.) Svend Ellehøj. København: Nyt Nordisk Forlag, 1988. Print. s. 98-122

Lind, Gunner. "Udskrivning og magt". I *Mark Og Menneske: Studier i Danmarks Historie 1500-1800 Tilegnet Karl-Erik Frandsen*. (red.) Claus Bjørn og Benedicte Fønnesbech-Wulff. Skippershoved, Ebeltoft, 2000. Print. s. 277-295.

Lockhart, Paul Douglas. "Dansk Propaganda under Kejserkrigen 1625-29". I *Historie/Jyske Samlinger*. Bd. 2, Jan. 1998. Web. Print. 13/01-2019.

<<https://tidsskrift.dk/historiejyskesamling/article/view/37834/40301>>. s. 222-248.

Lockhart, Paul Douglas. *Denmark in the Thirty Years' War, 1618-1648: King Christian IV and the Decline of the Oldenburg State*. Selinsgrove: Susquehanna University Press, 1996. Print.

Marquard, E. "Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold i uddrag. Udgivet af Rigsarkivet 1885-2005". *Rigsarkivet*. København: C.A. Reitzels Forlag, 1950. Web. 27/04-19.

<<https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17287765#214559,40542814>>.

Medick, Hans. *Der Dreißigjährige Krieg: Zeugnisse vom Leben mit der Gewalt*. Göttingen: Wallstein Verlag, 2018. Print.

Netterstrøm, Jeppe B. "Bønder og vold i Herlufsholm Birk – Vold og konfliktløsning i 1600-tallet". I *Det pryder vel en Ædelmand – Festskrift til Carsten Porskrog Rasmussen i anledning af hans 50-års fødselsdag*. (red.) Signe Steen Boeskov. Auning: Dansk Center for Herregårdsforskning, 2010. Print. s. 33-62.

Netterstrøm, Jeppe B. "Den danske stat og voldsmonopolet 1400-1660". I *På sporet af staten. Dansk statsdannelse mellem middelalder og enevælde*. (red.) Mikkel Leth Jespersen. Den jyske Historiker, 116, 2007. Print. s. 88-119.

Netterstrøm, Jeppe B. "Soldater Og Civile i Danske Krigsartikler Fra 1500- Og 1600-Tallet". I *Temp - Tidsskrift for Historie*. Bd. 2, nr. 4, september 2012. Print. S. 12-36.

Netterstrøm, Jeppe B. "Military and Civilian in Fifteenth- and Sixteenth-Century Denmark". I *Civilians at War: From the Fifteenth Century to the Present*. (red.) Gunner Lind. København: Museum Tusulanum Press, 2014. s. 83-143.

Parrott, David. *The Business of War: Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. Print.

Percy, Sarah. *Mercenaries: The History of a Norm in International Relations*. Oxford: Oxford University Press, 2007. Print.

Poulsen, Bjørn. *Bondens Penge – Studier i sønderjyske regnskaber 1400-1650*. Sønderborg: Landbohistorisk Selskab, 1990. Print.

Poulsen, Bjørn. "Korn Eller kvæg. Landbrugets Specialisering I Senmiddelalderen Belyst Ved Studier På Stevns Og I Odsherred". I *Bol Og By: Landbohistorisk Tidsskrift*, Bd. 1, nr. 1, 1985. 04/04-19. <<https://tidsskrift.dk/bola/article/view/26133>>. s. 7-20.

Rasmussen, Alan Hjorth. "Fattig og udstødt". I *Dagligliv i Danmark – i det syttende og attende århundrede*. (red.) Axel Steensberg. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busk, 1969. Print. s. 271-286

Rasmussen, Carsten Porskrog. "Det danske landbosamfund 1536-1660". *Danmarkshistorien*. Web. 04/04-19. <<http://danmarkshistorien.dk/perioder/adelsvaelden-1536-1660/det-danske-landbosamfund-1536-1660/>>.

Rasmussen, Carsten Porskrog. "Krigens følger for civilsamfundet – Nordslesvig i 1600-tallet". I *Temp - Tidsskrift for Historie*. Bd. 2, nr. 4, september 2012. Print. s. 82-101.

Rasmussen, Carsten Porskrog. "Militærets udvikling". *Danmarkshistorien*. Web. 12/05-19. <<http://danmarkshistorien.dk/perioder/adelsvaelden-1536-1660/militaerets-udvikling/>>.

Rasmussen, Carsten Porskrog. „Stigende skatter“. *Danmarks Historien*. Web. 22/03-19.
<<http://danmarkshistorien.dk/perioder/adelsvaelden-1536-1660/stigende-skatter/>>.

Roczniak, Wladyslaw. ”The Thirty Years War”. *Oxford Bibliographies*. Web. 12/05-19.
<<https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780195399301/obo-9780195399301-0127.xml>>.

Rockstroh, K. C. *Udviklingen af den nationale Hær i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede*. 1. Bd. København: Det Schønbergske Forlag, 1909. Print.

Ruff, Julius R. *Violence in Early Modern Europe 1500-1800*. Cambridge (UK): Cambridge University Press, 2001. Print.

Sammenslutningen af Lokalarkiver (red.). ”Hans Gjedsted”. *Arkiv.dk*. Web. 25/04-19.
<<https://arkiv.dk/vis/4493987>>.

Sammenslutningen af Lokalarkiver (red.). ”om Arkiv.dk”. *Arkiv.dk*. Web. 25/04-19.
<<https://arkiv.dk/om>>.

Sanders, Kirsten. „Tingbøger“. *Slægt og data*. Web. 25/05-19.
<<https://www.slaegtogdata.dk/vaerktoejer/linksider/tingboeger>>.

Scocozza, Benito. ”Ved afgrundens rand: 1600-1700”. *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*. Bd. 8. (red.) Olaf Olsen. København: Gyldendalske Boghandel, 1989. Print.

Skrubbeltrang, Fridlev. *Det danske Landbosamfund 1500-1800*. København: Den danske historiske Forening, 1979. Print.

Walker, Garthine. *Crime, Gender and Social Order in Early Modern England*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. Print.

Kilder

Monro, Robert. *Monro, His Expedition with the Worthy Scots Regiment Called Mac-Keys*. (red.)

William S. Brockington. Westport, Connecticut: Praeger, 1999. Print.

Olafsson, Jon. *Islænderen Jon Olafsson Oplevelser Som Bøsseskytte Under Chr. IV*. Oversat af Sigfus Bløndal. (red.) Julius Clausen og P. Fr. Rist. København: Nordisk Forlag, 1905. Print.

Peters, Jan. *Ein Söldnerleben Im Dreißigjährigen Krieg: Eine Quelle Zur Sozialgeschichte*. Berlin: Akademie Verlag, 1993. Print.

Protokoller for indførsler i tingbøgerne fra:

- Gjedsted, Hans. "Fleskum herred justitsprotokol 1629-1687". *Protokoller.dk*. Web. 13/05-19. <http://protokoller.dk/hg_fleskum_1629_1687.htm>.
 - Gjedsted, Hans. "Fleskum Tingbog 1629 opslag 005". *Protokoller.dk*. Web. 27/04-19. <http://protokoller.dk/images/fleskum/bog01_side_005.jpg>.
- Gjedsted, Hans. "Hellum Herreds tingbøger 1627 til 1687". *Protokoller.dk*. Web. 13/05-19. <http://protokoller.dk/hg_hellum_herred_tingb_1627_1687.htm>.
- Gjedsted, Hans. "Hornum Herreds tingbøger 1636 til 1684". *Protokoller.dk*. Web. 13/05-19. <http://protokoller.dk/hg_hornum_tingb_1636-1684.htm>.
- Gjedsted, Hans. "Nibe Birketing og retten i Nibe, 1631-1821". *Protokoller.dk*. Web. 13/05-19. <http://protokoller.dk/hg_nibe_birketing.htm>.

Secher, V. A., Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. *Forordninger, Recesser Og Andre Kongelige Breve, Danmarks Lovgivning Vedkommende, 1558-1660: Corpus Constitutionum Daniæ*. Bind 3. København: Klein, 1887. Print.

- § 583. 1621 12. apr. Krigsordinans for det danske fodfolk i Sælland, Jylland og Fyn.

Secher, V. A., Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. *Forordninger, Recesser Og Andre Kongelige Breve, Danmarks Lovgivning Vedkommende, 1558-1660: Corpus Constitutionum Daniæ*. Bind 4. København: Klein, 1887. Print.

- § 161. 1625 10. maj. Krigsartikler for fodfolk og rytteri.
- § 226. 1627 20. oktbr. Missive til lænsændene i Fyn om, at ingen må købe noget af rytterne eller soldaterne, som ikke tilhører disse selv.

- § 228. 1627 26. oktbr. Åb. brev om, at alle må værge sig, som de bedst kunne, mod overgreb af de soldater og ryttere, som ligge i vinterkvarter på Fyn.